

ВІЧНИЙ ЯК НАРОД

Не вмирає
душа наша,
не вмирає
воля...

ВІЧНИЙ ЯК НАРОД

Не відірвані
дурні гілки,
не зламаний
ствідок.

Вічний як народ
вже в нас є
і в нас є
і в нас є

*Воскресну нині! Ради їх,
Людей закованих моїх,
Убогих, нищих... Возвеличу,
Малих отих рабов німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово.*

ВІЧНИЙ ЯК НАРОД

*Не вмирає
душа наша,
не вмирає
воля...*

Сторінки до біографії
Т. Г. Шевченка

КИЇВ
«ЛИБІДЬ»
1998

ББК 83.34УКР1
В65

Автори - упорядники:

О. І. Руденко, Н. Б. Петренко

Розповсюдження та тиражування
без офіційного дозволу видавництва
заборонено

Рецензент

д-р філол. наук В. С. Бородін

*Рекомендовано Міністерством освіти України
для використання у навчальному процесі*

Головна редакція
літератури з українознавства
та соціогуманітарних наук

Головний редактор *Микола Тимошик*

Редактор *Людмила Щербатенко*

Художнє оформлення *Є. І. Муштенка*

В 4306020200-004
1998

ISBN 966-06-0051-8

© О. І. Руденко, Н. Б. Петренко,
1998

© І. М. Дзюба, передмова, 1998

© Є. І. Муштенко, художнє
оформлення, 1998

На вічнім шляху до Шевченка

Уже для багатьох поколінь українців — і не тільки українців — Шевченко означає так багато, що сама собою створюється ілюзія, ніби ми все про нього знаємо, все в ньому розуміємо, і він завжди з нами, в нас. Та це лише ілюзія. Шевченко як явище велике й вічне — невичерпний і нескінченний. Волею історії він ототожнений з Україною і разом з її буттям продовжується нею, вбираючи в себе нові дні і новий досвід народу, відзиваючись на нові болі й думи, стаючи до нових скрижалів долі. Він росте й розвивається в часі, в історії, і нам ще йти і йти до його осягнення. Ми на вічнім шляху до Шевченка...

Тараса Шевченка розуміємо настільки, наскільки розуміємо себе — свій час і Україну в ньому. Але щоб краще зрозуміти його як нашого сучасника, треба повністю осягнути його як сучасника людей, проблем, суспільства XIX століття. Він сам приходить у наш день. Але й ми повинні йти у його час. Лише так між нами й ним буде глибше взаєморозуміння.

Ми щиро захоплюємося високим образом Кобзаря, його громадянською принциповістю і моральною чистотою, почуттям соціальної і національної справедливості, відданістю правді і свободі. Та чи можемо сповна уявити собі, що за цим стояло, скільки це вимагало душевних сил і боротьби, скільки це коштувало мук і болю, скільки для цього треба було прозрінь думки і висоти духу? Щоб це уявити, треба добре знати не лише самого Шевченка, а й його епоху, атмосферу життя суспільства, його сучасників. І не тільки односторонців та друзів, а й супротивників, опонентів і антиподів. Увесь широкий спектр поглядів, інтересів і настроїв епохи, що у своїй сукупності й створювали ту історичну реальність, в якій він був собою.

І, звичайно ж, зокрема — і особливо! — конкретний контекст політичного, ідеологічного, культурного життя Російської імперії середини XIX століття, в якому поставало і утверджувалося нове, шевченківське самоусвідомлення України.

Коли поглянути на ставлення російської громадськості і журналістики 30—50-х років XIX століття до України та відроджуваної української літератури, то впадає у вічі строкатість і суперечливість картини оцінок, міркувань, прогнозів. Вона не вкладається в апріорну схему, до якої десятиліттями вдавалася спрощувальна, заспокійлива думка: мовляв, прогресивні сили російської громадськості підтримували зусилля українців, а реакційні — їм перешкоджали. Насправді все було складніше, драматичніше і “заплутаніше”. По-перше, на тодішню журналістику не можна механічно переносити пізніші уявлення про реакційність і прогресивність. По-друге, орієнтації у справах національно-культурних не просто “дублюють”

орієнтації соціально-політичні, а можуть відхилитися від них, мати певну самостійність. По-третє, щодо того періоду ще не можна говорити про якусь цілісну концепцію прогресивних сил Росії в національному питанні, — вона оформиться (і не без впливу Шевченка!) лише в 60-ті роки, а поки що переважали і недооцінка або й ігнорування інтересів неросійських народів (відповідно до незрозуміності національних рухів), і незрозуміння колоніальної суті імперії, і незмежованість підходів тощо. По-четверте, в ідейно-естетичному обличчі самої української літератури було багато “неясного”, демократична основа її у дошевченківський період затуманювалася елементами консерватизму й ретроградності.

Російська громадськість першої половини XIX століття (зрештою, і в пізніші часи, як показав В. Вернадський у статті “Російське суспільство і українське питання”) перебувала значною мірою в полоні упереджень і елементарного незнання історичних, культурно-традиційних, мовних та інших аспектів процесу відродження української літератури — як провіщення національного відродження взагалі. Багатьом здавалося, що це — пуста витівка окремих “оригіналів” або інтриганів, яка не спирається на якусь традицію чи ґрунт. Відоме висловлювання Віссаріона Белінського про те, що нібито лише возз’єднавшись із Росією, Україна відчинила двері освіти і цивілізації. Таке довільне міркування цілком суперечило історичним фактам, які свідчили про прямо протилежне — і про високий рівень освіченості й культури в Україні XVII—XVIII століть, і про визначальну роль українських просвітителів, культурних і церковних діячів в історичному житті Росії XVII—XVIII століть, в піднесенні її культури і мистецтва, в передачі їй культурних імпульсів Європи. (А проте це висловлювання було прямо-таки канонізоване в роки сталініщини-хрущовщини-брежнєвщини й покладене в основу державної мудрості щодо розуміння історії українсько-російських відносин.) Українським культурним діячам доводилося знову й знову — кожному поколінню наново! — нагадувати ігнорантам очевидні, але забуті або вперто замовчувані факти й істини: про те, що український народ —прямий спадкоємець культури Київської Русі, що в нього були, крім багатющого народного мистецтва, і витончене професійне — драма, поезія, архітектура, музика, живопис доби бароко, філософія і релігійно-полемічна література, видатні мислителі, художники, композитори: повнокровна і самобутня культура, що мала всі підстави для дальшого розвитку. Під цим кутом зору і поява великого Шевченкового феномена була не несподіванкою (як багато хто й досі вважає), а, навпаки, закономірністю. Це добре підкреслив ще Микола Костомаров: “Поезія Шевченка — законна, любя

донька давньої південноруської поезії, тієї далекої від нас поезії, про яку здогадливо можемо судити з творів Ігорового співця”.

Та оскільки лінію розвитку української культури не раз обривали і хоронили під руїнами трагічні історичні обставини, її далеко не всі могли побачити і оцінити. Небагатьом була відома і вся сума фактів відродження української культури у першій половині XIX століття. Сприймалися окремі факти, зв'язок між ними досить часто не схоплювався. Адже ж насправді це був широкий і глибокий культурний процес! На зміну майже втраченій книжній, бароковій і схоластичній культурі XVI—XVIII століть, з центрами у Києві та інших містах Правобережжя передовсім, приходить нова, що шукає ґрунту в народній мові. І перші її вогнища виникли на Лівобережжі, зокрема на Слобожанщині, і тяжіли до Харківського університету. Цікаво й повчально, що тодішня “степова Україна” з її неоднорідним етнічно і динамічним населенням змогла надихнути саме українським історико-культурним патріотизмом і багатьох представників інших народів (грека Каразіна, великоросів Срезневського, Костомарова, Бецького).

В міру розвитку культурно-відроджувального руху дедалі гострішою ставала справа української мови, власне, української новолітературної мови. Багато хто заперечував не лише потребу в ній, а й її основу — розмовну мову народу (хоч точніше було б, мабуть, говорити не про розмовну мову, а про усну мову, оскільки вона була і мовою народної поезії, пісні, казки, обряду, тобто виражала світогляд і духовність народу). Оголошували цю мову діалектом польської, діалектом російської, сумішшю тієї й іншої тощо. Але були й інші погляди. Російський письменник Олексій Левшин у “Листах з Малоросії” (1816) говорив про її самобутність і стародавність, вважав, що ця жива народна мова цілком могла лягти в основу нової писемної — замість втраченої старолітературної: “...Якщо генії тутешнього краю звернуть на неї увагу свою і витворять ону, — писав він, — тоді малоруси у славі вчених творів своїх, можливо, будуть змагатися з освіченими народами Європи”. Але далі Левшин з жалем додає: “Марна надія ся, бо немає спонукальних причин і найменша є можливість до створення мови з говірки, залишеної майже всіма освіченими корінними мешканцями тутешнього краю”.

Так, у часи Левшина ще не видно було “спонукальних причин” — пробудження нової національної свідомості й зародження національно-визвольного руху. Але за чверть століття все зміниться, і “генії тутешнього краю” візьмуть народне слово в свої вуста. На жаль, одна драматична обставина, яку задав Левшин, — відпадання від української мови верхніх шарів суспільства, значної (а часом переважної) частини “освічених

корінних мешканців”, тобто плоди денационалізації суспільства, — залишлася майже постійною історичною величиною. Ця обставина тяжіла і над творцями нової української літератури. Вона не лише стримувала її розвиток, а й впливала на її зміст, характер. Бракувало не тільки творчих сил, бракувало і читачів. Орієнтація на “простолюддя”, на селянина сприяла демократизації української літератури — з цього погляду вона в кращих своїх зразках навіть випереджала деякі інші (саме так оцінював О.І.Білецький, скажімо, образи селян у Г.Квітки-Основ’яненка). Але та ж орієнтація (особливо на рівні малоталановитих авторів і епігонів) могла обмежувати (і обмежувала) ідейно-художній діапазон літератури.

Під впливом раннього Гоголя, Квітки-Основ’яненка, Гребінки увійшов у моду тон розповіді від імені простодушно-лукавого провінціала, селянина-малоруса. Вже у Гребінки він іноді небезпечно наближається до блазнювання. Мени талановиті люди механічно підхоплювали цю манеру. А цілком неталановиті швидко прийшли до одвертої профанації. У низькопробній белетристиці і поезії оформився стереотип простачка-“хахла”, і широка експлуатація цього стереотипу допомагала компрометації молодій українській літературі.

Це мимовільне приниження власного народу йшло паралельно зі свідомим приниженням з боку недоброзичливців і шовіністів. У промові на панахиді за Шевченка у церкві Різдва в Києві 7 травня (за ст. стилем) 1861 року інспектор другої Київської гімназії М.Чалий, майбутній біограф поета, наголосив цей момент: “Попередники Шевченка, пародіюючи мову і народність нашу, не тільки не сприяли розвитку молодій українській словесності, але своїм передражнюванням тільки допомагали нашим недругам глумитися з народних звичаїв і своєрідності народного характеру, зводячи нащадка славного козацтва до рівня ідіота”.

Великий подвиг Тараса Шевченка полягав передусім у тому, що він, вивицивши поняття про свій народ — повернувши цьому поняттю його споконвічну гідність, — водночас підніс до загальнолюдського рівня і відроджувану літературу цього народу. Власне, це був колективний подвиг, колективна праця цілої когорти інтелігенції, яка національно пробуджувалася (чимала частина її зрунувалася в Кирило-Мефодіївське братство — розрзом його знову на багато років знекровив українську літературу і науку), — але саме геній Тараса Шевченка осяяв цей подвиг і цей труд незвичайно яскравим і чарівним світлом.

На це мусили зважати і сусіди. Трохи пізніше М. Чернишевський, підтримавши у статті “Нові періодичні видання” український журнал “Осно-

ва”, що професійним рівнем високо піднімався над своїми попередниками і ні в чому не поступався перед російськими, — дав об’єктивну оцінку новій ситуації, яку створили поезія Шевченка і літературна праця великої групи людей, що об’єдналися навколо справи національно-культурного відродження.

Проте українську літературу і далі “не визнавали”. Царський уряд уперто вдавався і до обмежувальних циркулярів, і до прямої заборони. Діячі типу М. Каткова, І. Аксакова (не кажучи вже про тих войовничих монархістів і націоналістів, що називали себе “істинно руськими людьми”) перенесли справу в політичну площину, звинувачуючи ентузіастів нової української літератури в “сепаратизмі” і “мазепинстві”. Українцям пропонували своєрідний варіант двомовності: за їхньою мовою милостиво залишали сферу “домашнього вжитку”.

Монархістам великодержавним підігравали і деякі вірнопіддані “малоруси-патріоти”, які остерігали від “надмірних претензій”. Один з них, Григорій Карпенко, який свої малоросійські вірші заради більшого малоросійства підписував: “Грицько Карпенко”, у друкованому доносі на український журнал “Основа” писав: “Уже гласно і в пресі задумали роз’єднатися з великоруською літературою, уже оголосили, що географія і арифметика написані по-малоруському і запрошують усі інші наукові предмети писати по-малоруському. Але питається: для чого ж це?.. Невже ці панове... мають намір запровадити в усій Малоросії училища, гімназії, університети на малоруській мові?.. То вже б до речі затіяти бути знову самостійними козаками... Та ще поробитися нам з вами гетьманами, полковниками, військовими старшинами!..”

До речі, щира нажаханість перспективою “університетів на малоруській мові” та звинувачення в претензії на гетьманський титул (цього звинувачення, як відомо, не уникнув і Шевченко) пережили не одне покоління Каткових і Грицьків Карпенків, яким немає кінця, — це й збагатилися версіями про “австрійську інтригу”, “німецьких агентів”, “американські долари” тощо...

З величезним самовладанням відбивав Шевченко такі звинувачення. І на запитання про межі самостійності української словесності, міру її відмінності від російської давав відповідь просту і достойну: “У них народ і слово, і в нас народ і слово”. В утвердженні суверенності свого народу, його духовності і його літератури — великий подвиг Тараса Шевченка.

І не менш великий подвиг його в тому, що відроджувану літературу свого народу він запліднив найпередовішими ідеями свого часу і навіть виперед-

жальними. Не запозиченими (хоч начитаність його, відбита в щоденниках і в автобіографічних повістях, безсумнівна, а зацікавлення його досягненнями людської думки було постійно велике), а тими, до яких підводив і досвід власного народу, які народжувалися з болю і роздумів про нього, з потреб боротьби за його кращу долю, за його майбутнє. І, звичайно ж, з високого поняття про людину, про людство.

В добу, що безпосередньо передувала Шевченкові, література і громадська думка України значною мірою були обтяжені не тільки провінціалізмом, а й сервілізмом, вірнопідданством, зумовленими колоніальним становищем, національним гнітом. Секрет цього своєрідного явища трохи пізніше добре розкрив Пантелеймон Куліш: “Суспільство, піднавши під чужоплемінну владу, неминуче деморалізується, доки беззавітно не визнає в ній охоронних засад благоустрою або не повстане проти них зі всією енергією відчуження”. І згодом вірнопідданські елементи українського суспільства не раз ставали опорою і оплотом загальноросійської реакції, а неволя України — важкою гирею на ногах суспільно-політичного прогресу, що ніби підтверджувало пророкування чеського будителя Карела Гавлічка-Боровського: “Малорусь-Україна — це постійне прокляття, котре самі над собою проголосили її гнобителі. Так над ними мститись пригноблена воля України... Доки не буде направлена кривда, зроблена українцям, доти неможливий справді міжнародний спокій...”

Але водночас подвійно (соціально і національно) пригнічене становище України могло стати і стало — у творчості Шевченка передовсім — джерелом величезної революційної енергії.

Саме тому, що в Україні, яка ще пам'ятала часи козацтва, яка ще співала про недавню волю і про “Катерину, вражу бабу”, що уярмила “степ широкий, край веселий”, — особливо гостро відчувалися страхіття кріпацтва і особливо сильний був протест проти нього, — саме тому (а не тільки через обставини особистої долі) Шевченко досягнув у викритті кріпосного ладу (всіх його аспектів!) такої пристрасті й глибини, що важко когось поставити поряд з ним під цим оглядом.

Саме тому, що самодержавство було не лише запереченням загальнолюдського демократичного ідеалу, а й національної традиції самоврядування, трунарем національної свободи України, — Шевченко відважився на такі слова про “помазаника Божого”, на які ніхто ще не відважувався, і таврував монархів з таким знівом і сарказмом, до яких підносилися хіба що Петєфі і Гюго. Але Петєфі і Гюго глумилися з монархів тоді, коли їхні народи вже повстали проти них, а Шевченко — тоді, коли переважна частина

громадськості, навіть ліберальної, ще не могла говорити про своїх земних владик інакше, як з вірнопідданчим дрожжем. Шевченкова поезія — безперестанний суд над усяким деспотизмом узагалі.

Саме тому, що Шевченко був відданим сином поневоленого народу і прагнув його визволення, він так щиро перейнявся долею інших пригноблених народів царської Росії, і ніякі забобони чи бар'єри не стримували його братніх почуттів. Задовго до того, як склалася концепція загальноросійської революційної демократії в національному питанні (що відбивала погляди не лише російських революціонерів, а й тою чи тою мірою і прогресивних діячів усіх народів Росії), Шевченко в поемі “Кавказ” затаврував царську Росію як тюрму народів, де “на всіх язиках все мовчить”, і солідаризувався з тими, хто не хотів скоритися; сказав про біль, сльози і гнів усіх жертв царизму. І боротьба його власного народу, і боротьба кавказьких горців органічно включалася в його загальну поетичну картину і політичну концепцію боротьби людства за свободу і гідне життя.

Ніколи і ні в чому не підносив Шевченко свій народ над іншими, взагалі не шукав у ньому рис, які були б властиві лише йому і більш нікому. Він був не націоналістом чи інтернаціоналістом, а просто Людиною в родовому значенні цього слова, — при тому, що був сином свого часу і свого народу, поділяв їхні вади в малому, але у великому, значному йшов на цілу епоху попереду. Знав свій обов'язок перед усьоголюдською сім'єю народів, але мав мужність і тій сім'ї народів нагадати про її вселюдський обов'язок перед своєю знеславленою нацією, без рівноправного утвердження якої світ буде неповний і несправедливий, отже, і не матиме виправдання перед совістю й розумом. Не про гординю чи самозвеличення йшлося, не про суперництво з кимось, а про правду і справедливість.

Велика любов прозірлива і вимоглива. Вона може породжувати і гнів, і сором. Шевченко — творець в українській літературі, в духовному житті України того могутнього і нещадного духу національної самокритики, того “національного сорому”, який завжди є потребою і передумовою великого національного руху, всякого національного відродження. Такі мотиви знайомі багатьом літературам світу, а особливо літературам народів, які зазнавали національногогноблення, переживали катастрофу чи занепад і які піднімалися на велику справу національного відродження. Разючі аналогії до цих мотивів Шевченка знайдемо у творчості Беранже, Гюго, у Лессінга, Шіллера, Гайне, Займе, інших німецьких поетів-демократів першої половини XIX століття; у Герцена, Чернишевського, Салтикова-Щедріна, В. Курочкіна. Але найбільше — у поетів національно-визвольної боротьби: Міцкевича, Петєфі, Хосе Марті, Христо Ботєва...

Але разом з тим Шевченко дуже специфічний у характері і майже недосяжний в енергії викривання “власного” панства, псевдопатріотизму, рабства, лакейства, сервілізму, громадянського лінівства, втрати традицій героїчної боротьби предків за свободу. Перед ним стояло питання не лише про те, яким повинен бути його народ, але й про те, бути чи не бути йому взагалі. І тут у нього є моменти глибокого внутрішнього споріднення з поетами і діячами національних відроджень ряду інших народів Російської імперії, як-от Хачатур Абовян, Мікаел Налбандян, Майроніс, Коста Хетагуров, Ф. Богусевич, М. Богданович, Янка Купала, Якуб Колас, О. Туманян, А. Церетелі, І. Чавчавадзе, Г. Тукай; з просвітителями багатьох народів Російської імперії (татарин Каюм Насирі, башкир Акмулла, а пізніше Мажит Гафурі; казахи Абай Кунанбаєв, Ібраїл Алтинсарин, Чокан Валиханов; таджик Ахмад Доніш, а пізніше Садриддин Айні; узбеки Мукімі, Завкі, Фуркат; каракалпак Бердах, якут А. Кулаковський та ін.).

Для Шевченка, в його поезії, було ніби дві України: Україна як неминуща основа і Україна як історичний момент. Україна-мати і Україна блудна. Україна непорочна і Україна “розбещена”. Україна “лицарів” і Україна “рабів, підніжків”. Цю другу, історично спотворену й історично минушу Україну він бичував і проклинав заради першої — України матірної, України неминущої. Синів — заради матері.

Незрідка поезію Шевченка зводили — свідомо чи несвідомо — до його ранніх фольклорно-романтичних мотивів та ще до антикріпосницьких віршів. А в останні десятиріччя радянщини тільки їх і можна було почути, скажімо, на вечорах пам’яті Шевченка, зі сцени, по радіо. Національно-політичної поезії Кобзаря прямо-таки боялися. Звичайно, і в ранніх творах Шевченка великий. Але вершина його поетичного духу — це національно-політична і філософська поезія 40—60-х років, поеми “Сон”, “Кавказ”, “посланіє” “І мертвим, і живим, і ненарожденним...”, “Єретик”, лірика каземату і часів заслання, “Неофіти”, “Осії. Глава XIV”, “Марія”...

Ми часто і справедливо говоримо про Шевченка як про полум’яного пророка. Так, він був пророком у біблійному значенні слова — тобто поборником добра і справедливості, голосом істини й совісті, гуманістичним обличителем світового зла, як і зла соціального та національного, вад власного народу: в цьому місія біблійного пророка. Але він був безмежно багатіший і людяніший за пророків, бо пророцьке палання духу і нещадна вимогливість до свого племені й роду людського, зятятість на високій меті доповнювалася і просвітлювалася в нього глибшим розумінням людини, звучанням усіх струн людської душі, повнотою людського. Він був і ніжним ліриком, і поетом

кохання, і чи не найбільшим у світі співцем жінки й матері, дитячої невинності й дівочої краси. Він — і поет безмежної ніжності й найтонших порухів серця, ідилії мрійливого щастя; поет євангельського милосердя й прощення, повноти людської великодушності; поет єднання людини з людиною, з природою і світом.

Якщо спроможемося осягнути цю універсальність і вселюдськість Шевченка — в усій його особистій і національній індивідуальності, — то визволимося і від влади стереотипів сприйняття й інтерпретації, жертвою яких не раз ставав Шевченко.

Це і просвітянсько-хуторянський стереотип “батька Тараса”. І радянський стереотип попутника російських революційних демократів та апологета класової боротьби в більшовицькому дусі. І шовіністичний стереотип співця гайдамаччини та кривавої національної боротьби, непримиренного ворога Росії й Польщі.

Звичайно ж, і ці, й інші стереотипи жилися не лише потребою моменту, а й відповідними могутніми мотивами Шевченкової творчості. Але вся його поезія як цілість безмежно ширша і вища за ці ідеологічно-утилітарні стереотипи, і весь його образ як людини, вся його людська поведінка в ці стереотипи не вкладаються.

Скажімо, існує уявлення про Шевченка як про поета-месника. Може, з найбільшою виразністю висловив його Корній Чуковський у своїй давній (1914), з безмежною любов'ю до Шевченка написаній статті про нього: “Поэт-мститель, поэт-ненавистник (по-мужицки: с топором и вылами), Шевченко единственный из славянских поэтов мог назвать свою музу музой мести и печали” (цитую саме так, як написано у Чуковського).

Це велика правда, але вона може стати кричущою неправдою, коли таке уявлення про Шевченка абсолютизувати. А така абсолютизація (і, сказати б, “сокиризація” Шевченка) бувала і часто вписувалася в дуже потрібний нашим недоброзичливцям образ українського народу як нібито народу кривавих різунів і сокирників.

Але ж у Шевченка мотиви гніву й помсти не самодостатні, а перехідні до набагато ширших і всеоб'ємних, сказати б, завершальних загально-людських мотивів християнського милосердя і всепрощення. Хто не розуміє або не приймає цього, той не розуміє і не приймає Шевченка, і перш ніж судити про нього, хай перечитає “Наймичку”, “Москалеву криницю”, “Варнака”, “Марію”, “Меж скалами, неначе злодій...”

І той же Корній Чуковський в іншому випадку написав: “В Бога Шевченко верил крепко, но изо всех свойств Бога он заметил и удержал в сердце только одно: милосердие”.

Тому, хто порядком заперечення посилатиметься на “Гайдамаки”, варто порадити уважніше перечитати поему, побачити в ній шекспірівське, відчути Шевченкове страждання за людську жорстокість: “Болить серце, як згадаєш...”, “Серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись...”, “...А за віщо, за що люде гинуть?// Того ж батька, такі ж діти, — // Жити б та брататись, // Ні, не вміли, не хотіли...”

Протягом небагатьох років творчості Шевченко пройшов великий і складний шлях розвитку. Його поезія багатогранна і часом навіть суперечлива, та це неминучі суперечності інтелектуальних і духовних шукань, невтоленної думки. Водночас Шевченко дивовижно цілісний і послідовний, основу його єства складають ті сокровенні думи, які проходять крізь усю його творчість поета, прозаїка, художника. Інакше можна сказати, що Шевченко — поет могутніх дисонансів, які гармонізуються в його уявленні про людину. В його ідеалі людини.

Цей Шевченків ідеал людини — універсальний і вселюдський такою ж мірою, як і національний своєю чуттєвою природою.

І домінанта цього ідеалу людини (і світу!) — добро, здатність творити добро. Світова антитеза добра і зла — головна в його творчості. А в останні Шевченкові роки думка про добро чимраз наполегливіш поєднується з думкою про працю, про роботящі руки і роботящі уми, голови.

Нині Україна самостверджується для себе і для світу під знаком Шевченка, під знаком Шевченка наш народ повертає собі національну самосвідомість і гідність, хоче, як сказав Янка Купала, “людьми бути”. А Шевченків ідеал — Україна великої сім’ї, “вольної, нової”. Україна без зла. Не було в ньому ні краплини національної зарозумілості чи упередженості проти інших народів, і Україну він любив, за Україну стояв, за Україну себе віддавав не тому, що хотів би її підняти над іншими народами, а тому, що хотів бачити її рівною з іншими в сім’ї світовій.

Шевченко належить не тільки Україні, а всьому людству, хоч кожне його слово — про Україну. Тут відбувається часте в історії літератури перетворення: поезія, народжена злобою дня, живе вічно; поезія, зміст і характер якої безпосередньо національні, поєднуючись із світовими змаганнями, набуває загальнолюдського значення, виростає до загальнолюдських масштабів.

Загальнолюдське значення поезії Шевченка не лише в тому, що він, як і кожний геній, збагатив духовний баланс людства, світ його ідей і почуттів, зробивши надбанням інших народів те, що пережив, передумав і зазнав народ український і чого він досягнув у царстві духу. Загальнолюдське значення

поезії Шевченка і в тому, що вона самому українському народові дала розуміння його долі, потреб і завдань перед обличчям майбутнього — з погляду загальнолюдської історії та боротьби, загальнолюдських завоювань розуму і духу; з висоти найпередовіших ідеалів і уявлень свого часу. Давши людству краще з українського, він водночас дав Україні краще із усього людського — в самому рівні та якості своєї думки, свого слова.

Поезія Тараса Шевченка давно стала нетлінною і важливою частиною духовного єства українського народу. Шевченко для нас — це не тільки те, що вивчають, а й те, чим живуть. З чого черпають сили й надії. Углибини майбутнього посилав він свої непорушні заповіді синам свого народу, і серед них заповітів перший і останній —

Свою Україну любіть,
Любіть її... во время люте,
В останню тяжкую минуту
За неї Господа моліть.

Біографічна, науково-дослідницька, науково-популярна чи й просто популярна, белетристична та інша література про Шевченка (різними мовами світу) величезна, і вона весь час поповнюється.

Останнім часом почали з'являтися видання “неканонічного” характеру (як-от упорядкований Валерієм Шевчуком збірник “Доля”), що пропонують “особистісний” погляд на Шевченка, хочуть активізувати інтимний духовний контакт між читачем і поетом, дати читачеві незужитий матеріал для власної орієнтації в “дорозі до Шевченка”. Мені здається, до таких книг належить і ось ця, пропонована читачеві.

Вона має неабиякі принади й достоїнства: продумана структура, багатий фактичний матеріал, ефектна ілюстративність. До кожного розділу дається стисла й змістовна характеристика відповідних етапів життя і творчості Тараса Шевченка, головних мотивів його поезії, прози, малювання. Це свого роду “увертюра”, а далі тема кожного розділу розгортається в мозаїці ілюстрацій, цитат з самого Шевченка та з досліджень і відгуків про нього письменників, критиків, учених — його сучасників і сучасників наших. Літературно-критична і наукова Шевченкіана невичерпна, і відобразити весь її спектр у такій книзі було б неможливо, та й не в цьому полягала мета видання (це ж не літературно-критична хрестоматія!), — але загалом композиція цитат-інтерпретацій дуже вдала, причому вводиться в обіг і маловідоме або раніше ігнороване (хіба що можна було б більше використати висловлювання видатних діячів світової культури та уривки з праць учених і літераторів української діаспори). А загалом —

оптимальне поєднання інформаційного, фактографічного матеріалу з тлумачним, характеризуючим.

Немає сумніву, що книжка стане в пригоді багатьом, допоможе ширше і “розкутіше” поглянути на творчість Шевченка, дасть поштовх самостійній думці й особистим висновкам, — отому подоланню стереотипів, про яке згадувалося.

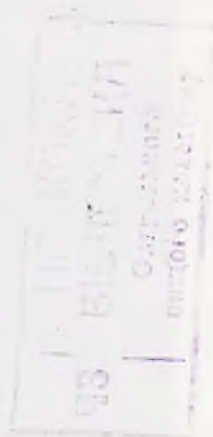
Хочеться побажати цій книзі успіху серед читачів.

ІВАН ДЗЮБА

НЕ НАЗИВАЮ ЙІ РАЄМ...

*Дитинство
та рання
юність*

В. І. Штернберг.
Пастушок. Олія. 1838

Тарас Шевченко прожив повне трагізму і болю життя, хоч спізнав і багато доброго. Душа його була навдивовижу відкрита світові, а натура до краю вразлива. Почуття справедливості, нездоланний потяг до краси брунькували в його серці з дитинства.

Дитячі роки поета пройшли на Звенигородщині. Цей куточок України, найбільш густонаселений на той час, зберігав давні традиції, мав талановитих майстрів народного мистецтва, особливо багато було тут малярів-самоуків. Родючий чорнозем, своєрідний ландшафт створювали всі умови для землеробства, бджільництва, садівництва.

“Україна — розкішний вінок з рути й барвінку, що над ним світають заплакані зорі. Поема жалю і смутку... краси і недолі...”

Отже, одна з найсмутніших сторінок у цій поемі належить невиданому в усі часи по всьому світові її огненному поетові” (С. Васильченко).

Народився Тарас Шевченко, як свідчить метрична книга села Моринець, 9 березня 1814 року в сім’ї кріпака. Батько Тараса — Григорій Іванович — родом з вільних низових козаків. Був він людиною письменною, кохався на слові Божому. Чумакував, двічі брав у мандри й малого Тараса.

Дід поета по батькові — Іван — теж був людиною обдарованою, громадянином і патріотом України. В епілозі до поеми “Гайда-

маки” Шевченко згадує, як дід, учасник Коліївщини, відчуваючи на схилі віку свій обов’язок перед нащадками, оповідав про ці події:

Столітні очі, як зорі, сіяли.

А слово за словом сміялось, лилось:

Як ляхи конали, як Сміла горіла...

Мати Тараса — Катерина Бойко — була натурою чутливою, безмежно жіночною і люблячою. Померла вона 20 серпня 1823 року (у сорок років), залишивши сиротами шестеро дітей. Тарасу тоді було дев’ять років; Катерині, яка тільки вийшла заміж у сусіднє село Зелена Діброва, — дев’ятнадцять, Микиті — дванадцять, Ярині — сім, Марині — чотири, Йосипу — два роки. Тепло материнського серця, жвавість владчі, вся розкіш материнських почуттів, на які так багата була кріпачка з колишнього вільного селянського роду Катерина Бойко, — про все це переповість Шевченко в численних поемах. Образи жінок-матерів “Кобзаря” світлі, аж святі, кожна має свою неповторну грань, засвічується щастям материнства і тяжко та гірко страждає, як мати. Скільки ж треба було маленькому хлопчикові придивлятися, думати й відчувати, жити материнськими думками, щоб серце жіноче спізнати до дна... Адже поет ніколи більше по смерті матері не матиме оселі, сім’ї. Отож, в образах жінок, створених Шевченком, слід вбачати і прекрасне зворушливе відображення незабутніх спогадів про рідну матір.

Тарас мав феноменальну пам’ять. Все, що він почув, побачив,

О. Г. Сластьон. Ілюстрація до поеми Т. Г. Шевченка "Гайдамаки". Туш. 1886

Т. Г. Шевченко. Портрет Івана Андрійовича Шевченка, діда Тараса Шевченка. Олівець. 1843

живучи в Україні перші чотирнадцять з половиною років, запам'ятає в найтонших подробицях і згодом повідає своєму народові та й усьому світові в новій якості — геніальних творах живопису та красного письменства. Запам'ятав Тарас спогади очевидців про найбільше з гайдамацьких повстань — Коліївщину 1768 року. Запам'ятав назви річок, сіл, міст, де побував, чумакуючи з батьком, шукаючи по всій Звенигородщині учителя малювання. Вбирав історію, фольклор свого народу, його характерні

національні особливості, традиції. Побут селянський був тяжкий, але водночас і поетичний, глибоко філософський. Як і кожна сільська дитина, малий Тарас спостерігав цікаві і самобутні обряди весіль, народин — найбільших свят у житті селянина, відкривав для себе їх життєдайну силу, високу етику і красу. До цих подій люди довго готувалися (ткали, вишивали, прикрашали оселю). Все, починаючи від найменшої дрібнички в хаті і до всього різноманіття докільля, здавалося доречним і цілісним, одухотвореним. І в хаті — маленькому всесвіті, де все гармонійне, людина відчувала себе захищеною і сильною. Ось звідки у Шевченковій

творчості туга за власною домівкою, непогамована до кінця життя (“Я тільки хаточку в тім раю...”, “Поставлю хату і кімнату...”, “В гаю, предвічному гаю поставлю хату...”).

З народного мистецтва, з фольклору, з народної пам’яті, мов з чистої криниці, ще дитиною черпав Тарас знання про давноминулі віки. Важке кріпацтво викликало опір, та наперекір неволі люди дбали про душу, а відтак праця незмінно супроводжувалась піснею. У синє небо України линули шедрівки, колядки, веснянки, гаївки, купальські, русальні, обжинкові, конопляні, весільні, гречніі, чумацькі, бурлацькі, рекрутські та

Козак-Мамай. Народна картина. Олія. XVIII ст.

В. І. Шчернберг. Вулиця на селі. Олія. 1837—1838

інші пісні. Народною піснею “вкинута було в душу Тараса промінчики вічної краси і вони запліднили її до творчості” (В. Шурат).

За переказами сучасників, “Шевченко дуже любив народні пісні, знав їх силу без ліку і переймав з одного разу: аби де почув нову

пісню, одразу візьме її на голос і всю її знає” (Г. Бондаренко).

Та, мабуть, найраніші враження дитинства залишилися у серці від розкішної природи України. Старша сестра Катерина згадувала, що Тарас, було, манівцями ходить, геть попід дібровою, та через

Гарбузів яр, та через левади, та могилками. У полях, що оточували села повіту, було багато височенних могил. “З куснем сухого хліба, — писав біограф Шевченка Сава Чалий, — хлопчик проводив цілі дні у полі. Улюбленим його місцем відпочинку у велику спеку була одна із таких могил”. Уже тоді душа Тараса спізнавала безмежжя неба, а думка заглядала в найсокровенніші таємниці природи. Одинокий хлопчик на високій могилі ближче ставав до Бога і вічності. Степова далечінь, незбагненна височінь небес, гармонія

Т. Г. Шевченко. (?) Портрет Григорія Івановича Шевченка, батька Тараса Шевченка. Туш. 1829—1830

Т. Г. Шевченко. Хата батьків Т. Г. Шевченка в с. Кирилівці. Олівець. 1843

*Хата (Шевченка)
поуказаною сферою Шевченка.*

кольорів, пахощів, барв рідної землі будили в душі його трепет. Серед кріпаків, злиднів, у сирітстві зростав ніким не пізнаний геній. Доля відкривала перед ним нікому не чутну музику сфер, ритмів і звуків, розгортала морок часу аж до безмежжя. А серце, думка напов-

нювали все, що прозрівати починав у сушому, минулому і майбутньому, великою всеперемагаючою любов'ю. Так степ улітку наливається сонячним теплом.

“И вот стоит передо мной наша бедная, старая белая хата, с потемневшею соломенною крышею и черным дымарем, а около хаты на прычлке у яблуня с краснобокими яблоками, а вокруг яблуня цветник, любимец моей незабвенной сестры, моей терпеливой, моей нежной няньки! А у ворот стоит старая развесистая верба с засохшею верхушкою, а за вербою стоит клуна, окруженная стогами жита, пшеницы и разного, всякого хлеба; а за клунею, по косогору, пойдет уже сад. Да какой сад! [...] густой, темный, тихий... А за садом левая долина, а в долине тихий, едва журчащий ручей, уставленный вербами и калиною и окутанный широколиственными, темными, зелеными лопухами...”

Т. Г. Шевченко. Княгиня. 1853

Типи селян Кирилівки.
З учителем. Фотолистка.
1908—1911

...Село! — і серце одпочине.
Село на нашій Україні —
Неначе писанка село,
Зеленим гаєм поросло.
Цвітуть сади; білють хати,
А на горі стоять палати,
Неначе диво. А кругом
Широколисті тополі,
А там і ліс, і ліс, і поле,
І сині гори за Дніпром.
Сам бог витає над селом.

Т. Шевченко. Княжна. 1847

О. Г. Сластьон. Дівчина
з перевеслом. Олівець

Види Кирилівки. Фото. 1914

Чи правда, Оксано? чужа чорнобрива!
 І ти не згадаєш того сироту,
 Що в сірій свитині, бувало, шасливий,
 Як побачить диво — твою красоту.
 Кого ти без мови, без слова навчила
 Очима, душею, серцем розмовлять.
 З ким ти усміхалась, плакала, журилась,
 Кому ти любила *Петруся* співать.
 І ти не згадаєш. Оксано! Оксано!

Т. Шевченко. Мар'яна-черниця.
 1841

Ми вкупочці колись росли,
 Маленькими собі любились,
 А матері на нас дивились
 Та говорили, що колись
 Одружимо їх. Не вгадали.
 Старі зарані повмирали,
 А ми малими розійшлись
 Та вже й не сходились ніколи.

Т. Шевченко. Ми вкупочці колись
 росли. 1849

О. Г. Сластьон. Українка.
 Акварель

“Дед Шевченка (со стороны отца) по ремеслу был швец; отсюда произошла и фамилия его. Родители его были крепостные крестьяне помещика Энгельгардта: отец родом из с. Кирилловки, а мать — из Моринцов (оба села Звенигородского уезда).

Женившись, отец Т. Гр., по распоряжению помещика, переселялся на короткое время (года на полтора) из Кирилловки в Моринцы. Во время этого переселения и родился наш поэт...

Но подрос и стал помнить себя он уже в Кирилловке, почему и все детские воспоминания его связаны с этим селом”.

Ал. Лазаревский. Материалы для биографии Т. Г. Шевченко

Молодиця. Фотолистка.
1908—1911 (Тіпи
с. Кирилівки)

Мені здається, що се я,
Що це ж та моло[ді]сть моя.
Мені здається, що ніколи
Воно не бачитиме волі,
Святої воленьки. Що так
Даремне, марне пролетять
Його найкращії літа,
Що він не знатиме, де дітись
На сім широкім вольнім світі.

Т. Шевченко. І золотої й
дорогої. 1849

Мені тринадцятий минало.
Я пас ягнята за селом.
Чи то так сонечко сяло,
Чи так мені чого було?
Мені так люблю, люблю стало,
Неначе в бога...
Уже прокликали до паю,
А я собі у бур'яні
Молюся богу... І не знаю,
Чого маленькому мені
Тойді так приязно молилось.
Чого так весело було?

Т. Шевченко. N.N. ("Мені
тринадцятий минало"). 1847

“Лишившись отца и матери, на осьмом году жизни, приютился я в школе у приходского дьячка, в виде школяра-п о п ы х а ч а. Эти школяры в отношении к дьячкам то же самое, что мальчики, отданные родителями или шюю властью на выучку к ремесленникам. Права над ними мастера не имеют никаких определенных границ: они — полные рабы его. Все домашние работы и выполнение всевозможных прихотей самого хозяина и его домашних лежат на них безусловно. Представляю вашему воображению представить, чего мог требовать от меня дьячок, — заметьте, горький пьяница, — и что я должен был исполнять с рабской покорностью, не имея ни единого существа в мире, которое заботилось бы, или могло заботиться о моем положении. Как бы то ни было, только в течение двухлетней тяжелой жизни в так называемой школе, прошел я Г р а м а т к у, Ч а с л о в е ц, и наконец Псалтырь. Под конец моего школьного курса, дьячок посылал меня читать, вместо себя, Псалтырь по усопших крепостных душах и благоволил платить мне за это десятую копейку, в виде поощрения [...]. Дьячок мой обходился жестоко не со мною одним, но и с другими школярами, и мы все глубоко его ненавидели.

[...] Этот первый деспот, на которого я наткнулся в моей жизни, поселил во мне на всю жизнь глубокое отвращение и презрение ко всякому насилию одного человека над другим. Мое детское сердце было оскорблено этим исчадием деспотических семинарий миллион раз, и я кончил с ним так, как вообще оканчивают выведенные из терпения беззащитные люди, — мстью и бегством. Найдя его однажды бесчувственно пьяным, я употребил против него собственное его оружие — розги и, насколько хватило детских сил, отплатил ему за все его жестокости. Из всех пожитков пьяницы-дьячка драгоценнейшею вещью казалась мне всегда какая-то книжечка с к у н и т и к а м и, то есть гравированными картинками, вероятно, самой плохой работы. Я не считал грехом или не устоял против искушения — похитить эту драгоценность и ночью бежал в местечко Лысянку”.

Т. Г. Шевченко. Автобіографія. 1860

“Отец [...] умирая (1825), высказал, между прочим, замечательное пророчество насчет будущности сына: “Синові Тарасу із мого хазяйства нічого не треба; — він же буде абияким чоловіком: з його буде або щось дуже добре, або велике ледащо, для мого моє наслідство або нічого не буде значить, або нічого не допоможе”. Слова эти очень знаменательны, чтоб видеть в них одну случайность; жаль только, что память родных [Тараса] Гр[игорьевича] не сохранила данных, которые привели его отца к такому заключению”.

Ал. Лазаревский. Материалы для биографии Т. Г. Шевченко

Хата в Кирилівці.
Фотолистка. 1908—1916

А я так мало, небагато
Благав у бога. Тільки хату,
Одну хатиночку в гаю,
Та дві тополі коло неї,
Та безталанну мою,
Мою Оксаночку...

Т. Шевченко. Не молилася
за мене. 1850

... де мати повивала
Мене малого і внучі
На свічку богу заробляла;
Поклони тяжкій б'ючі,
Пречистій ставила, молила,
Щоб доля добрая любила
Її дитину...

Т. Шевченко. І виріс я
на чужині. 1848

Типи селян Кирилівки.
Розмова. Парубок і дівчина.
Фотолистівка. 1908—1911

“Давно, очень давно, еще в приходском училище, украдкою от учителя читал я знаменитую перелицованную “Энеиду” Котляревского”.

Т. Шевченко. Художник. 1856

“Кто видел хоть издали мачеху и так называемых сведенных детей, тот, значит, видел ад в самом его отвратительном торжестве. Не проходило часу без слез и драки между нами, детьми, и не проходило часу без ссоры и брани между отцом и мачехой; меня мачеха особенно ненавидела, вероятно, за то, что я часто тузил ее [т]щедушного Степанка”.

Т. Шевченко. Княгиня. 1853

“Барин (В. В. Енгельгардт. — Н. П.) жил и умер холостяком, но имел двух сыновей от некоей метрессы, польки или немки, которая похоронена в с. Кирилловке, с северной стороны приходской православной церкви. Ольшана с Тарасовкой, Зеленой, Вербовкой, Вороновкой и Сигидинцами перешла к В. В. Енгельгардту по наследству от Потемкина, а Кирилловка, Гилец, Петрики, Моринцы и Пединовка им куплены. По смерти Василия Васильевича [...] ольшанское имение перешло к родной его сестре Александре В. Браницкой, а Кирилловка, Моринцы и другие благоприобретенные села вместе с капиталами покойного составили собственность незаконнорожденных его сыновей, из коих полковник гвардии Павел Васильевич Енгельгардт стал владельцем Кирилловки и помещиком Тараса Шевченко”.

Пр. П. Лебединцев. Тарас Григорьевич Шевченко

“... сім'я Бойків із шістьох душ мала ниву, леваду, воза та пару волів; у саду на надлюдневному визубі гори дивилася вічками на сонце з-під сніпків пасіка — тридцять чотири колоди, шостий за силою бджолиний рій у селі. Шороку Яким платив сріблом п'ять карбованців чиншу — відкуповувався у пана”.

О. Дмитренко, М. Шудря. Верховіть черещатого дуба

Т. Г. Шевченко. Портрет
П. В. Енгельгардта. Акварель.
1833

За що, не знаю, називають
Хатину в гаї тихим раєм.
Я в хаті мучився колись,
Мої там сльози пролились,
Найперші сльози. Я не знаю,
Чи єсть у бога люте зло,
Що б у тій хаті не жило?
А хату раєм називають!

Не називаю її раєм,
Тії хатиночки у гаї
Над чистим ставом край села.
Мене там мати повила
І повиваючи, співала,
Свою нудьгу переливала
В свою дитину...

Т. Шевченко.
Якби ви знали, паничі. 1850

Невідомий художник.
Портрет Г. С. Сковороди.
Олія. XIX ст.

Давно те діялось. Ще в школі,
Таки в учителя-дяка,
Гарненько вкраду п'ятака —
Бо я було трохи не голе,
Таке убоге — та й куплю
Паперу аркуш. І зроблю
Маленьку книжечку. Хрестами
І везерунками з квітками
Кругом листочки обведу
Та й списую Сковороду...

Т. Шевченко.
А. О. Козачковському. 1847

“В продолжение моего странствования вне моей милой родины я воображал ее такою, какою видел в детстве: прекрасною, грандиозною, а о нравах ее молчаливых обитателей я составил уже свои понятия, гармонируя их, разумеется с пейзажем”.

Т. Шевченко. Княгиня. 1853

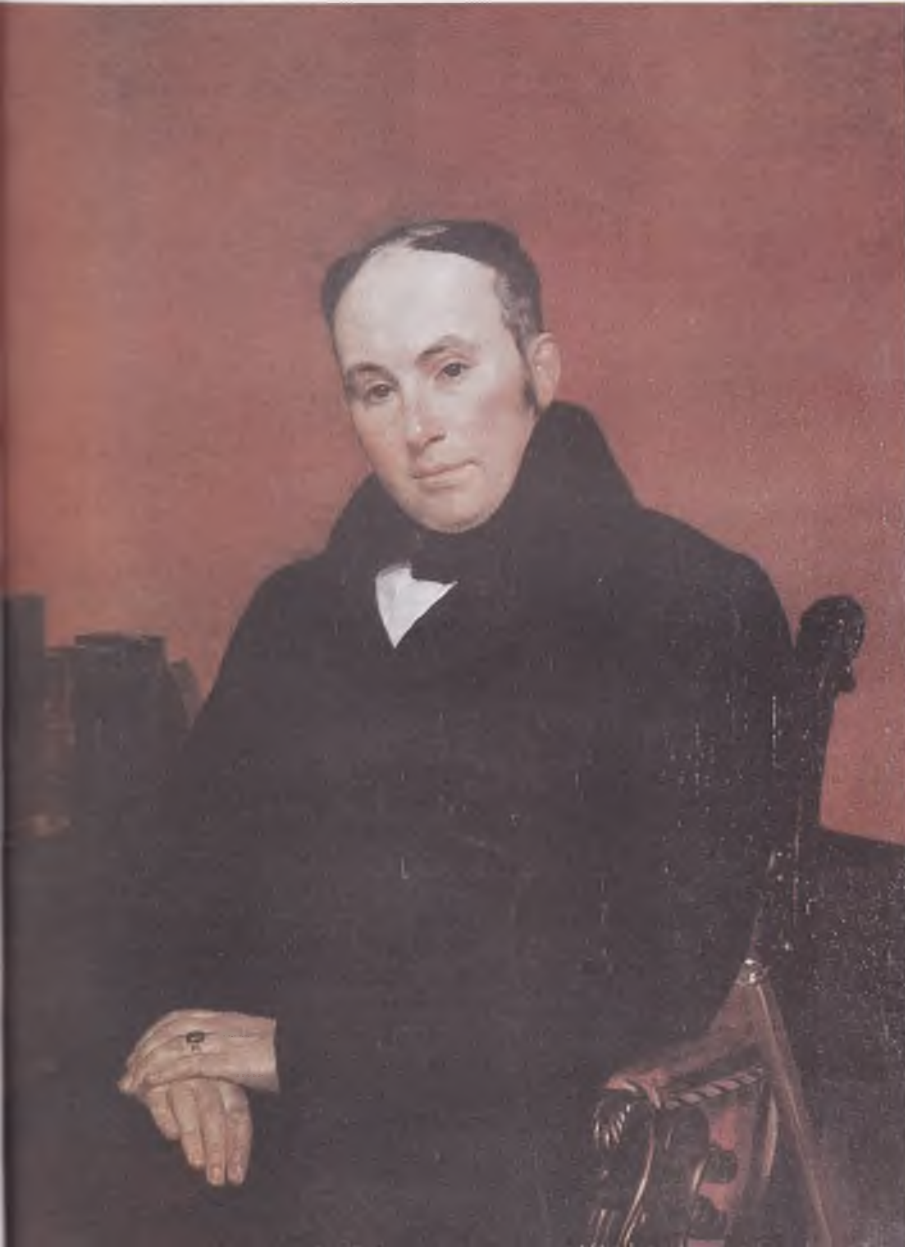
“Було оце й не видно, як воно рип і ввійде тихенько до хати, сяде собі на лаві та все мовчить. Нічого в світі у його не допитасяся: чи його прогнали відтіля, чи його били, чи їсти йому не давали”.

Із спогадів Катерини Красницької

**...ВЕЛИКЕ ЩАСТЯ БУТЬ
ВОЛЬНИМ ЧОЛОВІКОМ**

*Доакадемічний
період
творчості,
випуск з неволі*

К. П. Брюллов. Портрет
В. А. Жуковського. Олія. 1838

Доля привела 17-річного Тараса До Петербурга, пишної столиці Російської імперії, до міста, де він прожив багато років, де сталися важливі події в його житті, одна з яких — викуп з неволі.

У Петербурзі пан Енгельгардт, нарешті, зважив на прохання свого козачка й дозволив йому вчитися малювати. Вчителем Тараса був Василь Ширяєв, досить відомий у Петербурзі майстер декоративних розписів. У нього Шевченко здобув певну професійну малярську підготовку, став одним із кращих учнів і

Т. Г. Шевченко. Портрет невідомої. Акварель. 1834

брав участь у розписах стін і плафонів Великого театру.

Окрім декоративних розписів. Тарас малював з натури античні статуї в Літньому саду, створював багатофігурні композиції на історичні та міфологічні теми, працював над акварельними портретами. Часто виконуючи замовлення пана Енгельгардта. Про це Шевченко згадував у автобіографії: “Однажды помещик увидел у Ничипоренка мою работу, и она ему до того понравилась, что он начал употреблять меня для снятия портретов с любимых своих любовниц, за которые иногда награждал меня целым рублем серебра”. У цей час Шевченко створив портрети П. В. Енгельгардта (1833), портрет невідомої (1834) та інші.

Вирішальне значення для Тараса Шевченка мала зустріч із земляком, родом із Богуслава, учнем Академії мистецтв Іваном Сошенком. Він перший спостеріг істинний талант у ранніх Тарасових малюнках і розпочав справу викупу Шевченка з кріпацької неволі.

І. М. Сошенко знайомить талановитого кріпака з українськими та російськими відомими діячами мистецтва та літератури, що жили в Петербурзі: поетом і письменником, викладачем словесності — Євгеном Павловичем Гребінкою, українським живописцем, другом Брюллова — Аполлоном Мокрицьким, конференц-секретарем Академії мистецтв — Василем Івановичем Григоровичем. В. Григорович познайомив Шевченка з відомим російським поетом, вихователем дітей царської сім'ї, лю-

Т. Г. Шевченко. Александр Македонський висловлює довіря своєму лікареві Філіппу. Акварель, туш. 1836

иною впливовою і доброю — Василем Андрійовичем Жуковським. За порадою Сошенка та Григоровича Тарас відвідує товариство заохочування художників, де його роботам дали високу оцінку.

Найбільша заслуга у справі звизволення Тараса Шевченка з не-

волі належить великому російському художнику Карлу Брюллову. Довгий час він жив в Італії, там створив картину “Останній день Помпеї” і в 1836 році привіз її до Петербурга. Ця робота принесла автору велику славу й популярність. До класу професора Петербурзької Академії мистецтв Карла

М. О. Степанов. Шарж на
Енгельгардта. Акварель

Брюллова прагнули потрапити в молоді художники. Думка його як мистецтвознавця була найбільш авторитетною. Він побачив обдаровання не тільки в малюнку кріпака Шевченка, а й високо оцінив його перші вірші. На той час Тарас написав романтичну баладу “Причинна”. Перший твір уже був поетичним шедевром. Брюллов вирішив визволити Шевченка з кріпацької неволі і дати йому можливість вчитися в Академії мистецтв.

Кріпакам учитися в Академії заборонялося. Славетний художник із світовим іменем, знайомство з котрим лестило навіть вельможам, сподівався досить швидко вирішити цю проблему, на його думку, варто було лише переговорити з паном Енгельгардтом, переконати його відпустити Тараса на волю, виявивши цим свою гуманність. Та Павло Енгельгардт брутально повівся з Брюлловим. Ніяких гуманних вчинків — лише гроші. Такі умови поставив Шевченків пан Відомому російському художнику О. Г. Венеціанову, який також клопотався за Шевченка, Енгельгардт назвав остаточну ціну — 2500 карбованців. Дізнавшись, що справи ускладнилися, Тарас занедужав і цілий місяць знаходився у лікарні. Тим часом К. Брюллов та В. Жуковський знайшли спосіб зібрати необхідну суму: 2 квітня 1837 року Карл Брюллов почав малювати портрет Василя Андрійовича Жуковського. Через рік портрет було завершено. Він був розіграний в

Т. Г. Шевченко. Смерть Вірджинії. Акварель, туш. 1836

дотерею в імператорській родині. Лотерейні квитки купували імператриця, її дочка, наслідник престолу, майбутній імператор Олександр Миколайович, велика княжна Марія Миколаївна, графиня Ю. Ф. Баранова та інші. Виграла портрет імператриця Марія Федорівна.

25 квітня 1838 року на квартирі Брюллова в присутності графа М. Віельгорського й художника А. Мокрицького В. Жуковський вручив Шевченкові відпускну. Про цю велику подію Іван Сошенко писав: «Получив роботу от Пешехонова — написать четырех евангелистов, я сидел в квартире и работал очень

Т. Г. Шевченко. Портрет
Катерини Абази (?).
Акварель. 1837

прилежно. Это было в последних числах апреля 1838 года... В нашем морозном Петербурге запахло весной. Я открыл окно, которое было аккуратно вровень с тротуаром. Вдруг в комнату мою через окно вскакивает Тарас, опрокидывает моего евангелиста, чуть и меня не сшиб с ног; бросается ко мне на шею и кричит: “свобода! свобода!”. Понявши в чем дело, я уже со своей стороны стал душиить его в объятиях и целовать. Сцена эта кончилась тем, что мы оба расплакались как дети”.

День, коли Тарас Шевченко став вільним, — найшасливіший у його житті. В автобіографічній повісті “Художник” Тарас Григорович розповів про історію свого викупу з кріпацької неволі.

“... Тарас по ночам уходил в Летний сад рисовать со статуи и предаваться любимым мечтам о свободе, а по праздникам не переставал заглядываться на великие произведения живописи в Эрмитаже. Душа его рвалась в Академию. В это время он уже довольно удачно писал портреты акварелью... К несчастью, крепостным людям заказан был вход в святилище свободного искусства. Причиною тому была несчастная судьба многих крепостных живописцев, которые, получив образование в академии и возвратясь к помещикам, не переносили их обращения, оканчивая жизнь свою самоубийством...”

Із спогадів І. М. Сошенка

Т. Г. Шевченко. Портрет
невідомого. Акварель. 1837

Т. Г. Шевченко. Портрет
дівчини з собакою. Акварель.
1838

*“По рассмотрении рисунков постороннего ученика Шевченко, Комитет нашел
его заслуживающими похвалу, и положил иметь его на будущее время...”*

З журналу засідання товариства заохочування художників. 1835

*“... Коли ми тепер розглядаємо зроблені сто років тому портрети-мініатюри
доакадемічного періоду творчості Шевченка, наприклад, портрети Гребінки
невідомого. — О. Р.), Абази, Луніна, якогось “молодого чоловіка” — нас вражає та
яка майстерність, якої досягає учень Сошенка. Це вже не наївні спроби почина-
ючого учня, а дозрілі прекрасні мистецькі твори. Вони чарують своєю художністю,
чистим смаком, тонким колоритом і майстерністю пензля”.*

М. Г. Бурачек. Великий народний художник

А. М. Мокрицький.
Автопортрет. Олія. 1840

Перебендя старий, сліпий, —
Хто його не знає?
Він усюди вештається
Та на кобзі грає.
А хто грає, того знають
І дякують люде:
Він їм тугу розганяє,
Хоть сам світом нудить.

Т. Шевченко. Перебендя. 1839

“... Только правильное чувствование этих (психологических. — О. Р.) моментов в “Тибели Помпеи” могло вызвать оценку великого реалиста Гоголя (прекрасно знавшего живопись): “Картина Брюллова одно из ярких явлений живописи XIX века. Это светлое воскресение живописи, пребывавшей долгое время в каком-то полупле-таргическом состоянии”.

Осип Бескин. Т. Г. Шевченко как художник

“Вечером, после чаю, отправился я к Брюллову с письмом от Михайлова. Он послал меня за Вас[илием] Ива[новичем], (Григоровичем. — О. Р.) и, когда тот пришел, я предложил им рассмотреть дело Шевченко. Показал его стихотворение, которым Брюллов был чрезвычайно доволен, и, увидя из одного мысли и чувства молодого человека, решил извлечь его из податного состояния и для этого велел мне завтра же отправиться к Жуковскому и просить его приехать к нему. Не знаю, чем-то решат они горячо принятое участие”.

Із щоденника А. М. Мокрицького

Т. Г. Шевченко. Портрет
М. О. Лунина. Акварель. 1838

М. І. Скотті. Портрет
В. І. Григоровича. Олівець. 1836

“В 1837 году Сошенко представил меня конференц-секретарю Академии художеств В. И. Григоровичу с просьбой — освободить меня от моей жалкой участи. Григорович передал его просьбу В. А. Жуковскому. Тот сторговался предварительно с своим помещиком и просил К. П. Брюллова написать с него, Жуковского, портрет, с целью разыграть его в частной лотерее. Великий Брюллов тотчас согласился, и вскоре портрет Жуковского был у него готов. Жуковский, с помощью графа М. Ю. Вельгорского, устроил лотерею в 2500 рублей ассигнациями, и этою ценою куплена была моя свобода, в 1838 году, апреля 22”.

Т. Шевченко. Автобиография. 1860

О. Г. Венеціанов.
Автопортрет. Олія. 1811

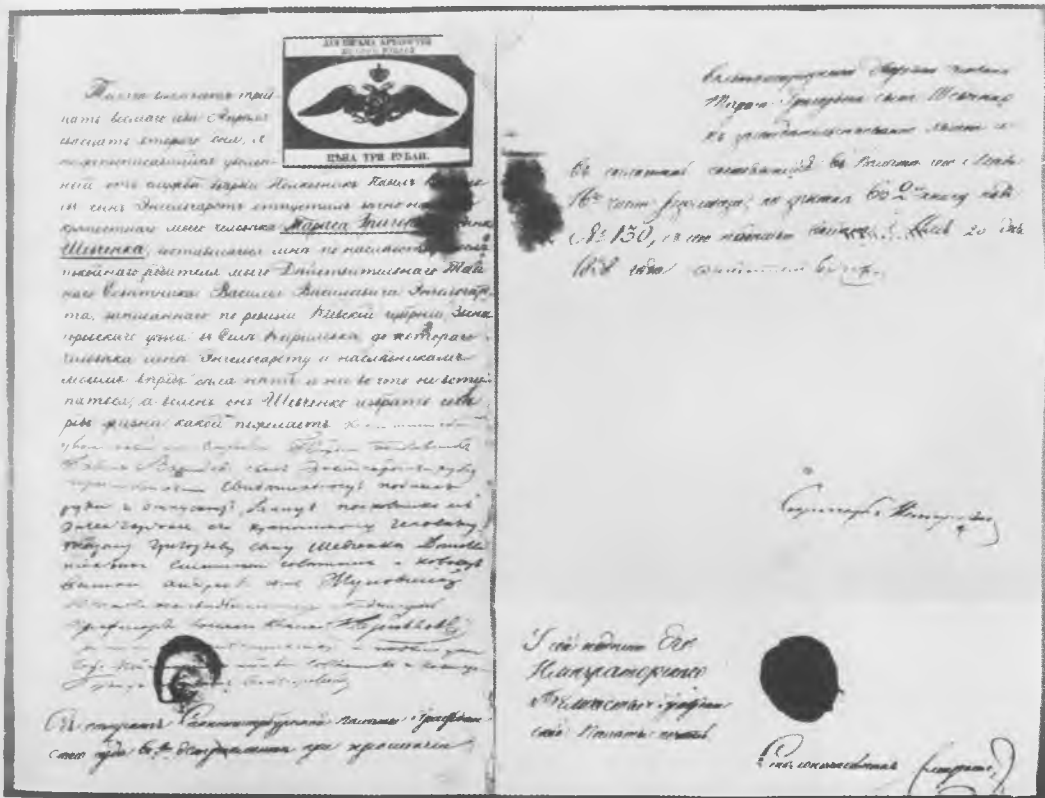
Відпускна Тараса Шевченка з кріпацької неволі

“Тысяча восемьсот тридцать второго года апреля двадцать второго дня, я, нижеподписавшийся уволенный от службы гвардии полковник Павел Васильев сын Энгельгардт отпустил вечно на волю крепостного моего человека Тараса Григорьева сына Шевченка, доставившегося мне по наследству после покойного родителя моего действительного тайного советника Василия Васильевича Энгельгардта, записанного по ревизии Киевской губернии Звенигородского уезда в селе Кирилловке, до которого человека мне Энгельгардту и наследникам моим впредь дела нет и ни во что не вступаться, а волен он, Шевченко, избрать себе род жизни какой пожелает. К сей отпускну уволенный от службы гвардии полковник Павел Васильев сын Энгельгардт — руку приложил.

Свидетельствую подпись руки и отпускную, данную полковником Энгельгардтом его крепостному человеку Тарасу Григорьеву сыну Шевченке действительный статский советник и кавалер Василий Андреев сын Жуковский.

В том же свидетельствую и подписуюсь профессор восьмого класса К. Брюллов. В том же свидетельствую и подписуюсь гофмейстер, тайный советник и кавалер граф Михаил Вильгорский”.

Т. Г. Шевченко. Документи та матеріали до біографії

“В это время я был довольно знаком с известным малороссийским писателем Е. Гребенкою. С ним-то я прежде всего посоветовался, каким образом помочь нашей земляку. Гребенка принял близко к сердцу мое предложение, стал часто приглашать Тараса к себе, давал ему для чтения книги, сообщал разные сведения и проч. Потом уже я представил Тараса конференц-секретарю Академии художеств Э. И. Григоровичу, с убедительнейшей просьбой — освободить его от жалкой участи крепостного”.

Відпускна

Из спогадів І. М. Сошенка

К. П. Брюллов. Автопортрет.
Олія. 1848

“Много, неисчислимо много прекрасного в божественной, бессмертной природе. но торжество и венец бессмертной красоты — это оживленное счастьем лицо человека. Возвышеннее, прекраснее в природе я ничего не знаю. И эту-то прелесть раз в жизни моей удалось мне вполне насладиться. В продолжение нескольких дней он был так счастлив, так прекрасен, что я не мог смотреть на него без умиления. Он переливал и в мою душу свое безграничное счастье.

Восторги его сменились тихой, улыбающейся радостью. Во все эти дни хотя он и принимался за работу, но работа ему не давалась. И он, было, положит свой рисунок в портфель, вынет из кармана о т п у с к н у ю, прочитает ее чуть не по складам, перекрестится, поцелует и заплачет”.

Т. Шевченко. Художник. 1856

**...ЖИВУ, УЧУСЬ,
НІКОМУ НЕ КЛАНЯЮСЬ**

*Навчання
в Петербурзькій
Академії
мистецтв*

Т. Г. Шевченко. Циганка,
що ворожить
українській дівчині.
Акварель. 1841

З травня 1838 року Тарас Шевченко почав навчатися в Петербурзькій Академії мистецтв у класі історичного живопису, яким керував Карл Брюллов. Потрапити до брюлловського класу мріяло багато

Т. Г. Шевченко. Автопортрет.
Олівець. 1843

молодих художників, які поважали професора за його демократичні погляди й незалежність, схилилися перед його талантом. Незабаром Тарас став улюбленим учнем Брюллова. Разом зі своїм учителем він відвідує Ермітаж, приватні картинні галереї, багато читає, слухає лекції з історії філософії та теорії мистецтва. Одним із найближчих друзів Шевченка став Василь Штернберг, учень Академії, талановитий художник, з яким Тарас Григорович разом навчався і деякий час жив в одному помешканні на Васильєвському острові. Штернберг залишив цікаві начерки, які дають уявлення про побут молодих художників. Це була найщасливіша пора в житті Тараса.

Зважаючи на досить добру підготовку, Т. Г. Шевченка зарахували не до першого, “оригінального”, класу, а до другого — “гіпсових фігур”. Учився Тарас наполегливо і натхненно, його роботи діставали високу оцінку й демонструвалися на академічних виставках. Через дев’ять місяців Шевченка перевели до натурального класу, під час навчання в якому він був тричі нагороджений срібними медалями: 1839 року — за рисунок з натури, 1840 — за жанрову картину “Хлопчик-жебрак, що ділиться милостинєю з собакою” і, нарешті, 1841 року — за полотно “Циганка, що ворожить українській дівчині”.

Тарас Шевченко вчився в Академії на правах “стороннього” учня. На відміну від учнів-академістів, яких утримувала Академія, “сторонні” мали самі заробляти собі на хліб. Тарас малював порт-

рети на замовлення. З тих, що збереглися, — портрет М. Соколовського. А. Лагоди, невідомої в намисті та інших.

Аби досягти досконалості в техніці акварельного живопису, Тарас Шевченко копіює роботи Карла Брюллова “Перерване побачення”, “Сон бабусі й онучки” та інші. В ранній малярській творчості Шевченка досить відчутний вплив Брюллова. В суто брюлловській манері виконані академічні студії з натури “Жінка в ліжку”, “Натурщиця”, “Натурщик на червоному тлі”. За характером композиційного вирішення і за колоритом брюлловською є також відзначена медалью “Циганка, що врожить українській дівчині”.

Шевченко, однак, порівняно швидко звільняється від естетичних та тематичних рамок академічного мистецтва й звертається у своїй творчості до реального життя, до теми України. Свідченням цього стала поява одного з найвдадніших його творів — картини “Катерина” (1842). Уперше у вітчизняному мистецтві героїною живописного полотна стала зневажена дівчина, принижена й скривджена, яка за свою любов втрачає честь і життя. Все в картині підпорядковане розкриттю трагедії дівчини-покритки: і загальний зеленкувато-синій колорит, що створює сумний настрій, і співчутливий погляд діда-ложкаря, і журлива постать Катерини.

Найважливішою роботою Шевченка академічного періоду є його олійний автопортрет (1840), який засвідчує високий рівень майстер-

Т. Г. Шевченко. Портрет художника-баталіста
О. С. Коцебу. Акварель. 1843

ності в олійному живописі. Автопортрети Тарас Шевченко малював протягом усього життя, їх налічується близько сорока. Перший автопортрет найбільш популярний і репродукований.

1843 року після 14-річної розлуки Шевченко вперше приїздить в Україну, де його зустрічають як великого національного поета й талановитого художника. Протягом дев'ятимісячного перебування на рідній землі Шевченко створює ряд прекрасних портретів, жан-

Т. Г. Шевченко. Портрет
Г. І. Закревської. Олія. 1843

рових картин та графічних творів. Особливою майстерністю відзначаються жіночі портрети цього періоду, зокрема портрет Ганни Закревської. За оцінкою М. Шагінян. “на жодному іншому з портретів Т. Шевченка, стилізованих за модою того часу, немає таких очей. немає такого повного, трагічного. душевного життя очей, такого слізно-ніжного, промовистого погляду, як на портреті Ганни Іванівни Закревської. І ці очі особливі: вони здаються чорними, але якщо придивитися, ви побачите, як старанно Шевченко витримав у них справжній їх колір, сяючу навколо великих зіниць глибоку синяву”. Пізніше в заслання цій жінці Шевченко присвятив вірш “Г. З.”:

... А ти, доле!
А ти, мій покою!
Моє свято чорнобриве,
І досі меж ними
Тихо, пишно похочаєш?
І тими очима,
Аж чорними — голубими,
І досі чаруєш
Людські душі?

1843 року, в Києві, Тарас Шевченко познайомився з видатним українським письменником, істориком, етнографом і критиком — Пантелеймоном Кулішем й намалював його портрет. Разом із Кулішем Тарас Шевченко мандрував по Дніпру, відвідав Києво-Межигірський монастир, де колись доживали свого віку старі запорожці. Цей монастир він замалював до свого альбому.

Перебуваючи в Яготині, в маєтку Репніних, Тарас Шевченко виконує замовлення Г. С. Тарновського — копіює портрет князя

М. О. Степанов. Шаржі на Т. Шевченка, А. Мокрицького, В. Штернберга та ін. Олівець. 1840

М. Рєпніна, старшого брата декабриста С. Г. Волконського, роботи швейцарського художника Й. Горнунга. Тут він створює також повний портрет онуків князя — Варвари та Миколи, знайомиться з дочкою М. Г. Рєпніна — княжною Варварою Рєпніною, дарує їй автопортрет та присвячує поему «Тризна».

Серед жанрових творів, написаних в Україні у 1843 році, заслуговує на увагу картина «Селян-

ська родина». В ній відтворено селянський побут, зображена сцена біля хати, де зібралася вся сім'я. Цією картиною Шевченко зробив значний крок вперед по шляху перетворення традицій академізму і за тематичним, і за композиційним вирішенням. Демократична спрямованість і висока художня майстерність дають підставу віднести картину «Селянська родина» до кращих надбань вітчизняного жанрового живопису.

Т. Г. Шевченко. Селянська
родина. Олія. 1843

За дев'ять місяців перебування в Україні Шевченко відвідав багато міст і сіл різних губерній. Згодом поет писав до свого друга Якова Кухаренка: “Був я уторік на Україні — був у Межигорського спаса. І на Хортиці, і скрізь був і все плакав, сплюндрували нашу Україну катової віри німота з москалями...”

Національне й соціальне поневолення українського народу, його безправність перед визискувачами, страшні злидні, в яких опинилося селянство на своїй щедрій землі, вразили й схвилювали душу великого поета. В селі Березань Переяславського повіту Тарас Шевченко пише єдиний вірш періоду

першого перебування в Україні 1843 року “Розрита могила”, в якому відверто висловлює своє непримиренне ставлення до існуючого ладу. Жахливе становище всього приниженого, розореного українського селянства бачимо в олівцевому малюнку Шевченка цього періоду “Хата вдови на Україні”.

На початку 1844 року Тарас Григорович повернувся до Петербурга. Під враженням перебування в Україні він пише політичну сатиру — поему “Сон” та видає альбом офортів “Живописная Украина”. Цим видатним твором Шевченко заклав основи реалістичної української графіки.

Тарас Шевченко дістав пропозицію проілюструвати кілька видань, що виходили того часу в Петербурзі. До книги М. Полевого “История князя италийского, графа Суворова-Римникского” Шевченко підготував 32 ілюстрації — фрагменти з життя російського генералісимуса. Для видання “Русские полководцы” М. Полевого (1845) зробив 12 портретів. Збереглися чудові ілюстрації “Король Лір” — до однойменної трагедії Шекспіра, “Марія” — до поеми Пушкіна “Полтава”, “Зустріч Тараса Бульби з синами” — до повісті М. Гоголя “Тарас Бульба” та інші.

У березні 1845 року завершилося навчання Шевченка в Академії мистецтв. Рада Академії надала йому звання “некласного художника”. Відразу ж після цього Тарас Шевченко виїхав у свою другу подорож в Україну.

Т. Г. Шевченко. Портрет
П. О. Кулша. Олія. 1843

Т. Г. Шевченко. Натурщики.
Вугіль, крейда. 1840—1841

“Самому теперь не верится, а действительно так было. Я из грязного чердака, я, ничтожный замарашка, на крылья[х] перелетел в волшебные залы Академии художеств”.

Т. Шевченко. Щоденник, запис від 1 липня 1857 р.

“... живу, учусь, нікому не кланяюсь і нікого не боюсь, окрім Бога — велике
встає бути вільним чоловіком...”

Лист Т. Шевченка до М. Г. Шевченка від 15 листопада 1839 р.

“Брюллов говорив нерідко, що в число своїх учеників він може включити лише
того, хто розуміє його, талановитий і до кого він може бути по-справжньому корисний. Люди
з даруваннями знаходили в Карлі Павловичі підтримку і часто висували його ім'я. В
одному з листів до нього був Тарас Григорьевич Шевченко”.

М. Меликов. Заметки и воспоминания художника-живописца

Т. Г. Шевченко. Сон бабусі
і внучки. Копія з акварелі
К. П. Брюллова. Акварель.
1839—1840

В. І. Штернберг.
Автопортрет. 1844

Поїдеш далеко,
Побачиш багато;
Задивишся, зажуришся, —
Згадай мене, брате!

*Т. Г. Шевченко. На незабудь
Штернбергові. 1840*

“Вот уже более месяца, как мы живем вместе с несравненным Штернбергом и живем так, как дай Бог, чтобы братья родные жили [...]”

Вот как мы проводим дни и ночи. Поутру, в девять часов, я ухожу в живописный класс. (Я уже делаю этюды масляными красками и в прошедший экзамен получил третий номер.) Штернберг остается дома и делает из своих эскизов или рисунки акварелью, или небольшие картины масляными красками. В одиннадцать часов я или захожу к Карлу Павловичу, или прихожу домой и завтракаем с Штернбергом чем Бог послал. Потом я опять ухожу в класс и остаюсь там до трех часов. В три часа мы идем обедать к мадам Юргенс. Иногда и Карл Павлович с нами, потому что я почти каждый день в это время заставлял его у Штернберга, и он часто отказывался от роскошного аристократического обеда для мизерного демократического супа. Истинно необыкновенный человек! После обеда я отправляюсь в классы. К семи часам в классы приходит Штернберг, и мы идем или в театр, или, немного погулявши по набережной, возвращаемся домой, и я читаю что-нибудь вслух, а он работает, или я работаю, а он читает”.

Т. Шевченко. Художник. 1856

Арешт Пугачова. 1842

Т. Г. Шевченко. Ілюстрації до книги М. Полевого "История Суворова". 1843. Гравюри на дереві

"В то время он совершенно изменился. Познакомившись с лучшими петербургскими домами посредством Брюллова, он часто развезжал по вечерам, хорошо behavedся, даже с претензией на сомте-il faut-ность... (франтовство. — О. Р.)"

Із спогадів І. М. Сошенка

Суворов відправляє Пугачова з Уральська до Симбірська. 1842

Суворов куштує солдатську їжу. 1842

“Ст. 6. Определено: вольноприходящих учеников Академии за успехи в художестве, доказанные представленными работами по живописи исторической и портретной, Тараса Шевченко за картину, изображающую “Цыганку”, по живописи пейзажной — прапорищика Жданова за [...] наградить серебряными медалями 2-го достоинства”.

Виписка з постанови ради Академії мистецтв від 26 вересня 1841 р.

“В то время вся Академия фанатически была увлечена Брюлловым; он сосредоточивал на себе все внимание, ни о чем больше не говорили, как о нем. Все академисты, от мала до велика, горели одним желанием: попасть в ученики к Брюллову. С умиленным чувством выслушивался рассказ о том, как после каждого нового портрета или картины Брюллова мой однофамилец В. И. Григорович, секретарь академии, вымаливал у Брюллова позволение взять новое произведение к себе на квартиру, запирался на ключ и двое суток просиживал перед ним, не отрывая от него глаз”.

Д. В. Григорович. Литературные воспоминания

“А все-таки я стою на своем: що якби він покинув свої вірші, то був би ще більшим живописцем”.

Із спогадів І. М. Сошенка

Т. Г. Шевченко. Портрет
М. П. Соколовського.
Акварель. 1842

“Я начал рисовать акварельные портреты, сначала по-приятельски, а потом и за деньги, только Карлу Павловичу еще не показываю, боюсь. Я больше придерживаюсь Соколова, Гау мне не нравится — приторно-сладкий. Думаю еще учиться французским языком, это необходимо”.

Т. Шевченко. Художник. 1856

“Я встречал Шевченку у Гребенки. Шевченко всегда выказывал сильную привязанность к своей родине — Малороссии [...] Все малороссийское его веселило и приводило в восторг. Мотив или песня малороссийская вызывали слезу из глаз патриота. Он среднего роста, широкоплеч и вообще крепкого сильного сложения, в плечи широк по особому сложению костей, но отнюдь не толст; лицо круглое, борода и усы всегда выбриты, бакенбарды же, кругом окаймляющие все лицо, волосы острижены по-козацки, но зачесаны назад; он не брюнет и не блондин, но ближе к брюнету, не только по волосам, но и по цвету красноватой кожи; черты лица обыкновенные; приемы и вообще выражение физиономии выказывали отвагу, неслыханные глаза блистали энергией”.

Н. А. Момбелли. Записки. Дело петрашевцев. 1937

С. - Петербург. Новий Анічків міст.
Літографія. 1850-ті роки

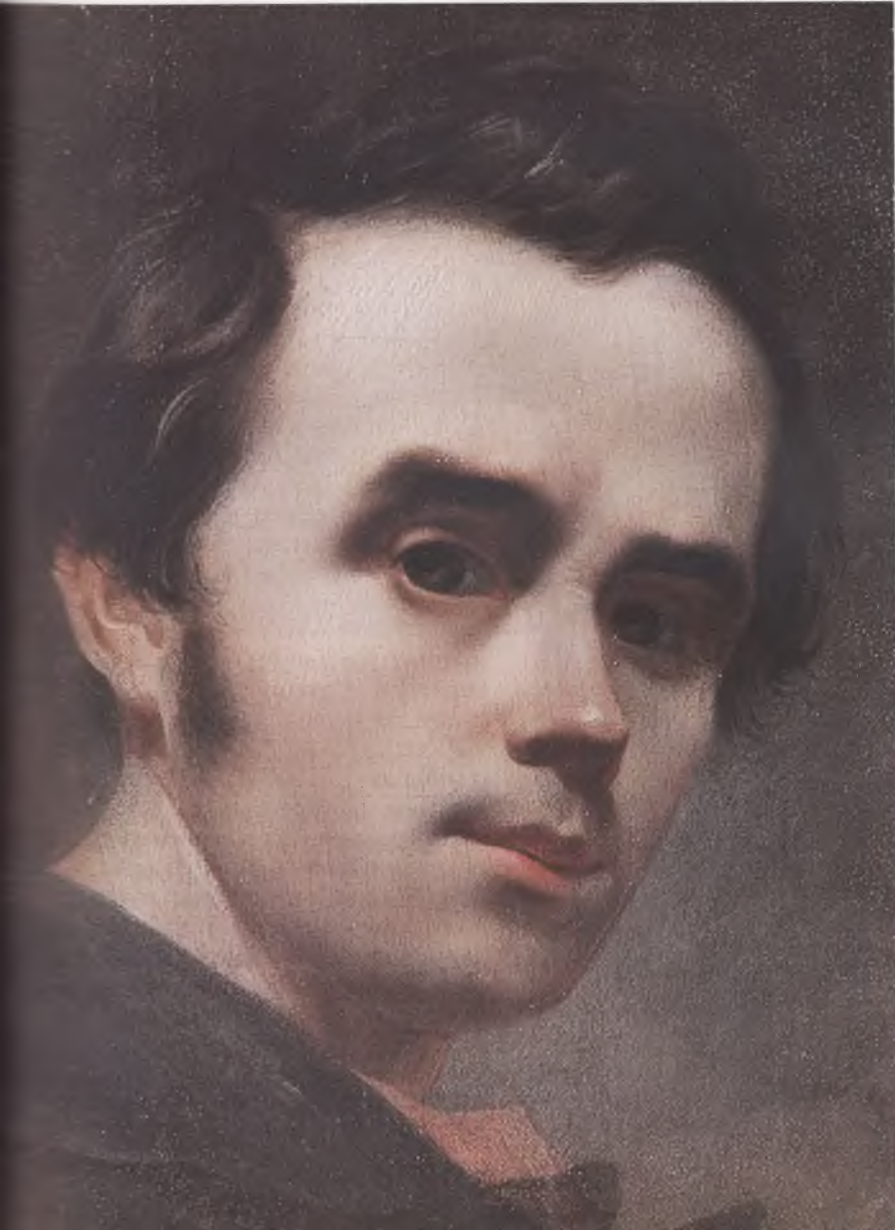
“Я намалював Катерину в той час, як вона попрощалася з своїм москалицюм і вертається в село, у царині під куренем дідусь сидить, ложечки собі струже й сумно дивиться на Катерину, а вона сердешна тіль не плаче та підіймає передню червону запашчину, бо вже, знаєте, трошки тее... а москаль дере собі за своїми, тільки курява ляга — собачка ще поганенька доганя його та нібито гавкає. По однім бокам могила, на могилі вітряк, а так уже степ тільки мріє. Отака моя картина”.

Лист Т. Шевченка до Г. С. Тарновського від 25 січня 1843 р.

ДУМИ МОЇ,ДУМИ МОЇ...

*“Кобзар”
1840 року*

Т. Г. Шевченко.
Автопортрет. Олія. 1840

“Кобзар” Т. Г. Шевченка належить до тих книжок, які найбільше друкують і найбільше читають в усьому світі. То є святиня українського народу, національна Біблія України.

З’явився цей збірник поезій у той час, коли нова українська література тільки-но зароджувалася і хоч її представляли вже твори

Т. Г. Шевченко.
Автопортрет. Олія. 1840

І. П. Котляревського, Г. Ф. Квітки-Основ’яненка, талановитих поетів-романтиків, вона була ще не настільки сильною, аби стати загальноновизнаною.

На початку XIX століття точилася боротьба за право на життя нової української літератури, української літературної мови, яку петербурзька критика висміювала і зневажала. Українську мову називали “мужичою”.

І ось з’явився “Кобзар” Тараса Шевченка. Надруковані в ньому українські поезії вражали своєю досконалістю і красою. Поява цих поетичних творів стала подією як в українській літературі, так і в усьому слов’янському красному письменстві. Тарас Шевченко поставив українську літературу в ряд європейських літератур, і право української мови на самостійний розвиток стало безперечним.

Друкувалися примірники “Кобзаря” близько місяця в одній з найкращих приватних друкарень Петербурга. Цензор П. О. Корсаков підписав дозвіл на випуск збірки 18 квітня 1840 року. Його тираж становив 1000 примірників, кожний вартістю один карбованець сріблом. На синього кольору обкладинці зазначалося: “Издание П. М-са”. Єдина ілюстрація до всього видання — офортне зображення сліпого кобзаря з хлопчиком-поводирем на фронтиспісі, виконане другом поета — талановитим художником Василем Штернбергом.

Вдале упорядкування текстів, чіткий шрифт, добротний папір, офорт, що втілював загальний на-

Титульна сторінка "Кобзаря"
Т. Г. Шевченка 1840 р.

етрій збірки, робили видання привабливим, засвідчуючи вишуканий смак редактора Є. П. Гребінки. Характерною особливістю першого "Кобзаря" було те, що майже всі твори мали присвяти. (У пізніших виданнях автор їх зняв.) Розпочинався "Кобзар" віршем "Думи мої, думи мої". Це вірш-вступ, вірш-звернення до України, далекої Батьківщини, до свого народу, з якому молодий поет довіряв найдорожче — свої твори.

Поема "Катерина" про трагічне кохання української дівчини стала

однією з найпопулярніших і найулюбленіших у народі. Присвячена вона В. А. Жуковському на пам'ять про 22 квітня 1838 року — день викупу Тараса Шевченка з неволі. Російський поет відіграв важливу роль у цій справі. Шевченкові присвяти не були випадковими. Відомий той факт, що В. А. Жуковський — незаконнонароджена дитина. Його мати — полонянка, привезена з турецького походу в дарунок багатому пану Афанасію Івановичу Буніну. Прізвище майбутньому поету дав хрещений бать-

Перебендя старий, слпвий —
 Хто його не знає,
 Вить усюди вистаєтця,
 Та на Кобзарі грає, —
 Грає Кобзарі приспівує
 Аж до мого слуху.

В. І. Штернберг. Кобзар
 з хлопчиком-поводирем.
 Фронтистис до "Кобзаря"
 1840 р.

ко, бідний дворянин Андрій Григорович Жуковський.

Поезія "Перебендя" про роль і місце поета в суспільстві присвячена доброму приятелю Т. Г. Шевченка Євгену Павловичу Гребінці. Романтичну баладу "Тополя" поет присвятив сестрі художника Петра Петровського, з яким разом навчався в Академії мистецтв. Оче-

видно, Параска Петровська, яка гарно виконувала українські народні пісні, зворушила Тараса Григоровича. Ймовірно, вона знала й співала ту пісню, що лягла в основу сюжету балади.

Поезія "До Основ'яненка" — роздуми над колишньою славою запорізького козацтва, пісня-плач за знищеним козацтвом. Написав її Шевченко під враженням від нарису Г. Ф. Квітки-Основ'яненка "Головатий", надрукованого 1839 року в журналі "Отечественные записки". В ньому йдеться про запорізького полкового старшину Антона Головатого, якого відрядили запорожці до Петербурга з проханням до Катерини II не руйнувати Січ. Після знищення Січ Головатий став одним із організаторів Чорноморського козацького війська.

Історична поема "Іван Підкова" з присвятою Василю Івановичу Штернбергу розповідає про боротьбу запорізьких козаків із татаро-турецькими завойовниками. Петру Івановичу Мартосу, полтавському поміщику, видавцеві першого "Кобзаря" присвятив Т. Г. Шевченко поему "Тарасова ніч" про боротьбу українського народу з польською шляхтою. П. І. Мартос залишив спогади про те, як вийшов друком перший "Кобзар".

Розійшовся "Кобзар" швидко і заговорили про нього у Петербурзі. в Україні, на далеких окраїнах Російської імперії. "Кобзар" читали освічені й малограмотні, він поширювався в рукописних списках. Твори вивчали напам'ять, вони ставали народними українськими піснями. З виходом у світ

“Кобзар” почалося відродження національної культури України, і жодна сила не могла зупинити цей процес.

“Кобзар” 1840 року став раритетом ще за життя Шевченка, а після арешту поета в 1847 році його заборонили.

На сьогодні відомі лише кілька примірників цього видання: один у Києві, у відділі рукописів Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України; два зберігаються у Санкт-Петербурзі в бібліотеці імені Салтикова-Щедріна та у відділі рукописів рідкісної книги наукової бібліотеки Санкт-Петербурзького державного університету. Останній примірник — унікальний. Знайшов його в 1961 році відомий бібліограф Юрій Олександрович Меженко, коли вирішив опублікувати всі примірники “Кобзаря” 1840 року. В ньому було не 114 сторінок, як в інших примірниках, а на одну більше — 115. Як виявилось, частина тиражу — цензуровані “Кобзарі”, яких було більше, — мала 114 сторінок. У безцензурних примірниках (115 сторінок) повністю були надруковані поеми “Тарасова ніч” та “До Основ’яненка”. В цензурованих “Кобзарях” ці твори йшли з купонами. Так, з поеми “Тарасова ніч” були вилучені такі рядки:

Була колись гетьманщина,
 Та вже не вернеться.
 Було колись — панували,
 Та більше не будем!
 Тії слави козацької
 Повік не забудем!...

*Серебрені старі струни —
 Це жбо не змуче!
 Умні струни мистафетина,
 Та ми хотіли козацькі —
 А жбо козацькі, тожко знають
 І зграють люди.
 Умні жині такі розкопані,
 Щоб самі струнами рудіть.
 Під струни сіроматська
 І струни, мовчати.*

М. С. Башпидов. Перебендя.
 Олівець. 1844

Україно, Україно!
 Серце моє, ненько!
 Як згадаю твою долю,
 Заплаче серденько!
 Де поділось козацтво,
 Червоні жуани?
 Де поділась доля воля,
 Бунчуки, гетьмани?
 Де поділись? Згоріло,
 А чи затопило
 Синє море твої гори,
 Високі могили?
 Мовчать гори, грає море,
 Могили сумують,
 А над дітьми козацькими
 Погані панують.
 Грай же, море, мовчїть, гори!
 Гуляй, буйний, подем!
 Плачте, діти козацькі, —
 Така ваша доля!

Під час слідства, що проводилося над Шевченком у 1847 році, начальник штабу окремого корпусу жандармів Дубельт звернув увагу саме на ці рядки як особливо “шкідливі”. Отже, у нього був безцензурний примірник “Кобзаря” зі 115-ма сторінками.

Аби унікальне видання “Кобзаря” Т. Г. Шевченка 1840 року стало доступним, було зроблено факсимільні копії: вперше у Львові 1914 року, згодом, 1961 — Оттавським університетом у Канаді, 1962 — Академією наук України, 1974 року — київським видавництвом “Дніпро”. Нині повне видання “Кобзаря” вміщує понад 200 поетичних творів, написаних Т. Г. Шевченком протягом усього життя. Ця книжка видається мільйонними тиражами українською мовою та в перекладі більш як на сто мов світу.

Т. Г. Шевченко.
Автоілюстрація до балади
“Тополя”. Олівець. 1839

“Случай увлек меня на Кавказ и Закавказье, где величественная природа и совершенно незнакомый край с его диким населением поглотили все мое внимание. Я не имел вестей о Шевченке, но везде, где находил несколько украинцев в кругу чиновников или в каком-нибудь полку, везде встречал я истрепанные экземпляры “Кобзаря” и “Гайдамак” и полное, искреннее сочувствие к автору”.

А. Чужбинский. Воспоминания о Т. Г. Шевченко

“Между всеми произведениями поэзии, появившимися в эти три месяца, одно последнее достойно внимания. Оно писано по-малороссийски. В нем собрано несколько простонародных лирических излияний души, живых и счастливо переданных автором. Понимающие малороссийский язык прочтут это собрание, конечно, с удовольствием и благодарностью”.

П. Плетнев. Сочинения и переписка

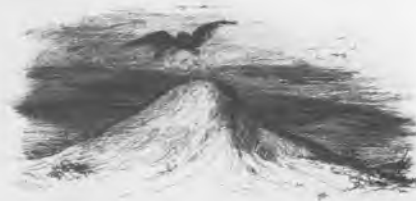

В. І. Штернберг. Портрет
Тараса Шевченка. Олівець. 1840

“... Т. Шевченко был только заря, великий поэт только что начинавшейся литературы, поэт исключительно народный, поэт, о котором трудно сказать — последний ли это из слепых кобзарей или первый из мастеров и художников, так важна его красота и вместе так уже артистична, — это тоже не подлежит, кажется, спору. По красоте и силе многие поставили его наравне с Пушкиным и Мицкевичем: мы готовы идти дальше в этом — у Т. Шевченка есть такая нагая красота выражения народной поэзии, которая только разве искрами блистает в великих поэтах и художниках, каковы Пушкин и Мицкевич, и которая на каждой странице “Кобзаря” поразит вас у Шевченко... А было же время и было недавно, когда не Сеньковские только, а люди как Белинский отрицательно и враждебно и насмешливо относились, во имя централизованных начал — к существованию малороссийской литературы, забывая и богатство самобытно развивавшегося языка и сокровища народной поэзии...”

А. Григорьев. Тарас Шевченко

Із чого ти, дитино, віди
 Тече твоє в серці?
 Чи все стало на раритет
 Світлового надання?

Світло твоє чи не загасло?

У серці, як рідина?

Світло твоє чи не загасло?

Як твоє рідина?

Чи все стало на раритет на сміх людське?

Рідина, ідею... світло не загасло.

М. С. Башнилов. Думи мої,
 думи мої. Олівець. 1844

Думи мої, думи мої,
 Квіти мої, діти!
 Виростав вас, доглядав вас, —
 Де ж мені вас діти?
 В Україну ідіть, діти!
 В нашу Україну,
 Попідтинню, сиротами,
 А я — тут загину.
 Там знайдете шире серце
 і слово ласкаве,
 Там знайдете ширю правду,
 А ще, може, й славу...

Привітай же, моя ненько,
 Моя Україно,
 Моїх діток нерозумних,
 Як свою дитину.

Т. Шевченко.

Думи мої, думи мої. 1839

“Появление стихотворений Шевченка интересно не для одних только страстных приверженцев малороссийской литературы, но и для всякого любителя истинной поэзии. Его произведения интересуют нас совершенно независимо от старого спора о том, возможна ли малороссийская литература: спор этот относился к литературе книжной, общественной, цивилизованной, — как хотите называйте, — но, во всяком случае, к литературе искусственной, а стихотворения Шевченка именно тем и отличаются, что в них искусственного ничего нет...”

Но само собою разумеется, что никто не откажет малороссийскому, как всякому другому, народу в праве и способности говорить своим языком о предметах своих нужд, стремлений и воспоминаний, никто не откажется признать народную поэзию Малороссии. И к этой-то поэзии должны быть отнесены стихотворения Шевченка. Он — поэт совершенно народный, такой, какого мы не можем указать у себя. Даже Кольцов не идет с ним в сравнение, потому что складом своих мыслей и даже своими стремлениями иногда отдаляется от народа. У Шевченка, напротив, весь круг его дум и сочувствий находится в совершенном соответствии со смыслом и строем народной жизни. Он вышел из народа, жил с народом, и не только мыслью, но и обстоятельствами жизни был с ним крепко и кровно связан”.

Н. Добролюбов. Кобзарь Тараса Шевченка

На розпутті кобзар сидить
 Та на кобзі грає;
 Кругом хлопці та дівчата —
 Як мак процвітає.
 Грає кобзар, виспівує,
 Вимовля словами,
 Як москалі, орда, ляхи
 Бились з козаками:
 Як збиралась громадонька
 З наділеньку вранці;
 Як ховали козаченька
 В зеленим байраці.
 Грає кобзар, виспівує —
 Як лихо сміється...

Т. Шевченко. Тарасова ніч.
 1838

М. С. Башкилов. Б'ють пороги. Олівейт. 1844

Вінть пороги; місяць сходить,
 Як перше сходить...
 Дема Січі, пропав і той,
 Хто всім верховодив!
 Дема Січі; очерети
 У Дніпра питають:
 Де то наші діти ділись,
 Де вони гуляють?"
 Сидіть, лютий враже!
 Та на дуже, бо все гине, —
 Сидіть не поляже;
 Як поляже, а розкаже,
 Що діялось в світі,
 Як правда, чия кривда
 І чий ми діти.
 Наша дума, наша пісня
 Не море, не загине...
 Як де люде, наша слава,
 Слеса України!
 Як жолога, без каменю,
 Як витрої мови,
 Як чесна та правдива,
 Як господи слово.

Т. Шевченко. До
 Основ'яненка. 1839

В того доля ходить полем —
 Колоски збирає;
 А моя десь, ледащиця,
 За морем блукає.
 Добре тому багатому:
 Його люди знають;
 А зо мною зустрінуться —
 Мов недобачають.
 Багатого губатого
 Дівчина шанує;
 Надо мною, сиротою,
 Сміється, кепкує.

Т. Шевченко. Думка (Тяжко-важко в
 світі жити...). 1838

М. С. Башпилов. Катерина.
Олівець. 1844

Кохайтесь, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі — чужі люде,
Роблять лихо з вами.
Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине;
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине...

Т. Шевченко. Катерина. 1838

“Не менее драгоценна для литературы отечественной и вновь изданная книжка малороссийских стихотворений под скромным именем “Кобзаря”. Они написаны совершенно в национальном духе: полны чувства, неподдельной грации и простоты. К этой книжке приложена прелестная литография, сделанная по рисунку известного Штернберга. На ней изображен слепой кобзарь, наигрывающий национальные мелодии, кобзарь-певец — прототип тех народных баянов, которые под именем бардов, менестрелей, трув[е]ров, редерейкеров, трубадуров и миннезингеров оглашали своими песнями, балладами, легендами, бардитами и сирвентами все государства Европы. Сами кобзари сделались теперь довольно редки в полуденной России; но мелодии их звучат еще в устах певучей Малороссии; но стихи этих очаровательных напевов не замерли еще в памяти народа: они отзываются в ней как предания его славы, ума и чувствования.

Малороссийское наречие, которым говорит несколько миллионов единоверцев наших в полуденной России и Галиции, возбудило уже внимание всех любителей древностей русских. В нем таится еще много драгоценных преданий, недоступных для тех исследователей истории, которые говорят о нем с презрением, как о каком-нибудь безграмотном жаргон или patois французских провинций. Мы не разделяем их мнения и не перестанем присоединять слабый голос наш к похвалам просвещенных критиков, которым осыпано они умных делателей в этом свежем цветистом саде — покойного Котляревского, Гулака-Артемовского, Грицька Основьяненка, Гребенку и других. Сочинитель “Кобзаря” г. Шевченко обладает — как слышали мы — не одним талантом писать малороссийские стихи, он художник в полном смысле этого слова... Пока успехи молодого художника-живописца еще не выставлены перед публикою, полюбуемся его свежим даром поэзии в отечественных стихах. Эти стихотворения принесли бы честь любому имени во всякой литературе [...] От души рукоплещем автору и певцу таких милых песен, усердно благодарим просвещенного издателя за напечатание этой прелестной книжки!”

П. Корсаков. “Кобзарь” Т. Г. Шевченка

По діброві вітер віє,
 Гуляє по полю,
 Край дороги гне тополю
 До самого долу.
 Стан високий, лист широкий —
 Нашо зеленіє?
 Кругом поле, як те море
 Широке, синіє.
 Чумак іде, подивиться
 Та й голову схилить;
 Чабан вранці з сопілкою
 Сяде на могилі,
 Подивиться — серце ние:
 Кругом ні билини!
 Одна, одна, як сирота
 На чужині, гине!

Т. Шевченко. Тополя. 1839

*Schlykty, kake vntaly,
 Vntaly vramatsky,
 Povntaly na kavis lonca
 Shlyty po nai vblachom.*

М. С. Башилов. Катерина.
 Олівець. 1844

и

*Сидить батько кінєць стола,
 На руки схилився,
 Не дивиться на світ божий:
 Тяжко зажурився,
 Коло його стара мати
 Сидить на ослоні,
 За сльозами ледве-ледве
 Вимовляє доні:
 "Що весілля, доню моя?
 А де ж твоя пара?
 Де світилки з друженьками,
 Старости, бояре?
 В Московщині, доню моя!
 Іди ж їх шукати,
 Та не кажи добрим людям,
 Що є в тебе мати..."*

*Сидить його стара мати
 Сидить на ослоні,
 За сльозами ледве-ледве
 Вимовляє доні:*

Сидить батько кінєць стола,
 На руки схилився;
 Не дивиться на світ божий:
 Тяжко зажурився.
 Коло його стара мати
 Сидить на ослоні,
 За сльозами ледве-ледве
 Вимовляє доні:
 "Що весілля, доню моя?
 А де ж твоя пара?
 Де світилки з друженьками,
 Старости, бояре?
 В Московщині, доню моя!
 Іди ж їх шукати,
 Та не кажи добрим людям,
 Що є в тебе мати..."

Т. Шевченко. Катерина. 1838

М. С. Башилов. Катерина.
 Олівець. 1844

М. С. Башілов. Тарасова ніч.
Олівець. 1844

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!
Нашо стали на папері
Сумними рядами?..
Чом вас вітер не розвіяв
В степу, як пилину?
Чом вас лихо не приспало,
Як свою дитину?..

Т. Шевченко. Думи мої, думи мої
1839

“Шевченка я знав коротко. Я познакомився з ним в кінці 1839 года в Петербурзі у милого доброго земляка Е. П. Гребенки, котрий рекомендовав мені його, як талантливого ученика К. П. Брюллова... Я просив Шевченка зробити мій портрет аквареллю і для цього мені надобно було їздити к нему. Квартира його була на Васильевском острові, невдало від Академії художеств, где-то під небесами. Квартира складалася з передньої, совершенно пустої, і другої, невеликої, з півкруглим вікном, кімнати, где едва могли помістяться — кровать, что-то вроді стола, в котрому розбросані були, в живописном беспорядку, принадлежности артистических занятий хозяина...”

Однажды, окончив сеанс, я поднял с пола кусок исписанной карандашом бумаги и едва мог разобрать четыре стиха:

Червоною гадюкою
Несе Альга вісти,
Щоб летіли кряки з поля
Ляшків-панків істи.

— Що се таке, Тарас Григорович? — спросил я хозяина... Се ваше сочинение? — Еге ж! — А багато у вас такого? — Та є чималенько. — А де ж воно? — Та отці під ліжком у коробиці. — А покажіть!

Шевченко витягнув из-под кровати лубочный ящик, наполненный бумагами и кусках, и подал мне...

Взявши бумагу, я тотчас же отправился к Гребенке, и мы, с большим трудом кое-как привели их в порядок и, что могли, прочитали...

... Много труда стоило мне уговорить Шевченка; наконец он согласился, и я в 1840 году напечатал “Кобзаря”.

П. Марнос. Епізоди из жизни Шевченка

СИНИ МОЇ, ГАЙДАМАКИ!

Пома
"Гайдамаки"

Невідомий художник.
Портрет Івана Гонти.
Олія. ХІХ ст.

Поема Т. Г. Шевченка “Гайдамаки” — великий ліро-епічний твір про героїчне минуле українського народу. В основу сюжету покладено події гайдамацького повстання 1768 року, відомого під назвою Коліївщина.

За широтою охоплення історичних подій, глибиною їх осмислення поема становила нове явище в українській літературі. До Шевченка тема Коліївщини в українській та російській літературах не порушувалася, за винятком епізо-

дичних образів гайдамаків та негативного їх трактування.

Чому поет звернувся до цієї теми?

У Петербурзі під час навчання в Академії мистецтв Тарас Шевченко постійно думав про Україну. Пізніше він писав у “Щоденнику”: “Перед его (Брюллова. — *О. Р.*) дивними произведениями я задумывался и леял в своем сердце слепца Кобзаря и своих кровожадных “Гайдамаков””.

Сама біографія поета привела його до теми Коліївщини. Народився Шевченко на Звенигородщині, в тих місцях, де розпочалося повстання. Дід Тараса Іван — учасник Коліївщини — розповідав своїм онукам про ті далекі події. Майбутній поет часто слухав перекази і спогади не лише свого діда, а й багатьох інших “старих людей”. Малий Тарас виростав серед гайдамацьких пісень, у яких народ славив своїх ватажків, боротьбу за волю і незалежність України. Ці пісні Т. Г. Шевченко знав і любив

Невідомий художник.
Портрет Максима Залізняка.
Олія. XIX ст.

Максим Залізник — полковник Війська Запорізького, згодом послушник Мотронинського монастиря, один з керівників Коліївщини. Повстанці величали його “українським гетьманом, князем Смілянським і батьком козацьким”. Схоплений разом з Гонтою. Засуджений у Києві до покарання батогами, таврування і довічної каторги в Нерчинську.

співати. Вони позначилися не тільки на історичній основі поеми, а й на поезії, загальній ліричній атмосфері твору.

Головний герой поеми "Гайдамаки" — народ. Це не гно, на якому виступають герої-одинаки, а велика рушійна сила. Німецький критик Вільгельм Кунце писав з цього приводу: "... Якщо герої західноєвропейської, і зокрема німецької, літератури, такі як Карл Моор з "Розбійників" Шіллера, виявляють собою ідеалізовані постаті приречених одинаків, що виступають проти феодалізму, то на заміну від них головним героєм "Гайдамаків" став безсмертний і непереможний народ. В цьому й було істотне новаторство Шевчен-

Гайдамаки (в основі слова лежить корінь тюркського походження — *гайде* — гнати, турбувати) — народні повстанці, переважно з селян та запорізьких козаків, які боролися проти польської шляхти на Правобережній Україні протягом XVIII століття. Вперше вони згадуються в історичних документах 1717 року.

Гайдамацький рух набув організованого характеру і перетворився на безперервну війну народу проти соціального, національного й релігійного гноблення. Об'єднані у невеликі загони, які швидко пересувалися, гайдамаки вбивали костьоли, маєтки, падали й захоплювали панське добро, садили на корчмарів, лихварів. Битками таких гуртів ставали найбільшого запорізькі козаки.

ГАЙДАМАКИ.

ПОЕМА

М. Шевченка.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ.

1841.

Титульна сторінка поеми
Т. Г. Шевченка "Гайдамаки"

О. Г. Сластьон. Ілюстрація до
поеми "Гайдамаки"

Перше велике повстання, кероване сотником надвірних козаків князів Любомирських Варланом, спалахнуло 1734 року. Польська влада намагалася придушити гайдамацький рух жорстокими розправами. Пійманих гайдамаків страчували, четвертували, садовили на кіл, але це лише підсилвало відчайдушність повстанців. Одначе

спільними зусиллями польського та російського урядів повстання було придушене.

Друге повстання вибухнуло 1750 року. Його очолили Сухий Таран, Письменний, Лях та інші.

Найбільше повстання гайдамаків — Коліївщина — спалахнуло 1768 року на Правобережній Україні. Приводом до нього стали жорстокі релігійні утиски українських селян польськими панами, які хотіли примусити їх прийняти унію. Загони Барської конфедерації, створеної польською шляхтою, чинили страшні звірства над православними по всій Україні. Жахливим свідченням таких діянь

Т. Г. Шевченко. Мотрин монастир. 1845. Акварель

Цей монастир, що поблизу Чигирини, був одним з осередків боротьби проти унії. В ньому перебував послучник Максим Залізняк

О. Г. Сластьон. Ілюстрація до поєми "Гайдамаки"

було спалення заживо мліївського містечка Данила Кушніра. Кривава Коліївщина стала грізною відповіддю на сваволю конфедератів.

Повстання почалося в Київській губернії і поширилося на Поділля, Волинь, Брацлавщину тощо. Очолили його Максим Залізняк та Іван Гонта. Окремими гайдамацькими загонами керували народні ватажки Семен Неживий, Бондаренко, Швачка та інші.

Вкрай ослаблена Польща звернулася до російського уряду за допомогою. Катерина II наказала своїм військам упокорити гайдамаків. Максим Залізняк та Іван Гонта були по-зрадницьки схоплені в Умані полковником Гур'євим, гайдамацькі загони розбиті.

Після придушення повстання відбувся суд, на якому російських підданих судили російські влади, польських підданих віддавали Речі

Посполитій. Польська судова комісія, що засідала в містечку Кодні і мала своїм головою регіментаря Стемпковського, діяла вкрай жорстоко, засуджуючи майже всіх до страти або до тяжких каліцтв. Потіки народної крові залили всю Україну. Довго ще спогади про гайдамаків жахали польських шляхтичів. А Катерина II, скориставшись нагодою, не тільки розправилася з повстанцями, а й наказала знищити Запорізьку Січ (1775 р.) як осередок непокори та вольності всього українського народу.

О. Г. Сластьѡн. Ілюстрація до поеми "Гайдамаки"

"После смерти Богдана Хмельницкого Украина правой стороны Днепра, вследствие возникших там усобиц, подпала снова под власть поляков, но южнорусский народ не хотел оставаться под ненавистною для него властью и энергически восставал против нее, опираясь на помощь со стороны московского государства. Скоро, однако, московское правительство заключило перемирие с Польшей и формально, по договору уступило Польше Правобережную Украину. Покинутое своими покровителями тамошнее козачество металось, само не зная, что делать, подпало под управление разных своих же гетьманов, споривших между собою за власть, отдавалось даже турецкому султану, лишь бы не быть под властью поляков, и тогда южнорусский народ, спасаясь от ужасов, раздиравших его отечество, стал толпами убегать за Днепр и селиться на землях, принадлежащих московскому государству. Таким образом заселилась Слободская Украина..."

В 1711 году Украина козацкая, находившаяся в каком-то неопределенном состоянии, как бы чересполосном владении России и Польши, населенная козаками, которые по своему званию подчинялись regimentу малороссийского гетмана Левобережной Украины, была окончательно уступлена от царя Петра Польше.

Польские пань не оставили прежнего способа обращения с подвластным южнорусским народом... стали по-старому пытаться вводить в народ унию. И вот опять открылась борьба южнорусского простонародия с польским шляхетством. Борьба эта явилась теперь в новой форме. Эта форма была — гайдамачество.

... В 1768 году гайдамачество, благодаря выгодно сложившимся обстоятельствам того времени, разразилось страшною катастрофою, носящею имя "Колывищины".

"Восторг, произведенный во всей Малороссии творениями г. Шевченки, особливо последнею поэмою "Гайдамаки", уже прямо свидетельствует, что это дарование не поддельное, не маленькое, не рядовое..."

Поэма "Гайдамаки" вылилась прямо из души поэта. Это не вязка мертвых стихов, сочиненных умом и написанных холодным, гусиным пером; это глубокая, внутренняя песнь души, воплотившаяся в живые звуки, долетающие до глубины нашего сердца.

Да, в "Гайдамаках" вся народная малороссийская поэзия, со всеми ее совершенствами и недостатками: порой стихи без рифм, порой, где нужно, рифмованная проза... но везде особенная певучесть малороссийского стиха, который в этом отношении к русскому то же, что итальянский к французскому. Многие страницы я решительно не читал, а пел, читая вслух, вовсе не будучи певуном. И это — главное, его особенное достоинство поэмы и лучшая проба дарования. Прочтя со вниманием поэму, вы скажете: "да, это именно спивал Кобзарь!", так и виден запорожский дух. Немногие поэмы, при всей правильности, искусстве и звучности стихов, могут похвалиться тем, что они передали так верно родные напевы — свою народность, как Шевченко".

Николай Тихорский. "Гайдамаки". Поэма Т. Г. Шевченка

О. Г. Сластьон. Иллюстрация до поэмы "Гайдамаки"

О. Г. Сластьон. Иллюстрация до поэмы "Гайдамаки"

CZERWONY BENKET.

підвесили на вісі Червоний
По війні Україні.

Запорожські Гайдамаки:

Гине шляхта, гине!

Гине шляхта — погуляємо!

Задзвонили в усі дзвони
По всій Україні;
Закричали гайдамаки:
“Гине шляхта, гине!
Гине шляхта! погуляєм
Та хмару нагрієм!”
Зайнялася Смілянщина,
Хмара червоніє.
А найперша Медведівка
Небо нагріває.
Горить Сміла, Смілянщина
Кров’ю підпливає.
Горить Корсунь, горить Канів,
Чигирин, Черкаси;
Чорним шляхом запалало,
І кров полилася
Аж у Волинь. По Поліссі
Гонта бенкетує,
А Залізняк в Смілянщині
До маху гартує...

Т. Шевченко. Гайдамаки. 1841

Яків де Бальмен. Ілюстрація до
поєми Т. Шевченка
“Гайдамаки”

“Сей замечательный послушник был Максим Железняк. В душе его скрывалась та могучая, несокрушимая воля и бесстрашное суровое мужество, какие в детях Украины выкармливали только Запорожская Сечь. Ее питомец был и Железняк, который некогда считался одним из самых храбрых козаков Запорожья и служил в звании сотника”.

М. Максимович. Сказание о Коливищине

“Козаки так щільно оточили місто, що миша не вислизнула б з нього. Почалася страшна кара. Озлоблений столітнім переслідуванням з боку шляхти, знущанням над вірою, над сім’єю, над усім, що тільки є святого в людини, доведений до відчаю страшними туртурами, яких він безперервно зазнавав від своїх мучителів, народ не знав пощади.

Панів, які особливо прославилися душоубством, спершу катували на майдані, а потім садовили на палю.

Чигирин палав, з усіх квіців освітлюючи вогнем кривавий бенкет народної помсти”.

М. Старицький. Останні орли (Історична повість з часів гайдамаччини)

KONFEDERATY.

*Wzruszaj powstajacy Lude!
Do wrota: wyci, odgryniaj!
Tymczasem woi powstajacy!
Wiekna powstajacy! — Wzruszaj!
Wzruszaj — woi — woi — woi*

TYTAR

*Wojny wojny
Wojny wojny,
Wojny wojny,
Wojny wojny,
Wojny wojny,
Wojny wojny.*

Яків де Бальмен. Ілюстрації до поеми Т. Шевченка "Гайдаки"

SWIATO W CZIRYNI.

*Wszystko jak by to było
Wszystko jak by to było
Wszystko jak by to było
Wszystko jak by to było*

... Шануйтеся ж, вражі ляхи,
Скажені собаки:
Йде Залізняк Чорним шляхом,
За ним гайдаки”.

Т. Шевченко. Гайдаки. 1841

Давно те минуло, як, мала дитина,
Сирота в ряднині, я колись блукав,
Без свити, без хліба, по тій Україні,
Де Залізняк, Гонта з свяченим гуляв.
Давно те минуло, як тими шляхами,
Де йшли гайдаки, — малими ногами
Ходив я та плакав, та людей шукав,
Щоб добру навчили...

Т. Шевченко. Гайдаки. 1841

О. Г. Сластьон. Ілюстрація до поеми "Гайдамаки"

"Главною надеждою Уманского войска был сотник Иван Гонта. В сотники он вышел из крестьянских детей, будучи отменно храбр, весьма умен, красноречив и благовиден, умея притом хорошо говорить и писать по-польски. С этими достоинствами Гонта скоро стал душою своих козаков, приобрел всеобщее уважение и славу в целой Уманищине..."

М. Максимович. Сказание о Коливищине

"... Железняк, яко главного нарушителя пограничной тишины, колесовать и живова положить на колесо, но вместо того, отменя оно... — бить кнутом — дать сто пятьдесят ударов и, вырезав ему ноздри и поставя на лбу и на щеках указанные знаки, сослать в Нерчинск в каторжную работу вечно".

1768 р., серпня 25—27. Київ. Рішення Київської губернської канцелярії про покарання Максима Залізняка та інших учасників гайдамацького руху

"Серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братуються знову з своїми ворогами. Нехай житом-пшеницею, як золотом, покрита, не розмежованою останеться навіки од моря і до моря — слава янська земля".

Т. Шевченко. Гайдамаки. Передмова. 1841

STAROSWITZKIJ BUDYNOK.

Pozdravaty, upravdy,
 Pokazam ni vorotki,
 Najzly sochi, sharb zabraly,
 U meshchych Kostioni
 Pobudyty, — kaj pokalyty
 Jace karat merzeny k (15)

merhatnia. Iz Lyssantky (16)
 Prukom zaswityty;
 Otto Honta z Zalymakom,
 Sulky zaswityty;
 Hrazno, Hrazno zaswityty;

HONTA W UMANI.

Яків де Бальмен. Ілюстрації до поєми "Гайдамаки"

ynajut om, mynaje lito,
 A Ukraina znoj horje,
 Plazut po setach male arty,
 Balkw nemaje, szetelkyt
 Przewle lusia po szrowi,

Максим козак Залізник,
 Козак з Запорожжя,
 Як поїхав на Україну —
 Як пишная рожа!
 Зібрав війська сорок тисяч
 В місті Жаботині,
 Обступили город Умань
 В обідній годині.
 Обступили город Умань,
 Покопали шанці
 Та вдарили з семи гармат
 У середу вранці.
 Та вдарили з семи гармат
 У середу вранці,
 Накидали за годину
 Панів повні шанці...
 Отак Максим Залізник
 Із панами бився,
 І за те він слави
 Гарной залучився.
 Лине гомін, лине гомін
 По степу німому, —
 Вертаються козаченьки
 Із бою додому.

Українська народна пісня

Народна картина "Максим
 Залізник". Олія. XIX ст.

"Вместе с Гонтою были казнены и все другие участники Коливищины, привезенные в Сербы. Остальных развозили по городам, местечкам и селам до самого Львова и совершали над ними разные казни: одних вешали, другим рубили головы, иных отрубывали накрест руку и ногу и потом, залечив, распускали их на страх народу; некоторых из них, увязав руки вверх, обвязывали соломой в смоле, зажигали ее и так водили несчастных по улицам. В Лысянке, где крестьяне неумышленно способствовали овладению замков, Стемпковский, без дальнейшего розыска и суда, повесил шестьдесят человек. На память сего печального события у лысянских девиц вошло в обычай вплетать в косы черную ленту между разноцветными".

М. Максимович. Сказание о Коливищине

СВІТЕ ТИХИЙ,
КРАЮ МИЛИЙ, МОЯ УКРАЇНО!

*Український
національний
пейзаж
у творчості
Т. Г. Шевченка*

Т. Г. Шевченко.
В Решетилівці.
Акварель. 1838.
Фрагмент

Тарас Шевченко надзвичайно тонко відчував природу в усіх відтінках її краси. Як геніальний митець, він умів передати свої відчуття і словом, і фарбами. Ми маємо чудові зразки поетичної пейзажної лірики та вишукану добірку українських краєвидів, створені великим майстром. Шевченко найбільше малював Україну впродовж 1845—1847 років, під час другого приїзду на Батьківщину. Цей період відзначається розквітом творчих сил митця, створенням шедеврів поетичних і малярських. То була найщасливіша пора в житті Шевченка, про яку він часто згадував на засланні. Ніби сама доля дала можливість Тарасу Григоровичу побувати в різних куточках України, надивитися на рідний край, відчутти красу, велич і щедрість української природи, відтворити її в малюнках перед догвою і страшною розлукою, спричиненою арештом 1847 року.

Збереглося понад 50 краєвидів, написаних художником у ті роки. Вони становлять цінну частку українського національного пейзажного живопису, який у 30-ті—40-ві роки XIX століття тільки-но зароджувався як самостійний жанр.

Шевченко створив багато архітектурних пейзажів під час роботи в Київській археографічній комісії, яка займалася дослідженням пам'яток старовини по всій Україні. В ній працювали відомі вчені,

професори й викладачі Київського університету, знайомі поета — М. Костомаров, М. Максимович, М. Іванишев та інші. Тараса Шевченка відряджали до різних губерній, де він не тільки робив замальовки, а й збирав, записував історичні пісні, легенди, перекази про кожну архітектурну пам'ятку.

Цілу серію малюнків та сепій створив Шевченко у Переяславі та його околицях. В акварелі “Вознесенський собор в Переяславі” художник зумів передати величність, легкість, вишуканість цієї споруди. Блакить майстерно виписаного неба ніби пронизує собор наскрізь “... Это соборный храм прекрасной, грациозной, полурокочко, полувизантийской архитектуры”, — писав Шевченко в повісті “Близнецы”. Цікаве композиційне вирішення має акварель “Церква Покрови в Переяславі”. На першому плані — сцена з життя тогочасного провінційного міста: калюжа серед вулиці, низенькі будиночки з напіввідірваними віконницями, постаті трьох городян. На другому плані, вдалині, зливаючись з небом, голубіє Покровська церква, яку заснував переяславський полковник Мирович. Приземкуваті козацьку церковку, що більше схожа на світську споруду, бачимо на полотні “Михайлівська церква в Переяславі”. Перебуваючи в селі Андруші разом із другом Андрієм Козачковським, Шевченко, зачарований красою цієї місцевості, створює два ліричні пейзажі “Андруші”. На одному з них художник акцентує увагу на мальовничій природі. Він милується розкішними деревами, що стоять

Т. Г. Шевченко. В
Решетивці. Акварель. 1845

над водою, від них падають довгі тіні і створюють урочисту картину передвечірнього літнього дня. Через багато років з Новопетровського укріплення Т. Шевченко писав А. Козачковському: «Помніть ли нашу с вами прогулку в Андруши и за Днепр в Монастырище на гору. Вспомните тот чудный вечер, ту широкую панораму, и посередине ее длинную, широкую фиолетовую ленту, а за лен-

той фиолетовой блестит, как из золота кованный, Переяславский собор. Какая-то чудная, торжественная тишина. Помните, мы долго не могли промолвить слова, пока, наконец, белое, едва заметное пятнышко не запело:

Та яром, яром за товаром.

Чудный вечер! Чудный край и песни дивные! Много добрых воспоминаний сохранил я о старом

Т. Г. Шевченко. Андруші.
Серпня. 1845

Переяславе и о тебе, мой искренний друже!”

Багато малюнків виконав Тарас Шевченко в Полтаві та Полтавській губернії. У трьох акварелях відтворив Густинський монастир, заснований гетьманом Самойловичем. Це надзвичайно цікава пам'ятка, яка складалася з ансамблю споруд, але зовсім занедбана, залишена напризволяще. Про це й оповідають Шевченкові роботи: похилені, напівзруйновані бані церкви Петра і Павла та надбрам-

ної церкви св. Ніколая. Лише Трапезна церква, в якій був похований князь М. Репнін, зображена в процесі щойно розпочатої реставрації. “Это настоящее Сенклерское аббатство”, — писав Шевченко у повісті “Музыкант”. — Я, изволите видеть, по поручению Киевской археографической комиссии, посетил эти полуразвалины”.

У Полтаві Шевченка привабив усамітнений, вибудований на високій горі Воздвиженський монастир, а також будинок, у якому

Т. Г. Шевченко. В Густині.
Трапезна церква. Акварель.
1845

жив І. П. Котляревський — відомий український поет, прославлений у віршах Тарасом Григоровичем. Дві акварелі присвятив Шевченко козацькому селу Решетилівці. В пейзажні замальовки введені цілі жанрові сцени з життя його мешканців.

Ще одну серію малюнків створив Шевченко в Київській губернії, в місцях, пов'язаних з іменем гетьмана Богдана Хмельницького та гайдамацьким рухом. На акварелі "Чигирин з Суботівського шляху" височить Богданова гора,

на якій колись стояв величезний замок і фортеця, збудовані Богданом Хмельницьким. У Суботіві, родовому маєтку Хмельницького, художник малює руїни гетьманового палацу та церкву в стилі українського бароко, в якій був похований гетьман. За завданням комісії Т. Г. Шевченко вирушив до Волинської губернії, щоб намалювати Почаївську лавру, і там написав чотири акварелі.

Окрему групу складають київські краєвиди. Тарас Шевченко любив Київ, оспівував його в ба-

Т. Г. Шевченко. Будинок
І. П. Котляревського в
Полтаві. Акварель. 1845

гатьох поетичних творах. У цьому місті він хотів жити і працювати. На жаль, більша частина київських пейзажів була втрачена у зв'язку з арештом поета в 1847 році. Київ Шевченко малював зі своїм другом, випускником Петербурзької Академії мистецтв М. Сажиним. (Вони разом квартирували на вулиці, що звалася Козине болото, недалеко від Хрещатика.) “Шевченко задумав снять все замечательные виды Киева, внутренности храмов и интересные окрестности. Сажин взял на себя некоторые

части, и оба художника пропадали с утра, если только не мешала погода,” — згадував Шевченків приятель А. Чужбинський. Миське аристократичне кладовище біля поховання князя Аскольда бачимо в сепії “Аскольдова могила”, каталіцький куточок міста — в акварелі “Костьол у Києві”. Цей костьол був збудований 1817 року на честь імператора Олександра І, який дав великі привілеї польсько-католицькому населенню в українських землях, що належали Речі Посполитій. Костьол повто-

Т. Г. Шевченко. Аскольдова могила. Акварель. 1846

ное собор св. Петра в Римі. До середини XIX століття місцевість навколо нього була зовсім дика, покрита густими заростями та зрами. З багатьох малюнків, присвячених Києво-Печерській лаврі, збереглась чудова сепія “Церква всіх святих у Києво-Печерській лаврі”.

Мандруючи по Україні, Тарас Григорович малював урочища і гори, зарослі кущами, дерева і козацькі могили. Він віртуозно володів перспективним малюнком і вмів досягти надзвичайних ефектів у передачі простору (сепія “Коло Седнева”, акварель “Чумаки серед могил”, олівцеві малюнки “На

Орелі”, “Урочище Стінка”, “Кам’яні баби” та інші).

Майже завжди Шевченко доповнював свої пейзажі постатями людей чи жанровими сценами. “Недостаток человека в пейзаже неприятно действует на меня”, — писав художник. Шевченкові пейзажі, в яких він показав Україну XIX століття, засвідчують остаточне звільнення від академічних канонів, реалістичні позиції митця і патріотичне спрямування служити своїм талантом “на славу имени Украины”.

Т. Г. Шевченко. Костьол у Києві. Акварель. 1846

“Шкода, що я не покинув тоїді у вас рисунок київського саду, бо він і всі, що були при мені, пропали. У І. І. Фундукля”.

Лист Т. Шевченка до А. Лизогуба від 22 жовтня 1847

“Шевченковские пейзажные рисунки — очень тонкие произведения искусства, в которых каждая деталь имеет огромное значение. Их надо рассматривать долго и внимательно, и чем больше их рассматриваешь, тем глубже погружаешься в поэзию органичности форм природы, в которых отражены миллионы развития. Естественно, что для художника это выражается в пластической красоте этих органических природных форм, которую мы так благодарно ощущаем в рисунках Шевченко, таких скромных, глубоких, простых той трудной простотой, которая свойственна большим произведениям искусства”.

Осип Бескин. Т. Г. Шевченко как художник

Т. Г. Шевченко. Почаївська лавра з півдня. Акварель. 1846

Дивлюсь — аж он передо мною,
 Неначе дива виринають,
 Із хмари тихо виступають
 Обрив високий, гай, байрак;
 Хатки біленькі виглядають,
 Мов діти в білих сорочках
 У піжмурки в яру гуляють,
 А долі сивий наш козак

Дніпро з лугами вигравас.
 А онде, онде за Дніпром,
 На пригорі, ніби капличка,
 Козацька церква невеличка
 Стоїть з похиленим хрестом.

Т. Шевченко. Сон ("Гори мої
 високії..."). 1847

Т. Г. Шевченко.
Вознесенський собор у
Переяславі. Акварель. 1845

Вечернє сонечко гай золотило,
Дніпро і поле золотом крило,
Собор Мазепин сяє, біліє,
Батька Богдана могила мріє,
Київським шляхом верби похилі
Трибратні давні могили вкрили.
З Трубайлом Альта меж осокою
Зійшлись, з'єднались, мов брат з
сестрою.
І все те, все те радує очі,
А серце плаче, глянуть не хоче!

Т. Шевченко. Сон ("Гори мої
високії..."), 1847

Стоїть одним-одна хатина...
З хатини видно Україну
І всю Гетьманщину кругом.
Під хатою дідусь сивенький
Сидить, а сонечко низенько
Уже спустилось над Дніпром.

Т. Шевченко. Сон ("Гори мої
високії..."). 1847

“Далеко, очень далеко от моей милой, моей прекрасной, моей бедной родины я люблю иногда, глядя на широкую безлюдную степь, перенестись мыслю на берег широкого Днепра и сесть где-нибудь, хоть, например, у Трахтемирове, под тенью невесистой вербы, смотреть на позолоченную закатом солнца панораму, а на темном фоне этой широкой панорамы, как алмазы, горят переяславские храмы Божии, и один из них ярче всех сверкает своею золотою головкою. Это собор, сдвинутый Мазепою. И много, много разных событий воскресает в памяти моей, воображая себе эту волшебную панораму”.

Т. Шевченко. Близнецы. 1855

Т. Г. Шевченко. В Решетилівці.
Акварель. 1845

Т. Г. Шевченко. В Гусині.
Церква Петра і Павла.
Акварель. 1845

...Боже милий!
Як хочеться жити,
І любити твою правду,
І весь світ обняти!

*Т. Шевченко. Ми восени
такі похожі. 1849*

“Сам же город Переяслав, как и вообще города, издали кажется в тумане, но над городом из тумана выходила белая осьмиугольная башня, увенчанная готическим зеленым куполом с золотою главою. Это соборный храм прекрасной, грациозной, полурококо, полувизантийской архитектуры, воздвигнутый знаменитым анафемой Иваном Мазепою в 1690 году”.

Т. Шевченко. Близнецы. 1855

Т. Г. Шевченко. Богданова церква в Суботіві. Акварель. 1845

Стоїть в селі Суботіві
 На горі високій
 Домовина України,
 Широка, глибока.
 Ото церков Богданова.
 Там-то він молився,
 Щоб москаль добром і лихом
 З козаком ділився.
 Мир душі твоєї, Богдане!
 Не так воно стало;
 Москалики, що заздріли,
 То все очухрали.

Т. Шевченко. Стоїть в селі
 Суботіві. 1845

Зацвіла в долині
 Червона калина,
 Ніби засміялась
 Дівчина-дитина.
 Любо, любо стало,
 Пташечка зраділа
 І защебетала.

Т. Шевченко. Зацвіла в
 долині червона калина. 1849

Т. Г. Шевченко. Церква всіх святих у Києво-Печерській лаврі. Сегія. 1846

“Но чаще всего я лелею мое старческое воображение картинами золотоголосадами повитого и тополями увенчанного Киева”.

Т. Шевченко. Близнецы. 1855

“Как ни прекрасна, как ни обаятельна лунная ночь в природе, но на картине художника, как например Калама, она увлекательнее, прекраснее. Высокое искусство (как я думаю) сильнее действует на душу человека, сильнее, нежели сама природа. Какая же непостижимая божественная тайна сокрыта в этом деле руки человека в этом божественном искусстве? Творчеством называется эта великая божественная тайна, и... завидный жребий великого поэта, великого художника”.

Т. Шевченко. Прогулка с удовольствием и не без морали. 1855

НЕВЕЛИКІ ТРИ ЛІТА МАРНО ПРОЛЕТІЛИ...

*Рукописна
збірка
“Три літа”.
1843—1845*

*Т. Г. Шевченко.
Богданова церква
в Суботіві.
Акварель. 1845.
Фрагмент*

На жаль, більшість поетичних та прозових творів Шевченка за його життя не друкувалися. Тільки кілька книжок, що вийшли в 1840—1860 роках — крапля в морі творчої біографії поета. “Кобзар” 1840 року, де вміщено було всього

вісім творів, окремі видання поем “Гайдамаки”, “Гамалія”, “Тризна”, “Чигиринський “Кобзар” 1844 року, що повторив перший “Кобзар” і, нарешті, “Кобзар” 1860 року, до якого ввійшло лише 17, — з нещадними цензурними правками. — творів, та й то з написаного до арешту. Оце й усі видання, які побачив Шевченко за життя.

“Кобзар” 1840 року відкрив слову Шевченка життя в народі: в піснях і численних рукописах. Поет сумлінно переписував свої твори до окремих зошитів, нумерував, об’єднував у цикли. (Це стосується і малярських робіт.) Відомі такі збірки автографів поета: “Три літа”, “Мала книжка”, “Більша книжка”. Всі три перевидавалися факсимільно.

Альбом “Три літа” об’єднує твори, написані в 1843—1845 роках під враженням першої та другої подорожей в Україну. Сюди увійшли поеми “Сон”, “Єретик”, “Кавказ”, “І мертвим, і живим...”, “Псалом Давидові”, “Заповіт” та інші.

Шевченко не був на Батьківщині чотирнадцять років. Вийшов кріпаком-підлітком, а повернувся відомим поетом і художником. Очіма зрілого мислителя подивився він на політичне гноблення України московською державою. Друге велике зло — кріпацтво — глибоко вражало Шевченка, учено-рашнього кріпака, рідного брата кріпаків Катерини, Микити, Ярини, сліпої Марії, Йосипа, улюбленого поета цілого покріпаченого

Т. Г. Шевченко. Слідий (“Невольник”). Сепія. 1843

Т. Г. Шевченко. Чотири
з Суботівського шляху.
Акварель. 1845

народу, що вже співав Шевченкові
псні.

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?

Так починав поет першу свою
поезію в Україні — “Розриту мо-
гилу”. Тоді він жив у Березані, в
маєтку П. Лукашевича, до батька
якого під час мандрівок заходив
Г. Сковорода. Поблизу Березані
були три великі могили. Шевченко
зацікавився археологічними роз-
копками, що провадилися того
часу в Україні.

Єдиний твір, який записав поет
до альбому за дев’ять місяців пере-
бування в Україні (“Розрита мо-
гила”), свідчив, за словами О. Ко-
лесси, що козацька давнина зблідла
в очах поета проти живих картин з
життя рідного народу:

Степи мої запродали
Жидові, німоті,
Сини мої на чужині,
На чужій роботі.
Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає,
І могили мої милі
Москаль розриває...

Фрагмент (центральна частина) авантюра альбому "Три літа" з зображенням пророка Єремії. Олівець. Кінець 1845 — початок 1847 рр.

Т.Г. Шевченко. Богданові руїни в Суботіві. Акварель. 1845

Т. Г. Шевченко. Автопортрет
зі свічкою. Офорт. 1860 (за
малюнком 1845 р.)

И мертвымъ и живымъ и ненарожденнымъ землякамъ моимъ въ Украини и не въ Украини, мое дружное посланіе.

Аще кто речетъ, яколюблю
Бога и брата своего ненавиждить
— ложь есть. Иоанн. гл. IV^а ст. 20

И смеркає и свитає
День Божій минає
И знову людъ потомлений
И все спочиває.
Тольки я мовь окаянный
День и ночь блукаю
На распутяхъ велелюдныхъ
И няхто небачить
И небачить и незнає;
Оглухлы, нечують,
И Господа вневожать
Людей запрагають
Въ тяжки ярма. Орють лыхо,

Першодрук поеми
Т. Г. Шевченка "І мертвим, і живим..." У кн. "Новые стихотворения Пушкина и Шевченки". Лейпциг, 1859

Так почався новий етап у творчості Шевченка — період "трьох літ".

Невеликій три літа
Марно пролетіли...
А багато в мой хаті
Лиха нарobili.

"Геній Шевченка широко розпускає крила, ударяє з великою силою в різні струни", — писав про цей період І. Франко.

У лютому 1844 — березні 1845 року, продовжуючи навчання в Петербурзькій Академії мистецтв, Шевченко трудиться, як він сам

висловився, "если не на существенную пользу Украине, то во славу имени ее": видає шість офортів серії "Живописная Украина", пише поеми "Сова", "Сон", ряд віршів. У поемі "Сон" поет піднявся до вершин найпередовішої думки епохи. Геній його являє собою унікальний синтез: як поет він сказав найновітніше слово у світовій поезії, як художник він випередив російських художників-передвижників на кілька десятиліть, утвердивши в "Живописной Украине" реалізм і народність.

У березні 1845 року Шевченко вдруге приїздить в Україну — на цілих два роки. Це була чи не найщасливіша пора в його житті. Відвідав Кирилівку, об'їздив всю Україну, зупиняючись у своїх знайомих, бо постійного пристанища не мав. Уже влітку виконував доручення свого друга М. Максимовича в Археографічній комісії при Київському університеті, а згодом став співробітничати офіційно: записував народні пісні, перекази оповідання, замальовував історичні місця, описував унікальні пам'ятки матеріальної культури, частина яких втрачена назавжди, мав доступ до документів з історії України XIV—XVIII століть. "Історія жила в ньому, — писав Дмитро Яворницький. — серце поета оживалось на події, що спричиняли горе народу". Шевченко, маючи талант історика, оцінював сучасне Україною на широкому історичному тлі.

"Для Шевченка, — пише Іван Дзюба, — в його поезії було ніби дві України: Україна як неминуча основа і Україна як історичний мо-

Т. Г. Шевченко. У В'юниці
Сетя. 1845

мент... Україна — мати і Україна блудна. Україна непорочна і Україна "розтлінна". Україна "лицарів" і Україна "рабів, підніжків". Цю другу, історично спотворену Україну він бичував і проклинав заради першої — України матірньої, України неминущої. Синів — заради матері!"

Як завжди, у жовтні почалося у Шевченка нове творче піднесення. Такої осені ще не знала муза поета. Одна за одною з'являються поеми "Єретик", "Невольник", містерія "Великий льох", "Стоїть в селі Су-

ботові", згодом поеми "Наймичка", "Кавказ", "І мертвим, і живим...", "Холодний яр", "Псалми Давидові" (10 віршів), ліричні шедеври "Маленькій Мар'яні", "Минають дні, минають ночі", "Три літа". 31-річний поет доповнив рукопис "Заповітом" і цим завершив "Три літа". Всього до збірки увійшло 33 твори. Це високий числовий символ — вік смерті Ісуса Христа, код досконалості. Датовано "Заповіт" 25-м грудня. Це день, коли сонце починає підніматися над землею після найдовшої

ночі, тобто Різдво. День народження нового Сонця!

І тут розкривається одна із загадок творчості Шевченка: найсокровенніше в “Кобзарі” — це ціла заколована струнка система світоглядних одкровень поета. За видимою граціозно-вишуканою простотою Шевченкової поезії стоїть бездонна глибина значення. Поет ускладнює зміст символікою (рослинною, тваринною, обрядовою, космічною, числовою), міфами й алегоріями (біблійними, язичеськими, літературними), кодує, чаклує над кожним словом, над його багатозначністю і воно оживає, сяючи гранями, як коштовний діамант.

Отже, не випадково Шевченко переписав до чистового рукопису 1843—1845 років твори не за хро-

нологією, а зважаючи на символіку чисел. Найліричніший вірш циклу “Маленькій Мар’яні” записав 12-м сатиру “Сон” — 13-ю, “Заповіт” — 33-м. До збірки не увійшла поема “Тризна” (1843), а вірш “Лілея” баладу “Русалка” (1846) записано до іншого рукописного зшитку. Так само не випадково, що тепер Шевченко зібрав свої твори нового типу в альбомі з багатомовним заголовком “Три літа”, вибравши для цього титульний портрет пророка, очевидно, Єремії, та епіграму з п’ятої глави його плачу”, — писав Омелян Пріцак у праці “Шевченко — пророк”. Що це образ Єремії підтверджується молитвою цього пророка на третій сторінці альбому, взятою за епіграф до всієї збірки (згадаймо схильність Шев-

Отци наши согрѣшили, и мѣстѣ ихъ,
мыже беззаконіи ихъ подымаемъ.
Раба обидѣша наши, и збѣвдигоуемо
къ стѣ отъ руки ихъ.
Князи въ рукахъ ихъ повѣшены были,
Старѣишии не пришевишася.
Избраннїи тѣхъ подышася, и голыши
въ мѣждѣ ихъ мѣстоше.
И старци отъ вратѣхъ осудышася, избран-
нїи отъ повелѣнїи своихъ умоумоше.

Батьки наші грішили, але
їх нема, —
а ми двигаємо їхні провини!
Раби запанували над нами,
і немає нікого, хто б вирятував
з їхньої руки...
Князі їх рукою повішені,
Лиця старих не пошановані
Юнаки носять камінь млиновий
а хлопці під ношею дров
спотикаються...
Перестали сидіти старші в брамах
юнаки — свою пісню співають...

Епіграф до рукописної збірки
“Три літа”.

Епіграф до “Трьох ліг”
з 5-го плачу Єремії

Т. Г. Шевченко.
Києво-Межигірський
монастир. Олівець. 1843

ченка до автоілюстрування своїх текстів). Поет ніби зіставив свою й пророка Єремії долі. Паралель між ними — пророком українського народу і старозавітним пророком — надто очевидна. Єремія — законний наступник Ісаїї, але має більшу твердість характеру, більшу силу переконань, наполегливість. Він діяв не в спокійний, як Ісаїя час, а в період великих катастроф. Це був пророк кінця Єрусалима. Почав поширювати свої ідеї в рідному місті Анатолії. Після того як співвітчизники, загрожуючи смертю, вигнали його, служив священником при Єрусалимському храмі. А не минуло й чотири роки, як у цьому храмі знайдено “Книгу

учення Ягве” — перший запис Святого Письма.

У 586 році до Різдва Христового зруйновано Єрусалим. З дня на день розчарування і гнів народний зростають. Тоді промови Єремії перетворюються на суцільний похоронний дзвін. Рана Іудеї невилгою. Чи не те саме побачив Шевченко в Україні, коли вперше приїхав: козацька верхівка денационалізована, життя народу вкрай нужденне й безправне, чиняться наруги над українськими святинами.

Два віки говорили про крах Єрусалима. Єремія це побачив. Щодня ходив пророк до воріт храму, провіщаючи неминучу ка-

Т. Г. Шевченко. Чумаки
серед могил. Олівець.
Акварель. 1846

тастрофу, яку він ніби сам накликав, не раз зустрічаючи лють натовпу. Хотів би замовчати Єремія, втекти від голосу совісті, та Бог поставив його як “залізний стовп”, як “мідну стіну”.

Єремія зрозумів, що сучасну йому націю врятувати неможливо, тому все його натхнення спрямоване на створення нації майбутнього. Він мріяв про національну державу, з національною столицею Єрусалимом, з національною династією Давида. Єремія мріяв про історичну роль Ізраїлю: “Я поставив вас, як світоч серед народів”. Він міг би, затамувавши відчай,

німувати при руйнуванні Єрусалима — але над Ізраїлем не прокотилися б тоді слова, що врятують народ і втішатимуть його протягом 25 років.

Геніальна поезія “Трьох літ” втішатиме і рятуватиме Україну. Це було Шевченкове слово українському народові на віки.

У жодного з пророків ми не зустрінемо такого одухотвореного, возвеличеного релігійного ідеалу, як у Єремії. Є такий ідеал і у Шевченка — це його Україна.

Рукопис “Три літа”, що нині зберігається в Інституті літератури НАН України, є одним із найбіль-

ших раритетів нашого народу. На сторінках, списаних рукою поета, є дотельні позначки цензора таємної канцелярії Миколи І. Саме за твори, що увійшли до збірки, Шевченка було покарано: за вироком, підписаним царем, його відправили з України рядовим солдатом у казахські степи, заборонивши писати і малювати. Вирок, іншими словами, мав означати духовну смерть митця.

Шевченкові тоді виповнилось 33 роки...

*"Ох, якби-то мені можна приїхать (на Україну. — Н. П.) до солов'я...
... а вже коли приїду, то не виганяйте місяць або другий, бо в мене і на Україні,
крім вас, нема пристанища, а я вам що-небудь намалюю"*.

З листа Т. Шевченка до Г. С. Тарновського від 25 січня 1843 р.

*"Я страдал, открывался людям как братьям и молил униженно одной хотя
холодной слезы за море слез кровавых — и никто не капнул ни одной целебной росинки
в запекшиеся уста"*.

Лист Т. Шевченка до Репніної від 23—25 листопада 1843 р.

Помолившись, і я б заснув...
Так думи прокляті
Рвуться душу запалити,
Серце розірвати.
Не рвіть, думи, не паліте!
Може верну знову
Мою правду безталанну,
Мое тихе слово.
Може викую я з його
До старого плуга
Новий леміш і чересло.

Т. Шевченко. Чигрине,
Чигрине. 1844

І день не день, і йде не йде,
А літа стрілюю
Пролітають, забирають
Все добре з собою.
Окрадають добрі думи,
О холодний камінь
Розбивають серце наше
І співають аміні,
Аміні всьому веселому
Од нині до віка.
І кидають на розпутті
Сліпого каліку.

Т. Шевченко. Три літа. 1845

В. М. Доманицький
(1877—1910). Фото.

Український філолог,
історик, бібліограф,
текстолог. Був упорядником
"Кобзаря" 1907 р., в якому
вперше опублікував твори з
рукописної збірки "Три літа"

Блаженний муж на лукаву
Не вступає раду,
І не стане на путь злого,
І з лютим не сяде.

Т. Шевченко. Псалом 1 з
циклу "Псалми Давидові"
1845

І оживе добра слава,
Слава України,
І світ ясний, невечерній
Тихо засяє...
Обнімійся ж, брати мої.
Молю вас, благаю!

Т. Шевченко. І мертвим,
і живим... 1845

І смеркає, і світає,
День божий минає,
І знову люд потомлений,
І все спочиває.
Тільки я, мов окаянний,
І день і ніч плачу
На розпутьях велелюдних,
І ніхто не бачить...

Т. Шевченко. І мертвим, і
живим... 1845

"Історію відокремлення автографа ("Єретика". — Н. П.) в окремому зошиті від рукописної збірки "Три літа" не до кінця з'ясовано".

В. Бородін. Коментарі до повного видання творів
Тараса Шевченка у дванадцяти томах

"Романтична наївність в поглядах на рідну історію уступає місце критиці, не раз дуже гострій, — постають такі речі як "Чигирин", "Суботів"... З рамок націоналізму душа поета рветься на широке поле всесвітньої боротьби духу людського за поступ і свободу, — він пише "Івана Гуса", "Кавказ"... підносить могутній голос в обороні кріпаків... ("Сон", "Посланіє") і підіймається на високу висоту вчителя і пророка народного, обличителя деспотизму політичного і соціального".

І. Франко. Тарас Шевченко

Будинок А. О. Козачковського
Перейаславі. Сучасне фото

Портрет А. О. Козачковського
(1812—1889). Фото

І згадав сирота Степан в неволі
Свою матір Україну

.....
Плаче, ридає,
До бога руки здіймає,
Кайдани ламає,

Втікає на вольную волю...

Уже на третьому полі
Турки-яничари ловили,
До стовпа в'язали,
Очі виймали...

Т. Шевченко. Сліпий. 1845

“Стариков-невольников турки отдавали своим молодым сыновьям, которые шли на них стрелять, прицеливаясь в них, как в мишень, причем для того, чтобы пленники не могли от них уходить, подрезали им предварительно в подколенниках жилы ножом.

Невольников средних лет турки частью сажали на так называемые каторги, т. е. большие морские суда и там приковывали железными кандалами к обоим бортам, заставляя каждого из них действовать веслом... Некоторые из невольников сидели годы, десятки годов, пока каторга не разваливалась от ветхости... Но тогда оказывалось, что многие из каторжан невольников совсем отвыкли ходить, падали в обморок на землю и тут же умирали на месте. При малейшей попытке бежать кого-либо из невольников, сидевших на каторге, такого немедленно ослепляли или же совсем карали на смерть”.

Д. Яворницький. Запорожцы в поэзии Шевченко

Т. Г. Шевченко. Церква
Покрови в Переяславі.
Акварель. 1845

Розкуються незабаром
Заквані люде,
Настане суд, заговорять
І Дніпро і гори!
І потече сторіками
Кров у синє море
Дітей ваших... і не буде
Кому помагати.

Т. Шевченко. І мертвим,
і живим... 1845

“Жодними поясненнями не можна пояснити низки пророчих видінь поета, розтерзаного “на розпутьях велелюдних”. Чи хоче поет, щоб поміщики відмовились від маєтків? Чи щоб вони не їздили за кордон? Чи хоче він, щоб вони не переймали чужу науку? По суті на такі наївні запитання пробували відповідати коментатори, які не розуміли назви твору: вона ставить проблему любові до Бога і до брата в часі поза часом... Поет ставить проблему нашого визволення в двох словах: “Розкуйтеся братайтеся!”... Пафос спрямований не проти “поганих поміщиків”, а проти сліпих суєтних людей, що переступають через свою святиню, шукаючи Бога в чужій”.

Є. Свєрстюк. Феномен Шевченка

Мир душі твоїй, Богдане!
 Не так воно стало;
 Москалики що задріли,
 То все очухрати.
 Могили вже розривають
 Та грошей шукають,
 Льохи твої розкопують
 Та тебе ж і лають,
 Що й за труди не находять!
 Отак-то, Богдане!
 Занапастив еси вбогу
 Сироту Україну!

*Т. Шевченко. Стоїть в селі
 Суботові. 1845*

Церков-домовина
 Розвалиться... і з-під неї
 Встане Україна.
 І розвіє тьму неволі,
 Світ правди засвітить,
 І помоляться на волі
 Невольничі діти!..

*Т. Шевченко. Стоїть в селі
 Суботові. 1845*

“Провідну думку поеми “Великий льох” можна зрозуміти докладно лише порівнюючи її з поемами “Суботів” та “Розрита могила”.

... Як церков Богданова розвалиться і як москалі розкопають обидві руїни, т. е. церков і “великий льох”, — тоді настане на Україні воля.

... Душі тих, що супротив України провинились (хоть ся провиня лише позірна), доти будуть каратися, доки москаль не розкопає “великого льоху” і через те сам не приспішить відродження України”.

О. Колесса. Шевченко і Міцкевич

“Пригадати б хоча історичний твір його “Великий льох”, в якому поет не робить, по суті, різниці між свідомо і несвідомо поповненими національними провинями, хоча вони там неначе й не виглядають злочинами. Образами поетичного слова (дівчини з повними відрами, дитини, що усміхнулась цариці) зображена в Шевченка національна провиня і кара за неї.

... Це і є Шевченкове поняття понадчасової і навіть позараціональної Правди, Правди національної”.

Н. Іщук-Пазуняк. “Варнак” і “Москалева криниця”

“Патріотичний містицизм — се віра в розв'язання важливих нац[іонально]-пол[ітичних] питань способом надприродним”.

О. Колесса. Шевченко і Міцкевич

Як сніг, три пташечки летіли
Через Суботове і сіли
На похилённому христі
На старій церкві. — Бог простить
Ми тепер душі, а не люди.
А відціля видніше буде,
Як той розкопуватимуть льох.
Коли б вже швидче розкопали.
Тойді б у рай нас повпустили.
Бо так сказав Петрові бог:
“Тойді у рай їх повпускаеш,
Як все москаль позабирає,
Як розкопа великий льох”.

Т. Шевченко. Великий льох
1845

А мене, мої сестрички,
За те не впустили,
Що цареві московському
Коня напоїла
В Батурині; як він їхав
В Москву із Полтави.

Т. Шевченко. Великий льох
1845

Титульна сторінка
закордонного видання творів
Т. Г. Шевченка, де вперше
надруковано “Кавказ”,
“Холодний яр”, “Заповіт”,
“Т мертвим, і живим...”,
“Розрита могила”

“Найпластичнішу характеристику містицизму бачимо у Спасовича...: “Містицизм — се розбурхане і змінене почуття патріотичне, що стріляє понад урвень, як світла ракета, пугає в воздуху, опадає димом, та зіставляє по собі чимало зневіри. Жаль, що се була лишень фантазія. Той містицизм патріотичний, що улітає в крилах фантазії, а розумом не дається виправдати — проявився в першій половині XIX віку у багатьох слов’янських народів і стався одним з могутніх факторів відродження цілої раси”.

О. Колесса. Шевченко і Міцкевич

ТА Й СОН ЖЕ, СОН,
НАПРІЧУД ДИВНИЙ...

Поема "Сон"

С. І. Васильківський.
Вітряки. Акварель

Те, що побачив Шевченко в Україні 1843 року — жахливі картини соціального й національного гноблення українського народу, “обпалило душу поета горем” (Олесь Гончар). Під враженням від поїздки він створює поему “Сон” — ліричний памфлет, перший твір політичної сатири в новій українській літературі. У викритті страшної потвори — державно-бюрократичної ієрархії — поет піднявся до рівня кращих політичних сатириків світової літератури, зокрема автора “Німецьчини” Гейне... Шевченко написав поему, яку дуже вдало назвав комедією, ще до появи сатир М. Салтикова-Шедріна, сатиричних творів М. Некрасова, до приходу в літературу М. Чернишевського, М. Добролюбова.

Перед нами справді комедія існування самодержавства — світу привидів. Шевченко поставив за мету показати всю покріпачену Україну, соціально-політичне буття Росії середини XIX століття, охоплюючи зором весь простір. Для цього й потрібна була форма сну. “Сни мали для Шевченка неабияке значення. Він запам’ятовує їх, переповідає в листах і в щоденнику. Його вабить тут, очевидно, можливість зміщення планів, можливість дати своєрідну мотивацію свавільному зближенню віддалених понять, об’єднати різнорідні враження в єдине ціле, що

підкоряється своїй логіці, має свої закономірності. І ще: у формі “сну” легко вилити мрію, легко одягти ідилію, до якої завжди прагнув Шевченко” (Михайлина Коцюбинська). “Сон” — твір новаторський; філософські узагальнення, ліричні відступи, чудові пейзажі України не тільки не дисонують з головною ідеєю твору — “великим оskarженням “темного царства” за всі теперішні і минулі кривди України” (І. Франко), а, навпаки, роблять ці кривди неприродно злочинними, диявольськими. До речі, це улюблений прийом поета: коли несправедливість досягає апокаліптичних розмірів, коли пристрасті розбухуються, коли трагедії досягають свого апогею — раптом дарунок долі, перериваючи нитку основної розповіді, Шевченко дає просвітлені пейзажі, застосовуючи мудро роздуми над вічним:

“І ми сковані з тобою,
Людоїде, змію!
На страшному на судищі
Ми бога закриєм
Од очей твоїх неситих.
Ти нас з України
Загнав, голих і голодних,
У сніг на чужину
Та й порізав; а з шкур наших
Собі багрянцю
Пошив жилами твердими
І заклав столицю
В новій ярі. Подивися:
Церк[і]ви та палати!
Веселися, лютий кате,
Проклятий! проклятий!”

Розлетілись, розсипались,
Сонечко вставало.

Поема “Сон” явила найпривабливіші ознаки імпресіонізму.

К. О. Труговський.
Рекрутський набір. Акварель,
оливець. 1880-ті роки

кий згодом дасть квіточку брость у мистецтві Західної Європи, а в українській літературі проросте в новелах М. Коцюбинського. У ліричних відступах поеми (це, зрештою, стосується й усього "Кобзаря") різного звучання набувають слова ліричного оповідача і слова автора. Істина, одкровення, що приходять до поета у хвилини найвищого натхнення, засвідчуються часто несподівано саме в словах автора. Натомість ліричний герой-оповідач (у "Сні" він "свою пліч, а не кров людськую") буває не

звільнений від стихії твору, живе в ньому за своїми законами і не завжди ототожнюється з особою поета.

А ти, моя Україно,
Безталанна вдово,
Я до тебе лігатиму
З хмари на розмову.
На розмову тихо-сумну,
На раду з тобою;
Опівночі падатиму
Рясною росюю.

Ці світоглядні одкровення мовлені серцем генія. Поет сповнений гарячої любові до України — "без-

Т. Г. Шевченко. Вдовина хата
на Україні. Олівець. 1843

масового характеру. Тікали чоловіки й жінки, старі й малі. Українські селяни терпіли потрійний гніт: з боку польських панів, російських українських гнобителів. Знищення польської шляхти було таке ж нестерпне, як і за Коліївщини у XVIII столітті. Київський генерал-губернатор навіть розіслав у липні 1840 року таємний циркуляр повітовим маршалкам: "С крайним сожалением я побуждаюсь довести до сведения господ предводителей, что в течение управления моего вверенными мне губерниями в 2

года и 5 месяцев было более 500 крестьян, посягнувших на жизнь свою". Треба було боротися, і боротьба забирала дорогі жертви.

У другій частині поеми, пролітаючи над Сибіром, ліричний герой серед каторжних бачить борців за народні права:

А меж ними, запеклими,
В кайдани убраний
Цар всевітній! цар волі, цар,
Штемпом увінчаний!
В муці, в катарзі не просить,
Не плаче, не стогне!
Раз добром нагріте серце
Вік не прохолоне!

Пантелеймонів міст в
С.-Петербурзі. Гравюра.
XVIII ст.

“Цар всесвітній” — це й символ героїзму борців за волю багатьох поколінь, це і “дух України з його найвищим ідеалом і непогамованою жадобою волі” (С. Смаль-Стоцький), це Ісус Христос (за біблійною легендою Ісуса Христа розп’яли на горі Голгофа поміж двома розбійниками, увінчали на глум терновим вінцем), це і Дух істини, Дух добра.

У третій частині “Сну”, оглядаючи віщим зором Петербург, столицю, збудовану на кістках народних, Шевченко нагадує сучасникам, що на руїнах самостійності України зростала і міцніла бюрократична, мілітаристська, деспотична держава.

Один з найлютіших ворогів України, Петро І, автократ, що зміцнюючи державу, насамперед зміцнював деспотизм, залишив

Пам'ятник Петру I. Гравюра.
XVIII ст.

таємну програму тотального поневолення України, винищення духовності цілого народу, цілковитої асиміляції. Так простіше привласнити собі вершинні здобутки її духовної культури, одібрати всі природні і людські ресурси.

“Царю проклятий, лукавий,
Аспиде неситий!
Що ти зробив з козаками?
Болога засипав
Благородними костями;

Поставив столицю
На їх трупах катованих!”

Усі три частини поеми та її вступ малюють кривди, що спричинені Україні з боку самодержавства: політичні, соціальні, моральні. Але для такого великого гуманіста просто розповісти про зло — замало. У поемі порушено проблему протистояння Духа істини і Духа зла (в поемі Шевченко не називає його: “і той... і той...”). З

цього приводу слушно зазначає Євген Сверстюк: “Перше, з чого слід було б почати сучасне прочитання Шевченка — це з вивчення біблійних епіграмів, якими відкриваються усі його великі твори... У Шевченка епіграф наводить на основний підтекст твору, спрямовує погляд у таємну глибину... В цьому світлі великі поеми, які охоче називають політичними, насправді розвивають колізії Духу...”

Епіграф до “Сну” стверджує, що Духа істини світ не може прийняти, бо не бачить і не знає його. А

виявляється, істина — у світанку над Україною (“Летим. Дивлюся, аж світає”), у тому, щоб чекати “поки сонце встане”, прилітати в Україну “з хмари на розмову”, поки її “малі діти на ворога ступнуть”. Істина в тому, аби Україна жила:

“Прощай же ти, моя нене,
Удово небого,
Годуй діток; жива правда
У господа бога!”

С. І. Васильківський.
Вітряки. Акварель

Летим. Дивлюся, аж світає,
 Край неба палає,
 Соловейко в темнім гаї
 Сонце зустрічає.
 Тихесенько вітер віє,
 Степи, лани мріють,
 Меж ярами над ставами
 Верби зеленіють.
 Сади рясні похилились,
 Тополі по волі
 Стоять собі, мов сторожа,
 Розмовляють з полем.
 І все то те, вся країна,
 Повита красою,
 Зеленіє, вмивається
 Дрібною росою,
 Споконвіку вмивається,
 Сонце зустрічає...
 І нема тому почину,
 І краю немає!

Т. Шевченко. Сон. 1844

В. І. Самойлов. Микола I на маскарадї. Акварель. 1830

"... Петєфі і Гюґо знуцалися з монархів тоді, коли власні народи вже повстали проти них, а Шевченко — тоді, коли переважна частина громадськості, навіть ліберальної, ще не могла говорити про земних владик інакше, як з вірнопідданським трепетом".

І. Дзюба. Довіку насущний

"Коли Шевченко писав свій "Сон", в Росії не було жодної політичної поеми в повному значінню цього слова, та й в майбутньому не зможе з'явитися за існуючої системи, що душила в самому зародку всяку сміливу думку.

Та й у європейській літературі поема Гейне "Німеччина" з'явилась 1844, одночасно із "Сном" Шевченка".

О. Колєсса. Шевченко і Міцкевич

Оноре Дом'є. Північний
ведмідь — найнеприємніший
з усіх ведмедів (Карикатура
на Миколу I). Літографія. 1854

“Содержание я мог запомнить только двух стихотворений, “Сон” и “Послание к родичам”; в первом стихотворении Шевченко представляет себя заснувшим и во сне сова переносит его в Сибирь, где он встречается с Рылеевым и другими заговорщиками 1825 года и рассказывает им о состоянии России, а потом сам выслушивает их жалобы на совершаемые с ними мучения; далее сова переносит его в Петербург и оставляет во дворе государя императора, где он в самых резких словах изливает свою ненависть на царскую фамилию”.

Відповіді студента О. М. Петрова на запитання
попечителя київського учбового округу О. С. Траскін
про Шевченка та його твори. 1847

Вид Петербурга. Гравюра.
XVIII ст.

“Ревізор з Петербурга мусів чимало спричинятись до вироблення у Шевченка тих поглядів на чиновництво, які бачимо у його “Сні”.

О. Колесса. Шевченко і Міцкевич

“У “Сні” бачимо широкий діапазон різноманітних чуттів (почувань): від особистого горя до всевітньої туги.

Щодо високої чистої любові до рідного краю та рідного народу ніхто так не подібний до Шевченка, як Міцкевич. Правда, — Шевченко ще тяжче відпокутував свій патріотизм як Міцкевич, — але у обидвох поетів звучить ся любов так ідеально, звучить з таким самопожертвоуванем, з такою політичною відвагою, становить таку непохитну одну ціль життя, освічена таким братолюбним поступовим змаганням, що она здобула так Шевченкові як Міцкевичеві становища найбільшого духовного проповідника, першого генія — пророка свого народу”.

О. Колесса. Шевченко і Міцкевич

“Шевченко, що передне тільки у ворожому боці бачив саме зло і лихо, глянув тепер і поміж своїх земляків, чи вони справді такі безгрішні, як здавало б ся.

Глянув і заломив руки: “Плач, Вкраїно! Бездітна вдовице!” Від “Сну” піchnеться самокритика, піchnеться аналіз нашого народного “я”, від чого й починається властиво відродження кожного народу”.

Б. Лепкий. Про життя і твори Тараса Шевченка

П'явки! п'явки! може батько
Остатню корову
Жидам продав, поки вивчив
Московської мови.
Україно! Україно!
Оце твої діти,
Твої квіти молодії,

Чорнилом політи.
Московською блекотою
В німецьких теплицях
Заглушені!.. Плач, Україно!
Бездітна вдовице!

Т. Шевченко. Сон. 1844

“Насильна брутальна гегемонія московського уряду на Україні, систематичне заглада всього, що українське, зростила вже за часів Шевченка величезну масу перевертнів, що відцуралися свого народу та пішли на послугу деспотичному московському правительству”.

О. Колесса. Шевченко і Міцкевич

“Національний біль надав особливого характеру і мотивові національної самокритики, “національного сорому”.

І. Дзюба. Довіку насушня

БОРИТЕСЯ—ПОБОРЕТЕ...

*Поэма
“Кавказ”*

Невідомий художник.
Портрет Шамлія.
Олія. ХІХ ст.

Загальні збори Петербурзької Академії мистецтв 18 листопада 1845 року затвердили Шевченкові звання некласного художника. Того ж дня сталася ще одна подія: Тарас Шевченко завершив поему “Кавказ”. В яскравій новаторській формі поет утілює загальнолюдську ідею боротьби народів за волю як прояв вищої справедливості. “Святою” називав волю український народ у своїх піснях. Але, мабуть, ніколи в світі не сягав такої вершини революційний пафос, як у поемі “Кавказ”. Т. Шевченко дійшов розуміння найпередовшої суспільної та естетичної думки епохи, сам став символом Прометейя.

Тисячоліття спливали в тяжкій боротьбі українського народу за волю. Народжувалися лицарі, знані й незнані, проливали кров в ім'я України, гинули за її свободу. Терзаний народ, немовби Прометей закутий, мучився, але не впокорявся. Дух прометеїзму ніколи не залишав нашу землю. Сучасний історик, що живе у Вашингтоні, Марта Богачевська-Хом'як у статті “У пошуках історії України” писала: “Чи не найцікавіше явище в історії України це ось що: чому проіснувало навіть поняття українізму, як можемо пояснити багаторазові і спонтанні відродження України, які кожен раз дивують як прихильників, так і ворожих обсерваторів того явища? Та й самі учасники відродження України повсякчасно дивуються йому”. Та

все ж Шевченко, створюючи свій гімн волі, звернувся не до драматичної й героїчної історії України. Він побачив там ширше — Кавказ! Місце, де за біблійною легендою врятувалося після всесвітнього потопа людство. Ной висадив на землю вісім чоловік, і в їхньому образі Бог благословив усіх, хто живе на нове життя. 3300 років тому автор п'яти книг “Старого Завіту” Мойсей сказав: “І зупинився ковчег... на горах Араратських”. Місце, де гори тягнулися у невимірну далечінь, місце, де тіснилися народи в передсвітанковій сутінки історії, зупинені у своєму рухові стрімкою межею гір. Звідси розселилися історичні народи стародавнього світу. Протягом багатьох віків населення цього краю змінювалося. За свідченнями древніх письменників, кавказькі народи говорили майже 300-ми мовами.

На Кавказі почергово зароджувалися і згасали могутні держави: ханства, князівства. Кавказькі народи мали свої міста, фортеці, храми, самобутню культуру та історію. Багатьох завойовників знала ця земля, але воля для гордих горців завжди цінувалася вище за життя. Давньогрецький міф про титана Прометейя стверджує, що тисячоліттями непокорений Прометей був прикутий до кавказької скелі. Споконвіку це було те місце, де скупчувалася космічна енергія волі. Ось чому Шевченко, для якого ідеали волі і правди прирівнювалися до ідеї Бога, обирає місцем дії предковічний Кавказ:

І вам слава, сині гори,
Критою окуті.
І вам, лицарі великі,

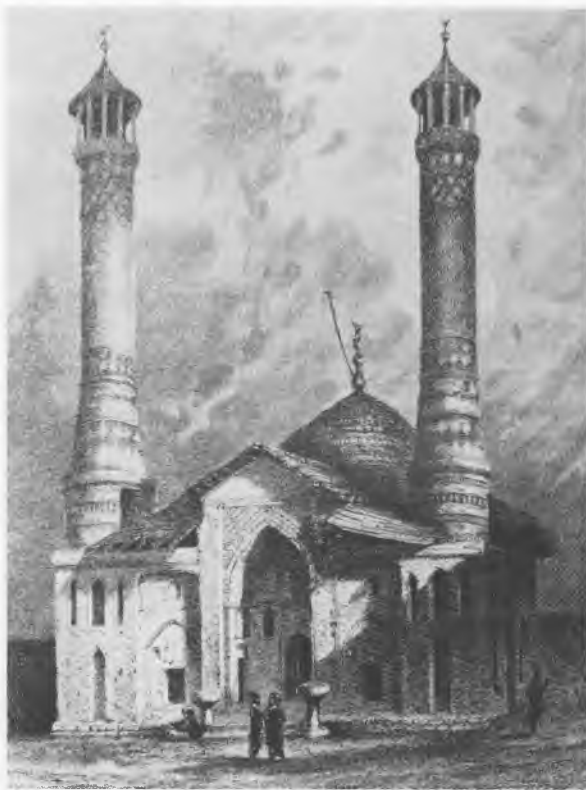

Г. К. Міхайлов. Прометей.
Олія. 1849

Богом не забути.
Борітеся — поборете,
Вам бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!

З часів Івана Грозного російське самодержавство вело загарбницькі війни на Кавказі. Боротьба за Кавказ точилася у XVII—XIX століттях. Це так звані російсько-іранські, російсько-турецькі війни. Кавказька війна 1817—1864 років,

що відбувалася на очах сучасників Шевченка, мала на меті приєднати Чечню, гірський Дагестан та південно-західний Кавказ до Росії. Друзі Шевченка Яків Кухаренко, Олександр Афанасьєв-Чужбинський у 1840-х роках побували на Кавказі. Шевченко розпитував у них про життя і боротьбу горян. У 1844—1845 роках був організований Даргінський похід для розправи з керівником визвольного

нізму, імперського патріотизму. Не було нікого, хто б затаврував столітнє винищення народів Кавказу. Коли 1845 року було кинуте величезні війська в резиденцію Шаміля — місто Дарго, значна частина петербурзької іменитої молоді стала добровольцями. А все це — сучасники Шевченка. Лише деякі подавали голос на захист волі.

Шевченко показав світові огорену, страшну правду. “Кавказ” прославляє не тільки і не стільки горян, а всі народи-правдоборці, що в ім’я справедливості наважуються стати навіть богоборцями.

Мечеть у Шуші. Гравюра XIX ст.

Черкес. Гравюра. XIX ст.

руху горян Шамілем. У цьому поході загинув друг поета Яків де Бальмен. Під враженням від смерті друга Шевченко здійснив свій давній намір — на одному подихові, за п’ять днів, написав поему “Кавказ”.

Офіційна преса й історіографія загарбницьку війну проти народів Кавказу цинічно називали впокоренням диких племен, “ошасливленням”, що несло “вищу” культуру й цивілізацію. Суспільна думка росіян уражена була пороком шові-

І. І. Соколов. Черкешенка.
Олівець. Поч. 1850 р.

Продавець зброї на Кавказі.
Гравюра. ХІХ ст.

Новатор у всьому — в ідеях, поезиці, мові, жанрах і темах — Шевченко уперше в українській літературі порушив тему Прометея, звів не знану доти у світовій поезії систему віршування. Джерело образності “Кавказу” — в динамічній формі, в протиставленнях, в дії і протидії. Подія за подією розгортаються нестримно. Протилежні образи чергуються несподівано. Гостре протиставлення образів, навіть у межах двох слів (“слава хортам”, “огненне море” слъоз) доводить напруження до крайніх меж. Свій талант Шевченко міг вкладати в таку струнку форму віршів, як це ніхто до нього не

робив. Данте, Пушкін використували рівноскладову систему віршування. Шевченкові рядки, різноширинні, ритми в межах одного твору невичерпно різноманітні, контрастно динамічні і завжди плинно йдуть за поетовою думкою, за його пристрасним темпераментом.

А матерних гарячих слъоз!
А батькових старих, кровавих,
Не ріки — море розлилось,
Огненне море! Слава! слава!
Хортам, і гончим, і псарям,
І нашим батюшкам-парям

Слава!

І вам слава, сині гори...

Уже в цих рядках сполучено близько десяти образів, українських і російських (В. Шурат). Від найвищої патетики Шевченко раптом переходить у царину нищівного сарказму (“Слава! слава! Хортам. і гончим, і псарям...”). А після слів “і нашим батюшкам-царям Слава!” душа поета легко злітає до побожного схиляння перед народними борцями за волю. І таких контрастів у поемі чимало. Та жодного разу поетові не зрадило естетичне чуття. Амплітуда Шевченкових почувань — величезна, дух його нуртує, освітлюється й вивищується, страждає й погрожує, громить можновладців, від інвективи Богові переходить в оспівування і прославляння Творця.

І. Ю. Регін. Прометей.
Акварель. 1908

“Невмирущий образ Прометейя став його власним символом. “Кавказ” — початок українського прометеїзму”.

Б. Лепкий. Про життя і твори Тараса Шевченка

“Итак, пафос свойствен малорусскому национальному типу. Пророческие стихи среди других творческих мотивов всегда принадлежит первое место. Ничто не действует на человеческую душу сильнее пафоса. Человечество в таких поэтах видит своих учителей, и в продолжении веков благоговейно повторяет их слова. Не ограниченное ни временем ни пространством бессмертие ожидает их в памяти человечества, лучезарная немеркнущая слава. Этот высокий удел открыт только поэтом”.

А. П. Лисовский. Главные мотивы в поэзии Шевченка

За горами гори хмарою повиті,
 Засіяні горем, кровію політі.
 Споконвіку Прометей
 Там орел карає,
 Що день божий добрі ребра
 Й серце розбиває.
 Розбиває, та не вип'є
 Живої крові. —
 Воно знову оживає
 І сміється знову.
 Не вмирає душа наша,
 Не вмирає воля.
 І неситий не виоре
 На дні моря поле.
 Не скує душі живої
 І слова живого
 Не понесе слави бога,
 Великого бога.

Т. Шевченко. Кавказ. 1845

І тебе загнали, мій друже єдиний,
 Мій Якове добрий! Не за Україну,
 А за її ката, довелось пролити
 Кров добру, не чорну. Довелось запить
 З московської чаші московську отруту!
 О друже мій добрий! друже незабутий!
 Живою душею в Україні витай...

Т. Шевченко. Кавказ. 1845

Яків де Бальмен.
 Автопортрет. Олівець

Граф Яків де Бальмен (1813—1845) — талановитий художник-аматор, офіцер, син власника села Линовиці Полтавської губернії, нащадок шотландського шляхетного роду, писав повісті. Заприятелював з Шевченком після знайомства в 1843 році у Мойсієвці. У 1844 році разом з художником Бащиловим проілюстрував рукописний "Кобзар" Шевченка. Шевченко бачив ці ілюстрації і був ними задоволений. В 1845 р. Яків де Бальмен трагічно загинув, як офіцер царської армії, у боротьбі проти кавказьких народів.

"По отзывам всех, знавших его, он был чрезвычайно симпатичен, талантлив и красив".

Л. Жемчужников. Мои воспоминания из прошлого

“... а одна тень свободы человека возвышает”.

З листа Т. Шевченка до О. Бодяньського від 16 листопада 1852 р.

Лезгинка, осетинський танець. Гравюра. XIX ст.

“... Наступил памятный 1845 год, ознаменованный попыткой кончить с Шамилем одним решительным ударом, нанесением его в центре его могущества, где утвердился, т. е. в Дарго, иначе так называемым “походом в Андию и Дарго”.

Б. М. Колюбякин. Кавказская экспедиция в 1845 году

“... Вся этика царской армии и весь дух загарбнической войны выховывал жорстокость, зверство, подступность, бесовскость, мародерство — как наиболее войсковой доблести и патриотичной гідності. Один из безлічі характеристичних документів тої доби — записка Якова Петровича Бакланова (Див.: Русская старина 1871. Т. 3), з якої ми наведемо уривок: “... С 1845 до 1853 г. я с полком моим отбил горцев до 12 тыс. рогатого скота и до 40 тыс. овец; ни одна партия, спускавшаяся с гор на кумыцкую плоскость, не возвращалась безнаказанно, а всегда была уничтожаема, и редко кому из их среды удавалось возвращаться по добру по здорову. Имел вернейших лазутчиков и платя им хорошие деньги, я всегда был вовремя предупрежден о движении горцев; нападал с моим полком и уничтожал так, что горцы к исходу 1853 г. прекратили свои налеты в наши (!) пределы. Горцы называли меня дядя, что в переводе на русский язык дьявол, или отступник от бога”.

І. Дзюба. Місце зустрічі — Кавка...

Джигитівка. Гравюра. ХІХ ст.

“Єрмолов представив до нагороди орденом святого Георгія генерал-майора Власова і полковника Бековича-Черкаського. Їхній “подвиг” полягав у цілковитому “успішному” знищенні кількох аулів та селищ”.

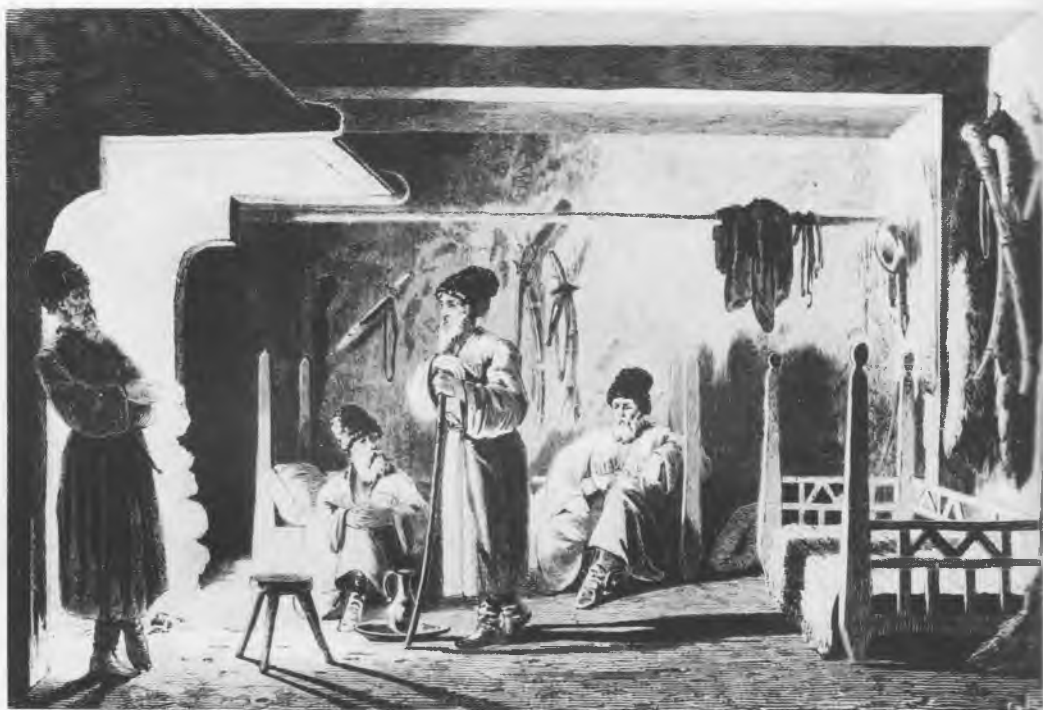
І. Дзюба. Місце зустрічі — Кавказ

“... Офіційно Даргінський похід був визнаний перемогою (Воронцову Микола І навіть надав титул князя), але фактично це була поразка, яка коштувала війську 3 генералів, 141 офіцера і більш як 2800 солдатів. В серпні-вересні 1845 р. в газетах друкувалися прикрашені повідомлення про закінчену в липні Даргінську експедицію... Шевченко, безперечно, читав ці повідомлення й накази...”

Ю. Івакін. Коментар до “Кобзаря” Шевченка

“Сон” — се велике оскарження “темного царства” за всі теперішні й минуві кривди України... Натомість “Кавказ” побудований уже на ширшій, можна сказати, загальнолюдській основі. Всяка боротьба за волю, всяке змагання проти “темного царства”... зі становища загальнолюдського, се, може, найкраще свідоцтво могутнього, всеобіймаючого, щиролюдського почуття нашого поета”.

І. Франко. Темне царство

Кабардинська сакля.
Гравюра. XIX ст.

За кого ж ти розіп'явся,
Христе, сине божий?

Т. Шевченко. Кавказ. 1845

Нам тільки с а к л я очі коле:
Чого вона стоїть у вас,
Не нами дана; чом ми вам
Чурек же ваш та вам не кинем,
Як тій собаці! чом ви нам
Платить за сонце не повинні!

Т. Шевченко. Кавказ. 1845

“... Героїко-патріотичний міф про миротворчу місію доблесного і гуманного царського воїнства — міф, який посилено культивувала і казенна література. Офіційна пропаганда. Самі царі, особливо Олександр I та Микола I, багато разів показово підкреслювали цю гуманну місію. Слова “кротость”, “умиротворение”, “спокойствие”, “порядок”, “развитие промышленности”, “процветание” не сходили з їхніх вуст, а під їхній акомпанемент посилалися все нові й нові військові підкріплення на Кавказ”.

І. Дзюба. Місце зустрічі — Кавказ

Я. Г. Кухаренко (1800—1862).
Фото

О. С. Афанасьєв-Чужбинський.
Гравюра. ХІХ ст.

“Я дорожу его мнением чувствующего, благородного человека и как мнением неподдельного самобытного земляка моего”.

Т. Шевченко. Щоденник. 1859

“Обидві версії поеми “Москалева криниця” присвячені Я. Кухаренку., що виконує службу цареві на Кавказі, приборюючи і присмирюючи бунтівливий дух народів Кавказу, неначе вказуючи йому на ту саму, що й в поемі, національну провину”.

Н. Іщук-Пазуняк. Кривда, помста і каяття в поемі “Варнак” і “Москалева криниця”

ПРОЗРІТЕ, ЛЮДИ, ДЕНЬ НАСТАВ!

*Поема "Єретик"
(Іван Гус)*

Портрет Яна Гуса.
Гравюра.
XIX ст.

Поєма Тараса Шевченка “Єретик” присвячена Яну Гусу — національному герою чеського народу. Описані події відбувалися наприкінці XIV — у першій половині XV століття. В Європі точилася боротьба за верховенство влади між королями та папами. Французький король Філіпп сприяв висуненню на папський трон не італійця, як було досі, а француза Климента V. Він обрав собі за столицю не Рим, а місто Авіньйон на півдні Франції. Італійці були цим вельми незадоволені і вибрали собі іншого папу.

Портрет Яна Гуса. Літографія

Таким чином, католицька церква деякий час мала не одного, а двох пап: папу й “антипапу”. У кожного були свої піддані, між якими точилася кривава боротьба. Подібні дії та занепад християнської моралі, що абсолютно суперечили Христовому вченню, викликали гострий опір, який дістав назву Реформація. Започаткував її в XIV столітті професор Оксфордського університету Джон Вікліф.

Вікліфова наука поширилася за межі Англії. Гарячим її прихильником став професор Празького університету й проповідник Ян Гус. У проповідях, університетських лекціях і власних творах він викривав Ватикан, моральний розклад духівництва та спекуляцію індульгенціями і закликав жити за Христовими заповідями. Ян Гус також став на сторожі інтересів чеського народу в боротьбі з німецькою агресією. Виступи Яна Гуса занепокоїли Ватикан і католицьке духовенство всієї Європи. Його почали переслідувати.

У 1414 році папа Іоанн XXIII скликав у німецькому місті Констанці собор, на який запросили й Гуса. Йому гарантували повну недоторканість, а також дозволили виступити на соборі. Ян Гус підготував прощальний виступ, в якому закликав стояти за Христову правду. Коли Гус прибув до Констанція, його ув’язнили, тримали під вартою і вимагали відмовитися від своїх проповідей. Він не погодився з цими вимогами, тоді його оголосили єретиком і засудили на смерть. У липні 1415 року Яна Гуса спалили на вогнищі.

Рафаель. Папа Лев Х
з кардиналами Луджі де Россі
та Джуліо. Олія. 1518

9 січня 1963 року.
 Київ.
 О. Українець Василь Вісоцький

Шафарикивці.
 (наслідувати стилю поезії Івана Гуса.)

Запалили у сусіда
 Нову добру хату
 Сусіди зми. Нагризли
 Та й полевели спати,
 И забули теплий попіл
 Новимоло розвіять.
 Лежати попіл нагріснутти
 А в попілі тліє
 Огню искри великої
 Тліє негасне,
 Підпалу шде, вхв твої мотинки
 Тасу дожидає.

Автограф поеми
 Т. Г. Шевченка "Сретик"

Страта Гуса — народного героя Чехії — викликала невдоволення і гнів, що переросли у так звані гуситські війни. Гусити виступали проти католицької церкви та німецьких феодалів. Ці війни мали

не тільки релігійний, а й національний характер. Провідником гуситів став Ян Жижка.

У поемі "Сретик" Т. Шевченко висловив своє ставлення до одного з найгостріших питань політичного

П. Й. Шафарик (1795—1861)
— видатний чеський і
словацький вчений, відіграв
велику роль у розвитку
національно-визвольного
руху слов'янських народів

життя Європи того часу — слов'янського питання. Присвячена поема Павлові Шафарикові — видатному чеському і словацькому славістові. Його праці відіграли велику роль у піднесенні національно-визвольного руху чеського та інших слов'янських народів. Шафарик вважав українську мову рівноправною серед інших слов'янських мов. Є відомості, що Шевченко переслав у Прагу Шафарикові автограф поеми разом із присвятою, і, читаючи цю поему, Шафарик «плакав вдячними сльозами».

Глибоке дослідження Шевченкової поеми «Іван Гус» належить шевченкознавицю Івану Брику. Аналізуючи цей твір, дослідник писав, що, присвятивши поему Шафарикові, Шевченко віддав належне заслугам Шафарика, а також порушив проблеми, які хвилювали в той час багатьох, проблеми занепаду слов'янських народів і їх відродження, слов'янського єднання.

Ще в поемі «Гайдамаки» Шевченко писав щодо польсько-українських взаємин: "... Ми одної матері діти... всі ми слов'яне". Гострій критиці піддав Шевченко українських слов'янофілів у посланні «І мертвим, і живим...». Про руйнівну роль німецьких держав в історії слов'янських народів Шевченко знав з праць Коллара, Шафарика, Бодянського. «Чехи, из всех славянских народов на западе Европы, долее и мужественнее прочих боролись с немцами, покушавшимися вытеснить их из их родины или, по крайней мере, овладеть и онемечить...» — зазначав Осип Бодянський. Про необхідність політичного єднання слов'ян багато писали в тогочасній пресі. Одні вважали, що це єднання має відбутися під проводом сильної царської Росії, інші — бачили проводиря руху у відродженій, вільній Польщі. Тарас Шевченко теж не був байдужим до цього питання, але відкидав ідею побудови слов'янської держави, де є зверхність одного народу над іншим. Він був ворогом будь-якого деспотизму й тиранії, мав антимонархічні пе-

Вацлав Ганка (1791—1861) — чеський поет і філолог, діяч чеського національного відродження

реконання, виступав за вільний союз незалежних і рівноправних слов'янських народів, за республіканську федерацію. Іван Франко підкреслював, що в поемі “Іван

Гус” із посвятою Шафарикові “вперше й найкраще сформульовано ідею слов'янської федерації”.

Поема Тараса Шевченка “Єрстик” викликала захоплення в багатьох сучасників поета. Ознайомившись з поемою, студент Київського університету, майбутній член Кирило-Мефодіївського братства Василь Білозерський зазначив: “...Шевченко написав нову поему — “Іоанн Гус”. Я поневоле приємно задумався над тем, якого геніального человека мы имеем в Тарасе Григорьевиче; ибо только гений посредством одного глубокого чувства способен угадывать и потребности народа и даже целого века, к чему не приведет никакая наука, ни знания, без огня поэтического и вместе религиозного”.

“Т[арас] Г[ригорьевич] прочел мне несколько своих сочинений. Дивные вещи были у Шевченка. Из больших в особенности замечательны: “Иоанн Гус”, поэма и мистереия без заглавия. В первой он возвысился, по моему мнению, до своего апогея, во второй, уступавшей Гусу по содержанию, он рассыпал множество цветов чистой украинской поэзии...”

Шевченко рассказывал мне, что прочел все источники о гуситах и эпохе, им предшествовавшей, какие только можно было достать, а чтобы не наделать промахов против народности — не оставлял в покое ни одного чеха, встречавшегося в Киеве или других местах, у которых спрашивал топографические и этнографические подробности”.

А. Чужбинский. Воспоминания о Т. Г. Шевченке

Розбойники, людоїди
Правду побороли,
Осміяли твою славу,
І силу, і волю.
Земля плаче у кайданах,
Як за дітьми мати.
Нема кому розкувати,
Одностайне стати
За євангеліє правди,
За темнії люде!
Нема кому! боже! боже!
Чи то ж і не буде?
Ні, настане час великий
Небесної кари.
Розпадуться три корони
На гордій тіарі!
Розпадуться! Благослови
На мечь і на муки,
Благослови мої, боже,
Нетвердії руки!

Т. Шевченко. Єретик. 1845

Рафаель. Портрет кардинала.
Олія. 1512

Прозріте, люди, день настав!
Розправте руки, змийте луду.
Прокиньтесь, чехи, будьте люди,
А не посмішище ченцям!

Т. Шевченко. Єретик. 1845

Рафаель. Портрет Томмазо
Інґрамі. Олія. 1513

Кругом неправда і неволя,
Народ замучений мовчить.
І на апостольськiм престолі
Чернець годований сидить.
Людською кровію шинкує
І рай у найми оддає!

Т. Шевченко. Єретик. 1845

С. П. Караффа-Корбуг.
Ян Гус. Літографія. 1961

Слава тобі, любомудре,
Чеху-слав'янине!
Що не дав ти потонути
В німецькій пучині
Нашій правді...

Т. Шевченко. Єретик. 1845

... А я тихо
Богу помолюся,
Щоб усі слав'яне стали
Добрими братами,
І синами сонця правди,
І єретиками...

Т. Шевченко. Єретик. 1845

“... Нам приходитьсь зустрічати з подивом той високий дар, що дав поетові змогу з такою тонкістю і з таким зрозумінням живо поставити перед нами історичну постать Гуса на основі дуже скупого історичного матер'ялу. Своїм гарячим, щиролюдським чуттям поет зумів угадати велике значення гуситської доби в історії людства і його поступу та так ніжно відчувти гуманність ідей цього руху. Емансипація людського духу з пут визнаного авторитету і сліпого послуху, боротьба проти зловживання владою, проти неправди і несправедливості, проти заковування думки і совісті, рівність і братерство між людьми, вічне стремління до правди, — се ідеї, що лежали в основі гуситизму, а так глибоко відчуті і сильно підчеркнені поетом”.

І. Брик. Шевченкова поема “Іван Гус”. 1918

ЗА ВКРАЇНУ ЙОГО ЗАМУЧИЛИ КОЛИСЬ

*Участь
Т. Г. Шевченка
в Кирило-
Мефодіївському
братстві*

Т. Г. Шевченко і
казахський хлопчик.
Серія. 1856—1857.
Фрагмент

У грудні 1845 — січні 1846 року в Києві утворилася таємна політична організація Кирило-Мефодіївське братство, участь у якому взяли провідні культурні діячі України, письменники, вчені, студенти.

Засновниками товариства (братства) були вчений-юрист М. І. Гулак, викладач Київського університету М. І. Костомаров та студент Київського університету В. М. Білозерський.

Ліберальні тенденції братства репрезентували Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Опанас Маркович, Василь Білозерський. Радикальними поглядами відзначалися Микола Гулак, Олександр Навроцький, Іван Посяда, Микола Савич, Юрій Андрузький та інші. У квітні 1846 року членом Кирило-Мефодіївського братства став і Тарас Шевченко.

З братством підтримували зв'язки представники інтелігенції Росії, Польщі, Чехії, Литви, Білорусії.

Програмою братства було визволення всіх слов'янських народів, серед них і українського, від національного гноблення, об'єднання їх у вільну федеративну республіку з парламентарним устроєм і надання кожному народові рівних прав і широкої автономії на засадах демократичної свободи і вільного національного розвитку, скасування станових

привілеїв, ліквідація кріпацтва, знищення самодержавства.

Ідеалом братчиків було створення української держави, яка мала б увійти до республіканської федерації слов'янських народів. Кирило-мефодіївці дбали про розвиток української мови, мали намір заснувати школи з рідною мовою навчання для козацьких дітей, видавати книжки й посібники для "простого народу". Програмні положення Кирило-Мефодіївського братства викладено в "Книзі буття українського народу" (Законі Божому), "Статуті Слов'янського товариства св. Кирила і Мефодія", відзовах "До братів-українців", "До братів-росіян", "До братів-поляків". Шевченко поділяв антикріпосницькі погляди кирило-мефодіївців. Його громадянська позиція висловлена в революційних творах, у яких автор закликав усіх пригноблених до боротьби за волю і незалежність. Він також порушував проблеми відродження і згуртування слов'янських народів. Ці твори читали, ними захоплювались учасники Кирило-Мефодіївського братства. Так Микола Костомаров писав: "Особенно сильное впечатление произвела на меня "Сон", неизданная антицензурная поэма Шевченко. Я читал ее и перечитывал всю ночь и был в полном упоении". "Я знайшов знаменитого кобзаря, отеченого глибокою шаною від представників місцевої інтелігенції... Се вже був не кобзар, а національний пророк... Всі ми знали... як "Отче

наш”, Шевченкові плачі та пророкування”, — це слова Пантелеймона Куліша з його “Історичного оповідання”.

Кирило-Мефодіївське братство проіснувало лише 15 місяців. У лютому 1847 року студент Олексій Петров написав донос про існування цієї політичної організації. В березні й квітні почалися обшуки й арешти. Першим у Петербурзі заарештували М. Гулака, у Києві — М. Костомарова, І. Посяду, О. Марковича. Не знаючи про ці події, Тарас Шевченко з Чернігівської губернії поспішав до Києва на весілля до Миколи Костомарова, який на той час уже був заарештований. 5 квітня 1847 року при в'їзді до Києва Тараса Шевченка заарештували. Під час обшуку в поета відібрали листи, малюнки й рукописну збірку поетичних творів “Три літа”.

Слідство велося в Петербурзі. Допитував Тараса Шевченка шеф жандармів і головний начальник “Третього відділу” (органу політичного розшуку й слідства в царській Росії) генерал Олексій Орлов, який займався кирило-мефодіївцями. На запитання “С какой целью вы сочиняли стихи, могущие возмущать умы малороссиян против нашего правительства... и не надеялись ли приготовить этим восстание Малороссии?” Шевченко відповів: “Малороссиянам нравились мои стихи...” На наступне запитання “Какими случаями доведены вы были до такой наглости, что писали самые дерзкие стихи против государя императора?..”

Ікона. Святі Кирило і Мефодій. Олія. ХІХ ст.

відповідь була така: “Будучи еще в Петербурге, я слышал везде дерзости и порицания на государя и правительство. Возвратясь в Малороссию, я услышал еще более и хуже между молодыми и между старыми людьми; я увидел нищету и ужасное угнетение крестьян помещиками, посессорами и экономами шляхтичами, и все это делалось и делается именем государя и правительства...”

Т. Г. Шевченко. Автопортрет.
Олівець. 1845

Відповідями Тараса Шевченка жандарми лишилися невдоволені: “Художник Шевченко окончил ответы, но его показания нисколько не объясняют дела. На все главные вопросы о Словянском обществе, членах оного и замыслах их он отвечает решительным незнанием”. У своїй доповіді імператору Миколі I генерал Орлов писав: “...Шевченко приобрел между друзьями своими славу знаменитого малороссийского писателя, а

потому стихи его вдвойне вредны и опасны... по возмутительному духу и дерзости, выходящей из всяких пределов, он должен быть признаваем одним из важных преступников...”

Шевченкові винесли вирок: “Художника Шевченка за сочинение возмутительных и в высшей степени дерзких стихотворений, как одаренного крепким телосложением, определить рядовым в Оренбургский отдельный корпус, с правом выслуги, поручив начальству иметь строжайшее наблюдение, дабы от него ни под каким видом не могло выходить возмутительных и пасквильных сочинений”. Микола I додав: “Под строжайший надзор и с запрещением писать и рисовать”.

В ув’язненні Тарас Шевченко написав цикл поезій з 13-ти віршів “В казематі”, з пізнішою присвятою: “Моїм союзникам посвящаю”. До цього циклу увійшли різні за тематикою вірші — історичні (“За байраком байрак”), філософські (“Косар”), вірші-пісні (“Ой три шляхи широкі”, “Ой одна я, одна” та ін.), вірш-малюнок (“Садок вишневий коло хати”). Проте всі поезії об’єднує і проймає одне сильне почуття — любов до України, тривога за її долю. Особливо це відчувається у віршах: “Згадайте, братія моя”, “Мені однаково, чи буду”, “В неволь тяжко...”. Циклом віршів “В казематі” починається “невільницька поезія Т. Г. Шевченка.

Портрет М. І. Костомарова.
Фото

Невідомий художник.
Портрет М. І. Гулака

Відозва “Брати українці”, написана М. І. Костомаровим

- 1) Ми приймаємо, що усі слов'яне повинні з собою поєднатися.
  - 2) Але так, щоб кожен народ зкомпонував свою Реч Посполиту і управлявся не смісно з другими, так, щоб кожен народ мав свій язик, свою літературу і свою справу общественну. Такі народи по нашому: москалі, українці, поляки, чехи, словаки, хорутани, іллір[о]-серби і болгары.
  - 3) Щоб був один сейм або рада слов'янська, де б сходились депутати оду всіх Речей Посполитих і там розважали б і порішали такі діла, котрі б належали до цілого союзу слов'янського.
  - 4) Щоб в кожній Речі Посполитій був свій правитель, вибраний на год, і над цілим союзом був би правитель, вибраний на год.
  - 5) Щоб в кожній Речі Посполитій була посполита рівність і свобода і станів не було ов[с]і.
  - 6) Щоб приймано депутатами і урядниками не по роду, не по достатку, а по розуму і просвіщенності народним вибором.
  - 7) До того, щоб віра Христова була основою закону і общественної справи в цілому союзі і в кожній Речі Посполитій.
- Отсе вам, братіє українці обох сторон Дніпра, подаєм на увагу, прочитайте щільно і нехай кожен думає, як до сього дійти, і як би лучше воно було. Як багато голов, то багато розумів, кажуть. Коли ви об сім станете думати, то в той час, як прийде пора говорити об сім, вам Господь Бог дарує смисл і уразуменіє.

**“Книга буття українського народу”,
написана М. І. Костомаровим 1845—1846 рр.**

(У р и в к и)

... (70) По многих летах стало в Слов'янщині три неподлеглих царства: Польща, Литва і Московщина.

(75—76) І Україна, поєднавшись з Польщею як сестра з сестрою, як одно плем'я слов'янське] також є другим людом слов'янського] брат[ства]; вони не сотворили, ні царя, ні пана, а сотворили братство — козацтво, куди кожний приставав, був би він пан чи невольник, аби християнин. Там усі були рівні і старшини вибирались і повинен був слугувати всім і за всіх працювати. І жодної помпи, ні титула не було між козаками.

(78) І постановило козацтво оборонять віру святую і визволити ближніх своїх із неволі.

(80) І день со дня більше росло і умножалось козацество, і незабаром були б усі на Україні козак[ами], себго вільні і рівні, не мали над собою царя і пана. тільки Бога єдиного.

(81) І не хотіла Україна іти услід язиків, а держалась закону Божого, і всякий чужестранець, заїхавши туди, дивувався, що ні в одній стороні на світі не було такого брат[ств]а], такої віри, нігде муж не любив так широко своєї жони, а діти родителів.

(82) І коли пани та іезуїти хотіли насильно повернуть Україну під свою владу, щоб україн[ці]-христия[ни] повірили, буцім і справді усе так і єсть, що папа сказав, тоді на Україні з'явились братств[а] такі, як були у перших християн, і пан записував[ся] у брат[ство], і мужик і називались братами.

(83) Але панство побачило, що погано йому буде, взяло зараз мучить людей. брат[ів] своїх, нарікл[о] невольниками, не допускало в козацтво, драли пани шкури з людей, варили в котлах дітей і ругались над вірою і продавали жидам на заріз, як скотину, і примучили козаків, поробили коз[аків] кріпаками, так що думали, що воно вже пропало, козацтво.

(86) Але не скоро так думалось, козацтво піднялось, а за ним весь народ — вибили і прогнали панів, і стала Україна, земля козацька, єсть то вольне, бо всі були вільні й рівні.

(87) І хотіла Україна тоді знову жити по-братерсь[ки] з Польщею, але Польща жадним побитом не хотіла покинуть своє панство.

(88) Тоді Україна пристала до Московщини, як країна слов'янська до слов'янської, як один люд слов'янський] до друг[ого] слов'янського, так щоб жити вкупі, зарівно, як колись буде віки між слов'янсь[кими] людьми.

(89) Але скоро побачил[а] Україна, що попалась в неволю, вона по своїй простоті ще не знала, що то єсть цар, а цар московський значе усе рівно, що ідол і мучитель.

(90) І одбилась Укра[їна] од Москов[щини] і не знала бідна, куди їй схилить голову.

(91) Бо вона любила і Польщ[у], і Москов[щину], як братів своїх і не хотіла з ними розбрататися, хотіла вона, щоб всі три жили вкупі в союзі, теж щоб були три Річі Посполиті, а з всі[х] трьо[х] були б одною.

(92) Але сього не второпали ні ляхи, ні москалі. І бачать ляхи і москалі, що нічого не зроблять з Україною, і сказали між собою: не буде вона ні тобі, ні мені. роздерли її пополам, по ліву сторону Дніпра москал[єві], по праву — ляхові.

Невідомий художник.
Портрет П. О. Куліша

Портрет В. М. Білозерського.
Фото

(94) І вибилась із сил Україна, і вигнали ляхи козацтво з правої сторони Дніпра, і положили Україну [в] тугу, і запанували над бідним остатком вольного народу.

(95) А на ліві[й] стороні ще держалось козацтво, але в неключ[имой] держ[аві] Московській, а потім петербурзького імператора, бо цар Петро положив сотні тисяч коза[ків] в канавах і на костях їх збудув[ав] собі столицю.

(96) А цариця Катерина — німка, курва всевітня, безбожниця явна — доконала козацтво; бо, одобривши тих, котрі були в Укра[їні] старш[инами], понадавали їм вольних брат[ів] і поставали одні панами, а другі невольниками.

(97) І так пропала Україна, але так здається.

(98) Вона не пропала, бо вона не знала ні царя, ні пана, а хоч був цар, єсть так чужи[й], і хоч були і єсть пани, так чужі, хоча ті пани і з укра[їнського] роду, однак не говорили по-українськи, суть виродки, а справжній українець не любить ні царя, ні пана і зна[є] одного Бога. Так і перше було, так і тепер.

(... Тим не пропали слов'яни, не пропала і Україна).

(100) Лежить у могилі Україна, та не мертва, бо уже прихо[дить] голос і пробудить.

(109) І встане Україна, і буде непідлеглою Річ[чю] Посполитою в союзі слов'янським.

І тоді звершиться та й писаніє: “Камень его же не брего[ша] зиждуц[іи], то і б'єть во главу угла”.

Портрет О. В. Марковича.
Фото

Невідомий художник.
Портрет О. О. Навроцького

“В один вечер я услышал, как лица собравшиеся у Гулака общества подавали свои мнения касательно лучшего Республиканского устройства для России. — Разговор этот происходил между следующими лицами: помещиком Савичем, студентом Навроцким и профессором Костомаровым; в этом разговоре помещик Савич ревностно доказывал необходимость уничтожить в России монархический образ правления и стараться устроить правление народное с представительною формою, в котором бы каждое отдельное славянское племя имело у себя особенного представителя, заседающего в общем совете Славянских племен...

*... Гулак прочитал мне Закон Божий, написанный совершенно популярным языком, для распространения между народом. Главная идея в этом сочинении состояла в том, чтобы доказать народу, что все бедствия на него ниспосылаемые происходят от подчинения его верховной власти, при чем опровергается истинный смысл евангельских текстов: “Воздадите Кесарево Кесареви, а Богово — Богови”, а также слова апостолов “Несть власть аще не от Бога”... и дается им совершенно превратное значение. В заключении находится воззвание от Малороссиян ко всем вообще славянам, чтобы оне одумались и свергли с себя иго рабства.... Далее продолжая разговор он (Навроцкий. — Авт.) прочитал мне 4-е стихотворения Шевченка, имеющая своим содержанием вообще мысли явно противозаконные...
Писал студент Алексей Петров”.*

З доносу студента Петрова попечителю Київського учбового округу О. С. Траскіна про існування в Києві таємного політичного товариства — “Кирило-Мефодіївського братства”

М. М. Сажин. Видгляд університету з ботанічного саду. Акварель. 1846

“В Кіеве же и Малороссии славянофильство превращается в украинофильство. Там молодые люди более заботятся о восстановлении языка, литературы и нравов Малороссии, доходя даже до мечтаний о возвращении времен прежней вольницы, в зачества и гетьманщины.

Прикосновенные к делу об Україно-славянском обществе, как уроженцы Малороссии, были собственно украинофилами. Все они в письмах своих, а художник Шевченко, бывший учитель Кулиш и Костомаров даже в напечатанных ими сочинениях, изображая в ложном виде настоящее положение Украины, будто бы находящейся в бедственном положении, с восторгом говорили о прежней Малороссии, придавая ей необыкновенно великое значение; историю этого края представляли едва ли не знаменитее всех историй, наезды гайдамаков описывали в виде рыцарства, приводили примеры прежней вольности, намекая, что дух свободы не погас и доселе таится в малороссиянах. Стихотворения же Шевченки на малороссийском языке, особенно рукописные “Сон”, “Послание к мертвым и живым”, “Три души” и пр., одни насмешливого и до величайшей степени дерзкого, а другие прямо возмутительного содержания”.

Уривок з відношення О. Ф. Орлова до начальника 5-го округу корпусу жандармів О. А. Шнеля про діяльність Кирило-Мефодіївського товариства та про посилення таємного жандармського нагляду на Україні

Холоне серце, як згадаю,
Що не в Україні поховують,
Що не в Україні буду жить,
Людей і гóспода любить.

Т. Шевченко. В неволі тяжко.
1847

Обкладинка слідчої справи
"Об Украинско-Славянском
обществе. О художнике
Шевченко". 1847

Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время люте.
В остатню тяжкую минуту
За неї господа моліть.

Т. Шевченко. Чи ми ще зйдемося
знову. 1847

Молюся! господи, молюсь!
Хвалить тебе не перестану!
Що я ні з ким не поділю
Мою тюрму, мої кайдани!

Т. Шевченко.
Н. Костомарову. 1847

Портрет Миколи I

*“Государь император по всеподданейшему докладу... высочайше повелеть соизво-
лил:”*

11) Напечатанные сочинения: Шевченки “Кобзарь”, Кулиша “Повесть об украинском народе”, “Украина” и “Михайло Чарнышенко”, Костомарова “Украинские баллады” и “Ветка” — запретить и изъять из продажи”.

З секретного листа начальника III відділу О. Ф. Орлова до міністра народної освіти С. С. Уварова від 30 травня 1847 р.

“... у Гулака найден был устав общества св. Кирилла и Мефодия, из правил которого видно, что украино-славянисты предполагали, хотя и мирными средствами, преимущественно распространением образования, соединить все славянские племена и устроить в них народное представительное правление; у некоторых оказались экземпляры рукописи, называемой “Закон Божий”... у многих найдены стихи Шевченко, в высшей степени дерзкого и возмутительного содержания и другие рукописи...”

З доповіді О. Орлова Миколі I про діяльність Кирило-Мефодіївського товариства від 26 травня 1847 р.

М. М. Сажин. Київ з боку
Дніпра. Акварель. 1846

І не пом'яне батько з сином,
Не скаже синові: — Молись,
Молись, сину: за Україну
Його замучили колись. —
Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні...
Та не однаково мені,

Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окрадену збудять...
Ох, не однаково мені.

Т. Шевченко. Мені однаково, чи
буду. 1847

В НЕВОЛІ ТЯЖКО...

*Перший період
заслання
(1847—1850)*

Т. Г. Шевченко.
Автопортрет. Сегія.
1849—1850

Після оголошення вироку Тараса Шевченка відправили до Орської фортеці, де його зарахували до 3-ї роти 5-го лінійного батальйону. Великий національний поет України, талановитий художник був визнаний

Т. Г. Шевченко. Автопортрет.
Олівець. 1847

політичним злочинцем і змушений стати рядовим солдатом Російської імперії. Йому заборонили мати при собі пензлі, папір, олівці. Лише муштра. Це принизливе й жорстоке покарання розраховане було на знищення Шевченкового духу й тривало десять років. “Трудно, тяжело, невозможно заглушить в себе всякое человеческое достоинство. стать на вытяжку, слушать команды и двигаться, как бездушная машина”, — писав Тарас Шевченко в “Щоденнику”.

Роки поетової неволі поділяють на два періоди. Перші три роки (1847—1850) він провів в Оренбурзі, Орську, в Аральській експедиції. Другий період (1850—1857) — семирічне заслання на півострові Мангишлак у Новопетровському укріпленні. Ці малозаселені й далекі окраїни Російської імперії були місцем вигнання багатьох непокірних, здебільшого політичних злочинців, серед яких були петрашевіці Федір Достоевський та Олексій Плещеев, польські революціонери. У 1886 році в Оренбурзі перебував в ув'язненні Павло Грабовський.

Тараса Шевченка одягли в солдатську форму, поселили в казармі. Почалася тяжка, виснажлива муштра. В листі до Варвари Репніної поет писав: “... теперь прозябаю в киргизской степи, в бедной Орской крепости. Вы непременно рассмеялись бы, если б увидели теперь меня. Вообразите себе самого неуклюжего гарнизонного солдата, растрепанного, небритого, с чудовишными усами, — и это будет я. Смешно, а слезы катятся”.

Т. Г. Шевченко. Казахська
стоянка на Кас-Аралі.
Акварель. 1848—1849

Проте найбільше Тараса Шевченка гнітила й завдавала страждань заборона писати й малювати. Та невдовзі всупереч “высочайшому повеленію” він починає писати вірші, а згодом і малювати.

До нас дійшли чотири маленькі саморобні книжечки, які поет робив на кожен рік окремо й куди крадькома записував свої вірші. Ховав він її за халяву чобота, звідси й назва захалявна.

І довелось знов мені
На старість з віршами ховатись,
Мережать книжечки, співати
І плакати у бур'яні.
І тяжко плакати...

— писав із гіркотою Тарас Шевченко.

Пізніше друг Шевченка Михайло Лазаревський всі книжечки об'єднав в одну, яка дістала назву “Мала книжка”, або ж “Захалявна”. До неї Тарас Шевченко запи-

Портрет О. І. Бутакова (1816—1869). Фото. Відомий російський мореплавець, очолював наукову експедицію по вивченню Аральського моря в 1848—1849 рр.

сав 120 поезій, різних за тематикою та жанрами. Тут і вишукана пейзажна лірика з образами української та аральської природи (“Сонце заходить, гори чорніють”, “За сонцем хмаронька пливе”), філософські вірші (“Один у другого питаєм”), автобіографічні (“Мені тринадцятий минало”, “А. О. Козачковському”); інтимні (“Якби зустрілися ми знову...”), історичні (“Іржавець”); вірші, в основу яких покладені казахські легенди (“У бога за дверима лежала сокира”), та інші.

Вражає патріотична лірика Т. Шевченка. Примусова розлука з рідним краєм загострила націо-

нальні почуття поета, поглибила трагізм буття його могутньої особистості, яку поставили у безвихідне становище. Спогадами й тугою за Україною, роздумами про її долю проняті більшість творів цього періоду. Слово “Україна” найчастіше вживається в “невільницькій поезії” Т. Шевченка. Тут, у неволі, український поет написав шедеври патріотичної лірики. Почуття любові до Батьківщини в ній висловлено з такою силою пристрасності, якій немає аналога в усій світовій поезії. “Невільницька поезія” стала дорогоцінним надбанням української літератури й піднесла її на ще вищий щабель.

Більшість віршів Тарас Шевченко написав під час роботи в Аральській експедиції (1848—1849), яка вела дослідження Аральського моря. Очоловав цю експедицію Олексій Іванович Бутаков — російський мореплавець. Він і включив до її складу як художника Тараса Шевченка. Протягом двох років перебування в експедиції Тарас Григорович був звільнений від військової муштри, дістав дозвіл малювати і створив близько 200 акварелей. Це краєвиди Аральського моря, степові пейзажі, створені під час сухопутного переходу від Орської фортеці до укріплення Раїм, портрети друзів та казахів, виконані під час зимівлі на острові Кос-Арал, та інші. “Його акварелі, що не поступаються перед творами кращих англійських акварелістів, є перлами в акварельному живописі того часу — стільки там повітря, гарячого сонця, спеки і прозорості...” — писав про аральське

пейзажі Тараса Шевченка відомий мистецтвознавець М. Г. Бурачек.

Після закінчення роботи експедиція повернулася до Оренбурга, де Шевченко працює над завершенням малярських творів, необхідних для звітування. Тут, в Оренбурзі, він знайомиться з багатьма польськими засланцями, зокрема з художником Броніславом Залеським, пише вірш-звернення до поляків “Ще як були ми козаками” та інші.

На початку 1850 року Шевченко робить спробу одержати офіційний дозвіл малювати і звертається з листом до шефа жандармів Дубельта в Петербург. У цей час пра-

порщик М. Ісаєв написав донос про те, що Т. Шевченко порушує “высочайшее повеление” — ходить у цивільному, живе на квартирі, а не в казармі, малює й пише вірші. 23 квітня 1850 року Шевченка заарештували. До особливого розпорядження його посадили на гауптвахту. В жовтні 1850 року поета відправили під посилений нагляд в нове місце заслання — Новопетровське укріплення.

Т. Г. Шевченко. Пожежа в степу. Акварель. 1848

Т. Г. Шевченко. Казах на коні.
Акварель. 1848—1849

“... Киргизы так живописны, так оригинальны и наивны, сами просятя по карандаш...”

Лист Т. Шевченка до В. Рєпніної від 24 жовтня 1847 р.

О думи мої! о славо злая!
За тебе марно я в чужому краю
Караюсь, мучуся... але не каюсь!
Люблю, як ширу, вірну дружину,
Як безталанну свою Україну!
Роби що хочеш з темним зо мною,
Тільки не кидай, в пекло з тобою
Пошкандибаю...

Т. Шевченко. N.N. (“О думи мої! о славо злая!”). 1847

Не гріє сонце на чужині,
А дома надто вже пекло.
Мені невесело було
Й на нашій славній Україні.
Ніхто любив мене, вітав,
І я хилився ні до кого,
Блукав собі, молився богу
Та люте панство проклинав.

Т. Шевченко. Не гріє сонце на чужині. 1847

Т. Г. Шевченко.
Джангис-агач. Акварель. 1848

“Местоположение здесь грустное, однообразное, тощая речка Урал и Орь, обнаженные серые горы и бесконечная киргизская степь. Иногда степь оживляется бухарскими на верблюдах караванами, как волны моря зыблущими вдали, и жизнь свою удвояют тоску. [...] Если бы мне можно рисовать, сколько бы я вам прислал новых и оригинальных рисунков. Но что делать! А смотреть и не рисовать — это такая мука, которую поймет один только истинный художник”.

Лист Т. Шевченка до В. Рєпніної від 24 жовтня 1847 р.

“Теперь самое тихое и удобное время — одиннадцатый час ночи. Все спит, казармы освещены одной свечкой, около которой только я один сижу и кончаю нескладное письмо мое, — не правда ли, картина во вкусе Рембрандта?”.

Лист Т. Шевченка до В. Рєпніної від 25—29 лютого 1848 р.

“Так вот она, знаменитая Орская крепость! — почти проговорил я, и мне сделалось грустно, невыносимо грустно, как будто меня Бог знает какое несчастье ожидало в этой крепости. А страшная пустыня, ее окружающая, казалась мне разверстою могилой, готовою похоронить меня заживо [...] Подъезжая ближе к крепости, я думал (странная дума), поют ли песни в этой крепости [...] Переехавши по деревянному, на весьма жидких сваях, мостику, мы очутились в крепости. Это обширная площадь, окруженная с трех сторон каналом аршина в три шириною да валом с соразмерною вышиною, а с четвертой стороны — Уралом. Вот вам и крепость. Недаром ее киргизы называют Яман-кала (місто-погань. — О.Р.)”.

Т. Шевченко. Близнецы. 1855

Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого бога,
За неї душу погублю!

*Т. Шевченко. Сон (“Гори мої
високі”). 1847*

І знов мені не привезла
Нічого почта з України...
За грішніі, мабуть, діла
Караюсь я в оцій пустині
Сердитим богом...

*Т. Шевченко. І знов мені не
привезла. 1848*

Т. Г. Шевченко. Острів
Куг-Арал. 1848—1849

Т. Г. Шевченко. Шхуни біля форту Кос-Арал. Акварель. 1848—1849

“Что за чудная душа у этого Тараса!

Живя у меня, он много рисовал, в особенности портреты, и сделал несколько превосходных пейзажей акварелью из привезенных с Аральского моря эскизов; начал масляными красками писать портрет мой и жены моей. В числе посетителей его довольно часто навещал Левицкий, с которым они в два голоса пели малороссийские песни. Кажется, брат ваш Федор тоже принимал иногда участие в этих импровизированных концертах; но я не слышал ничего восхитительнее этого пения”.

Лист К. І. Герна до М. М. Лазаревського від 12 квітня 1861 р.

Т. Г. Шевченко. Автопортрет.
Сепія. 1849

— Айда в казарми! Айда в неволю! —
Неначе крикне хто надо мною.
І я прокинусь. Поза горою
Вертаюсь, крадуся понад Уралом,
Неначе злодій той, поза валами.
Отак я, друже мій, святкую
Отут неділеньку святую.

Благуа Бога, щоб смеркало,
Бо на позорище ведуть
Старого дурня муштровати.
Щоб знав, як волю шанувати,
Щоб знав, що дурня всюди б'ють.

І блавав би я о смерті...
Так ти, і Україна,
І Дніпро кругоберегий,
І надія, брате,
Не даєте мені бога
О смерті благати.

Т. Шевченко.
А. О. Козачковському. 1847

Автограф поезії
Т. Г. Шевченка
"А. О. Козачковському"
(1847. Орська кріпость)

*И довелось знові мені
Настидиєств з вишшамн коватнєс
Мерезнатв книжечки, сти свити
И плакати з бурьини.
И твонко плакатв.*

... Як же жити
На чужині на самоті?
І що робити взаперті?
Якби кайдани переґризти,
То ґриз потроху б. Так не ті,
Не ті їх ковалі кували,
Не так залізо ґартували,
Щоб переґризти. Горе нам!
Невольникам і сиротам,
В степу безкраім за Уралом.

Т. Шевченко. Самому чудно.
А де ж дітись? 1847

І на гору високою
Виходжу, дивлюся,
І згадую Україну,
І згадать боюся.
І там степи, і тут степи,
Та тут не такі,
Руді, руді, аж червоні,
А там голубії,
Зеленії, мережані
Нивами, ланами,
Високими могилами,
Темними лугами.

Т. Шевченко.
А. О. Козачковському. 1847

“Лихо діється зо мною, та не одно, а всі лиха упали на мою голову, одно те, що нудьга і безнадія давить серце, а друге, нездужаю з того дня, як привезли мене в цей край, р е в м а т и з м, ц и н г у перетернів, слава Богу, а тепер зуби і очі так болять, що не знаю, де дітись”.

Лист Т. Шевченка до А. І. Лизогуба від 1 лютого 1848 р.

Т. Г. Шевченко. Тарас Шевченко серед учасників експедиції на березі Аральського моря. Акварель. 1848—1849

Т. Г. Шевченко. Тарас
Шевченко малює товарища.
Сепія. 1848

Лічу в неволі дні і ночі,
І лік забуваю.
О господи, як-то тяжко
Тії дні минають.

Т. Шевченко. Лічу в неволі
дні і ночі. 1850

Хоч доведеться розп'ястись!
А я таки мережать буду
Тихенько білії листи.

Т. Шевченко. Лічу в неволі
дні і ночі. 1850

Немає гірше, як в неволі
Про волю згадувать. А я
Про тебе, воленько моя,
Оце нагадую. Ніколи
Ти не здавалася мені
Такою гарно-молодою
[І] прехорошою такою
Так, як тепер на чужині,
Та ще й в неволі...

Т. Шевченко. Г. 3. 1848

Зоре моя вечірня,
 Зійди над горою,
 Поговорим тихесенько
 В неволі з тобою.
 Розкажи, як за горою
 Сонечко сідає,
 Як у Дніпра веселочка
 Воду позичає.
 Як широка сокорина
 Віти розпустила...
 А над самою водою
 Верба похилилась:
 Аж по воді розіслала
 Зелені віти,
 А на вігах гойдаються
 Нехрищені діти.
 Як у полі на могилі
 Вовкулак ночує,
 А сич в лісі та на стрісі
 Недолу віщує.
 Як сон-трава при долині
 Вночі розцвітає...

... Зоре моя!
 Мій друже єдиний!
 І хто знає, що діється
 В нас на Україні?
 А я знаю. І розкажу
 Тобі; й спать не ляжу.
 А ти завтра тихесенько
 Богові розкажеш.

Т. Шевченко. Княжна. 1847

Т. Г. Шевченко.
 Т. Г. Шевченко і казахський
 хлопчик, що грається з
 кішкою. Сетія. 1856—1857

Т. Г. Шевченко. Автопортрет.
Серія. 1849

Якби зустрілися ми знову,
Чи ти злякалася б, чи ні?
Якєє тихєє ти слово
Тойді б промовила мені?
Ніякого. І не пізнала б.

Т. Шевченко. Якби
зустрілися ми знову. 1848

І небо невмите, і заспані хвилі;
І понад берегом геть-геть
Неначе п'яний очерет
Без вітру гнеться. Боже милий!
Чи довго буде ще мені
В оцій незамкнутій тюрмі,
Понад оцим нікчемним морем
Нудити світом?..

Т. Шевченко. І небо невмите,
і заспані хвилі. 1848

Не для людей, тієї слави,
Мережані та кучеряві
Оці вірші віршую я.
Для себе, братія моя!

Мені легшає в неволі,
Як я їх складаю.
З-за Дніпра мов далекого
Слова прилітають
І стеляться на папері,
Плачучи, сміючись,
Мов ті діти. І радують
Одинокую душу...

Т. Шевченко
Не для людей тієї слави. 1848

*“Если бы я был изверг, кровопийца, то и тогда для меня удачнее казни нельзя бы
бы придумать, как сослав меня в Отдельный Оренбургский корпус солдатом... И
всему этому мне еще запрещено рисовать. Отнято благородней[шу]ю часть моего
бедного существования. Трибунал под председательством самого сатаны не мог бы
произнести такого холодного, нечеловеческого приговора. А бездушные исполнители
приговора исполнили его с возмутительною точностию”.*

Т. Шевченко. Щоденник. 1857

ТЯЖКО, СТРАШНО ТЯЖКО, ДРУЖЕ МІЙ ЄДИНИЙ...

*Другий період
заслання
(1850—1857 рр.)*

Т. Г. Шевченко. Кара
шпідругами. Туш, бістр.
1856—1857

Новопетровське укріплення знаходилося на півострові Мангишлак. Каспійське море омивало випалені сонцем степи. “Настоящая пустыня! песок да камень; хоть бы травка, хоть бы дерево — ничего нет”, — писав Т. Г. Шевченко в листі до Семена Гулака-Артемовського. В цій пустелі український поет знаходився сім років. Другий період заслання тривав з 1850 по 1857 рік. За цей час Тарас Григорович не написав жодного вірша.

Особливо тяжкими були перші роки перебування в Новопетровському укріпленні. Щоденна муштра, казарми та ще пильний нагляд ротного командира і спеціально приставленого солдата, який навіть перевіряв кишені поета, шукаючи

Т. Г. Шевченко. Ханга-Баба.
Акварель. 1851—1857

олівці чи папір. Згодом, завдяки коменданту Новопетровського укріплення А. П. Маєвському, а також І. Ускову, який став комендантом пізніше, становище Тараса Шевченка поліпшилося. Він дістав дозвіл малювати.

Влітку 1851 року Тарас Григоровича зарахували до складу експедиції, що досліджувала поклади кам'яного вугілля в горах Каратау. За три місяці роботи в Каратауській експедиції він створив близько 70-ти малюнків: гірські пейзажі, замальовки старовинних пам'яток, жанрові композиції, автопортрети. Це, зокрема, такі роботи, як “Ханга-Баба”, “Вид на Каратау з долини Апазир”, “Туркменські аби в Каратау”, “Туркменське кладовище в долині Долнапа”, “Тріо”, “Пісня молодого казаха” та інші. На малюнку “Акмиштау” зображене гірське пасмо, в центрі якого височить велетенська скеля. Старе туркменське кладовище бачимо на акварелі “Туркменські аби (гробниці) в Каратау”; самого Шевченка впізнаємо серед його польських друзів Броніслава Залеського та Людвіга Турно, які також входили до складу експедиції, на малюнку “Т. Г. Шевченко серед товаришів” тощо.

Повернувшись з експедиції до Новопетровського укріплення, Шевченко продовжує створювати різні за тематикою малюнки. З'являються пейзажні серії видів Новопетровського укріплення та Мангишлацьких садів. Краєвиди, виконані Тарасом Шевченком у засланні, стали найвищим досягненням у тодішньому вітчизняному пейзажі. Відома письменниця

Т. Г. Шевченко. Туркменські аби в Каратау. Акварель. 1851—1857

Марієтта Шагінян писала: “В киргизьких степах Шевченко зріс як художник, і його сепії та акварелі, вивезені звідти, незрівнянно вищі за академічні картини періоду до заслання. Але треба сказати, що іскринку, яка розгорілася під південним сонцем, Шевченко підхопив в українських степах...” Важливе й те, що це перші й єдині на той час пейзажі Казахстану. В багатьох своїх малюнках цього періоду Тарас Шевченко розповів про життя, побут і звичаї казахського народу: “Тріо” — дія відбувається в

юрті; “Казашка” — під час виконання мусульманського релігійного обряду жінка молиться на кладовищі за душі померлих та інші. Головними персонажами багатьох творів стали казахські діти. Їм присвячені сепії: “Байгуші”, “Байгуші під вікном”, “Щасливий ловець” та інші. В цих роботах великий український поет і художник втілює свою любов і співчуття до злиденного життя місцевих мешканців. Поетичні степові пейзажі Мангишлаку та правдиво і з глибокою любов’ю

Т. Г. Шевченко. Портрет
І. О. Ускова. Італійський олівець,
білило. 1853—1857

змальовані жителі цього краю дали право вважати Тараса Шевченка основоположником казахського національного живопису.

Особливу увагу привертають сепії Тараса Шевченка. В українському образотворчому мистецтві він перший звернувся до цієї техніки і досяг блискучих результатів. На Мангишлаку худож-

ник створив дві серії сепій: “Сюїта самотності” та “Притча про блудного сина”.

В основу малюнків серії “Сюїта самотності” Т. Г. Шевченко поклав античні та біблійні мотиви. Кожен зображений герой скривджений долею, переживає властиве й Шевченкові, трагічне почуття самотності: Телемак, Робінзон, Мілон Кротонський, Нарцис, св. Себастьян. Самотність і знедоленість виступають тут основним лейтмотивом.

Найвищим досягненням Шевченка-художника періоду заслання вважається серія сепійних малюнків “Притча про блудного сина”. Тут автор використав євангельську притчу, але творчо її переосмислив і розповів у своїх малюнках про жорстоке реальне життя. Первісний задум створити сатиру на “нравы и обычаи среднего сословия” в процесі роботи трансформався, і сатира стала політичною. Особливе місце в серії посідають три останні малюнки — “У в’язниці”, “Кара колодкою”, “Кара шпіцрутенами”.

У царській армії Росії застосовувалась фізична розправа над непокірними солдатами. Одна з найтяжчих — покарання шпіцрутенами (шпіцрутен — *нім.* палиця). Солдата Скобелева — друга Тараса Шевченка — військовий суд засудив до двох тисяч шпіцрутенів. На малюнку показане не саме покарання, а лише підготовка до нього. Та від цього вся сцена не менш жахлива. На першому плані постать засудженого до покарання.

перед ним вишикувались дві шеренги солдатів. Ще хвилинка — і під дріб барабана почнеться екзекуція. Такої емоційної напруги, якої досяг Шевченко в серії малюнків “Притча про блудного сина”, такої сили виразу, такого засудження насильства над людською гідністю не знаходимо в жодному творі тогочасного мистецтва.

У Новопетровському укріпленні Тарас Шевченко написав російською мовою близько двадцяти повістей. До нас дійшло дев'ять: “Наймичка”, “Музикант”, “Несчастный”, “Княгиня”, “Капитанша”, “Близнецы”, “Варнак”, “Художник”, “Прогулка с удовольствием и не без морали”. Звернення до прози було вимушеним. Як пише відомий шевченкознавець Ю. О. Івакін, можна припустити, що існувала якась усна домовленість між Шевченком і його Новопетровським начальством: писати неофіційно дозволялось, але тільки не вірші. Літературна творчість полегшувала страшне вигнання, переносила душу поета до рідного краю. Адже більша частина його повістей написана про Україну. Основна тематика — як і в поезіях — засудження кріпацтва, сваволі поміщиків, миколаївської воєнщини, співчуття нездоленим.

18 лютого 1855 року помер цар Микола I. На престол вступив Олександр II. Росія сподівалася на зміни. Амністію чекали політичні в'язні. “Семь тяжелых лет в этом безвыходном заточении мне не казались так длинными и страш-

Т. Г. Шевченко. Казашка над ступою. Сепія. 1856

ними, как эти последние дни испытания”, — писав Тарас Григорович у тривожному чеканні. Нарешті завдяки клопотанням друзів 1 серпня 1857 року прийшло звільнення. Наступного дня Тарас Шевченко залишив Новопетровське укріплення. Закінчилося десятирічне ув'язнення великого поета України.

“Одно, чего бы я просил у Бога, как величайшего блага, это хоть перед смертью взглянуть разок на вас, добрых друзей моих, на Днепр, на Киев, на Украину, и тогда как христианин спокойно умер бы я. И теперь не неволя давит меня в этой пустыне, одиночество, вот мой лютейший враг! В этой широкой пустыне мне тесно, а я один. До вас, я думаю, не дошло сведение, где именно это Новопетровское укрепление, то я вам расскажу. Это будет на северо-восточном берегу Каспийского моря, на полуострове Мангишлаке. Пустыня, совершенная пустыня, без всякой растительности. песок да камень, и самые нищие обитатели — это кочующие кой-где киргизы”.

Лист Т. Шевченка до А. І. Лизогуба від 16 липня 1852 р.

“В Новопетровском укреплении Тарас попытался лепить. Первый опыт был два барельефа: один изображал внутренность киргизской кибитки, с двумя сидящими фигурами, мужчиной и женщиной; другой — молящегося спасителя; несколько отливок этих барельефов он прислал оренбургским своим друзьям; а мне — самые формы их”.

Лист К. Герна до М. Лазаревського від 12 квітня 1861 р.

“... Мы читаем Шевченко... и видим в русских его повестях не только ограниченный клад автобиографического характера, не только большое очарование его писательской личности, не только множество ценных открытий в области тем, помогающих нам лучше понять певца “Кобзаря”, но и превосходную, классическую прозу. Читатель находит в них множество высказываний об искусстве, философии; целый ряд драгоценных описаний тогдашних помещичьих нравов и быта; наконец, как уже сказано выше, чудный, свежий язык, язык тех истоков, которые слились и зазвенели, словно колокола и колокольчики в могучей оркестровке гоголевской речи. Словом, с многих точек зрения русскую прозу Т. Шевченко читать для нас важно и чрезвычайно интересно”.

М. Шагинян. Тарас Шевченко

Т. Г. Шевченко. Т. Г. Шевченко
серед товаришів. Сегія. 1851

Т. Г. Шевченко.
Новопетровське укріплення з
моря. Акварель. 1856—1857

Т. Г. Шевченко. Байгуші гід
вікном. Сепія. 1855—1856

“Байгушами називають киргизи жебраків. Шевченко говорить тут про свій рисунок, котрий прислав мені був для спродання і котрий представляв власне також степових жебраків. Акварелі свої робив Ш. звичайно сепією. Дуже високо цінив Рембрандта і в своїх роботах шукав звичайно сильного, а навіть фантастичного освітлення, на взір голландського майстра”.

Бр. Залеський. Спогади

Т. Г. Шевченко. Байгуші.
Сенія. 1853

Т. Г. Шевченко. Робінзон
Крузо. Сепія, бістр. 1856.
однойменним романом
Данієля Дефо

Т. Г. Шевченко. У в'язниці. Туш,
літ. 1856—1857

“Шевченко... Роста был среднего, коренастый, немного мешковатый, даже неуклюжий. Лицо открытое, добродушное, высокий лоб с большой лысиной, что давало ему солидный вид; движения медленные, голос приятный, говорил прекрасно, главное, особенно хорошо читал вслух... При ближайшем знакомстве с ним я нашла в нем честного, правдивого, нравственного человека... Тарасу Григорьевичу действительно было запрещено брать в руки карандаш и перо... Это наказание было для него самое чувствительное, поэтому рисовать ему приходилось втайне...”

Лист А. Ускової до С. Кониського

Т. Г. Шевченко. Програвся
в карти. Сепія. 1856—1857

“Вчера был я на Ханга-Бабе, обошел все овраги, поклонился как старым друзьям деревьям, с которых мы когда-то рисовали, а в самом дальнем овраге — помнишь где огромное дерево у самого колодца обнажило свои огромные старые корни? — под этим деревом я долго сидел. Шел дождик, перестал; опять пошел, я все не трогал с места; мне так сладко, так приятно было под ветвями этого старого великана...”

Лист Т. Шевченка до Бр. Залеського від 25 вересня 1855 р.

Т. Г. Шевченко. Сал біля
Новопетровського
укріплення. Акварель. 1854

“В цій палаті знаходились арештанти, вироки яких були виконані частково. Сюди їх доставляли для виліковування, щоб згодом, після загоєння ран, дорухувати решту палиць, що залишилися. Тяжкий і вражаючий був вигляд тих людей: тільки що принесли з місця екзекуції, без руху, на мішках, набитих сіном, прикритих ряднинами. Тихий, ледь чутний стогін, що виходив з грудей, засвідчував життя. Товариші часто підходили до них, одгортали ряднину з плечей, що присохла до ран, і пензлем з пір'я зволожували якоюсь жирною рідиною одну величезну рану, що утворилась від шиї до пояса. Плечі до ліктів, лопатки і ребра по боках світилися голими кістками, як ускелетів. Часом унеодбитій ще частині тіла стирчав залишок палиці, яку сусід-арештант холоднокровно витягав пальцями з рани, змащував і йшов з певною думкою, що незабаром сам потребуватиме такої допомоги.

Через кілька днів, якщо не трапилась гангрена, гарячка відступала, хворий вертається до притомності й усвідомлює свої рани. Страшні хвилини екзекуції, мить якої не пам'ятав, стають йому перед очима і найперше його запитання — скільки бито палиць, чи витримає всю кількість, присуджену вироком. Який же страшний розпач з'являвся на його змученому обличчі, коли довідувався, що тільки частину витримає, що мусять лікуватися, аби продовжити катування.

... Інколи покарання повторюється два, три рази, аби вирок був виконаний повністю... часто вирок обумовлений тим, щоб кількість палиць була вибита за один раз, навіть, якщо суд присудив 8—12 тисяч шпідрутенів. Дізнавшись про це, присуджений готувався до смерті страшної, повільної, нелюдської”.

Ясенчик. Десять років московської неволі

Т. Г. Шевченко. Карикатура колодкою. Гуш, бістра. 1856—1857

“Солдаты — самое бедное, самое жалкое сословие в нашем православном отечестве. У него отнято все, чем только жизнь красна: семейство, родина, свобода. — одним словом, все”.

Т. Шевченко. Щоденник. 1857

НЕ ВНЯЛИ СЛОВУ! РОЗП'ЯЛИ!

*Релігійні
мотиви
у творчості
Т. Г. Шевченка*

Т. Г. Шевченко. Святий
Себастьян. Сепія,
бідно. 1856

Відомий мексиканський поет Октавіо Пас назвав “Божественну комедію” Данте і “Дон Кіхота” Сервантеса найвидатнішими творами християнської доби. Для українського народу книгою книг є “Кобзар”. Книга

Т. Г. Шевченко. Самарянка. Сепія.
1856. Фрагмент

любові. Національна Біблія. Шевченко знав ціну своєму слову і просив згадувати його тоді, “як нудьга на всю ніч у хаті засяде”. Ми йдемо шляхами земними в горі і в radoшах, але неодмінно повинні вийти на путь добра. Нам сяє зоря поетових ідеалів: Україна, Мати, Бідна вдова, Воля, Правда, Істина, Свобода, Любов.

І ти, моя єдина,
Встаєш із за моря,
З за туману, слухняная
Рожевая зоре!
І ти, моя єдина,
Ведеш за собою
Літа мої молодії...

Мільйони людських доль, вічне море життя... Та не було нічого в людській долі, що б не знайшло відгук у поета. Варто розкрити “Кобзар” — і ви знайдете собі заступника, ангела-хоронителя, душу люблячу і співчуваючу.

Бог-творець. Людина-творець. “І сказав Господь: ось Адам став як один із нас” (Старий Завіт, глава 3).

Дух Шевченка могутній. Він не знає ні часових, ні просторових кордонів: вільно ширяє, ніби з небесних висот оглядає Україну і все, що “буде з нами й нашими синами”. Так само вільно проникає в глибину тисячоліть до минулого і майбутнього. У “Перебенді” Шевченко писав про себе як поета:

Старий заховавсь
В степу на могилі,
щоб ніхто не бачив,
Щоб вітер по полю слова розмахав,
Щоб люде не чули,
бо то боже слово,
То серце по волі з богом розмовля,
То серце щебече господню славу,

А думка край світа на хмарі гуля.
Орлом сизокрилим літає, ширяє,
Аж небо блакитне широкими б'є;
Спочине на сонці, його зашитає,
Де воно почує, як воно встає;
Послухає моря, що воно говорить,
Спита чорну гору: "Чого ти німа?"
І знову на небо, бо на землі горе,
Бо на її, широкій, куточка нема
Тому, хто все знає, тому, хто все чує;
Що море говорить, де сонце почує.
Його на сім світі ніхто не прийма.

"Його Бог — це ціла його індивідуальність, його "я", його ество його душа, його почування та ідеали, його геній!" (Є. М. Євшан). Шевченко занадто складний, щоб досягнути його в такій багатомірності, як віра. В одному впевнюємося: мислення він мав незалежне, пророчче, біблійне. "Шукання і творення слова — вище пророчче покликання поета, — писав Дж. Грабович, — цей процес зовсім аналогічний до Христового страждання".

Шевченка глибоко зворушувала доля Ісуса Христа, який зазнав страшних мук в ім'я спасіння людей, проніс свій хрест до кінця і не схивив. Та й сам поет усім своїм життям дав приклад найтоншої альтруїстичної етики, за правду не побоявся згинуть, став апостолом великого Христового слова. "Шевченко, — зауважує Степан Смаль-Стоцький, — обновляє моральне життя українського народу, чого не в силі була зробити російська церква, бо і вона потрапила в неволю царського деспотизму, що звів її на формальний культ і геть скривив засади Христової віри".

З ранніх літ Шевченко познайомився з художнім світом Біблії,

яка складається з багатьох книг "Старого Завіту" і 27 книг "Нового Завіту". Псалтир (150 релігійних пісень Давида) він знав напам'ять ще в дитинстві, це було його перше знайомство з книжною поезією. З цієї літератури, подібно до Байрона, Пушкіна, Міцкевича, поет завоював світ гуманістичних і тираноборчих ідей, оригінальні образи, вислови, цілі сюжети. Біблії завдячує поет своїм пророчим тоном, особливим баченням світу й добра в ньому. Шевченко захоплювався Біблією як художнім твором.

Маючи власну світоглядну систему, до істини йшов своїм шляхом. Надто незалежне мислення мав Шевченко — один з найбільших філософів світу. І коли переконання, бачення світу збігались, то щоб донести рідною мовою своєму народові найвищі ідеали та почування, Шевченко дуже часто користувався уже готовими формулами, що були добре відомі людям як символи християнства. Українці глибоко релігійні, етичні — це є визначальною рисою їхнього національного характеру. Варто згадати колядки, шедрівки, духовну лірику "Почаївського Богогласника", мандрівних дяків, українські народні апокрифи, духовну музику, малярство та й загалом усю релігійну обрядовість. Геніальність Шевченка в тому і полягала, що він акумулював у собі весь творчий потенціал багатомільйонного слов'янського народу, результат роботи духу багатьох поколінь. І явився цьому народові з великою місією подальшого удосконалення карми українського

Т. Г. Шевченко. Нардіє та
німфа Ехо. Сепія. 1856

народу, наближення його до істини.

У “Давидових псалмах”, поемах “Царі”, “Неофіти”, “Марія”, переспівах старозавітних пророків, використовуючи відшліфовані віками образи-символи, алегорії, сюжети, Шевченко висловив загальнолюдські ідеали, висповідав свою душу, відкрив світові істину, засудив несправедливість.

“Саме Шевченко, — пише В. Скуратівський, — вперше в історії (і не літератури, а людства) порушив цю тисячолітню німоту, саме через нього вперше проходила словом, а не лише криком, сама зазвучала... “субстанція пекла”, його моторошна, наскрізь пропечена стражданням речовина. Тут не Орфей спустився в пекло — тут раптово заспівало, затужило в повний голос все його каміння, усі його стіни і склепіння... З Шевченком заговорили цілі материки, велетенські, доти не знані масиви людського горя”.

Шевченко був обізнаний із різними релігіями (іудаїзм з його “Старим Завітом”, буддизм, християнство, слов’янська й антична міфологія). Широко використовує міфологію в багатьох творах “Кобзаря”, зокрема в “Неофітах”. Історія раннього християнства хвилювала поета, неофіти належали до міського плебсу Рима, називали себе братами, назорейями, боролися з усім гнилим світом Римської деспотії, поширюючи вчення Христа. Їх карали, одягали в шкури диких звірів і кидали на розтерзання собакам, розпинали. Завдяки подвижництву перших християн-неофітів нова віра швидко дійшла до Рим-

ської імперії, язичеські храми пустили. Герой поеми “Неофіти” Алкід також був покараний, та його мати, що тільки по смерті сина стала християнкою, продовжила боротьбу.

Вершиною у творчості поета є поема “Марія”. Шевченко послідовно йде за євангельським сюжетом, лише в одному відходить від біблійної легенди: за Шевченком Марія мала чоловіка — провозвістителя месії — і, як і кожна жінка, в муках народила сина:

... Мігла з востоку
Над самим Віфлеємом, боком,
Мігла огненная зійшла.
І степ і гори осіяла.
Марія з шля[ху] не вставала,
Марія сина привела.

Шевченко любить у Марії все земне, душа її за всіх обставин залишається святою. Коли Марія поверталася з маленьким Ісусом, чабани дали їй ослицю, щоб і не втомлювалася і молоком дитину поїла. Шевченко тепло жартує:

Якби де на світі хоть раз
Цариця сіла на ослицю,
Го слава б стала про царицю
І про великую ослицю
По всьому світу. Ся ж несла
Живого істинного бога.

У поемі є несподіваний психологічний хід: коли Марія почула, що “стягли У городі Тіверіаді Чи то якогось розп’яли Провозвістителя месії. — Його! — промовила Марія, І веселесенька пішла...”

Вона вже несла у собі живу часточку загиблого мужа (дитя) — і в мить страшної звістки тільки цьому і могла зрадіти.

Кореджо. Свята родина. Олія.
1531

Про що б не писав Шевченко (про чехів — “Єретик”, росіян — “Притча про блудного сина”, чеченців — “Кавказ”, євреїв — “Марія”, “Саул” та інші), він завжди думкою лине у світ України. “Марія... яка вона наша, ця свята мати, цей “пресвітлий рай”, цей найулюбленіший образ Шевченка” (М. Рильський). На поемі лежить печать трагедійності людської долі, біль за змарноване людське життя (Марія померла, як покритка, під тином), за кожну мить горя. Такого драматизму немає в Біблії, де людина, страждаючи, відкидає всі умовності земного буття, пильнуючи лише душу.

Поезія Шевченка вчить людяності. Показуючи велике терпіння Марії, її свята віру і саможертвоність, поет ніби заспокоює нас: ми ж бо менше страждаємо. Як без сприйняття найрізноманітніших відтінків кольорів ми не змогли б збагнути глибину чорного і білого, так без співчуття всім нещасним не збагнеш прихильності власної долі.

Після заслання, маючи за плечима тяжкий досвід — перенісши вигнання й осміювання, Шевченко здійснює переспіви біблійних пророків. Їхня доля, лодинолюбний пафос творчості імпонували поетові. Крім Ісаїї, переспіває Іезекіїля, Осію, пише вірш “Пророк”, де визначає покликання поета — “Святу правду возвістити”.

До міфологічних та біблійних мотивів досить часто звертається Шевченко в малярстві. Він розмальовував церкви в Україні, зокрема в маєтку Лизогуба; створив малюнки “Апостол Петро”, “Самаритянка”, “Свята родина”, “Смерть Марії”, “Притча про робітників на винограднику”, “Розп’яття”. У “Розп’ятті” образ Боголюдини, страченої на Голгофі, автор дає як торжество, як перемогу над насильством, як вічну перемогу життя.

“Человек в нужде и беде, какой бы ни был нации, какую бы не исповедывал религию, делается нам самым близким братом”.

Вислів Т. Г. Шевченка в переказі А. Чужбинського

“Безтямна нелюдська ніжність і безтямний нелюдський гнів. Цей геній молитви — в той же час і геній прокляття. З часів старозаповітних пророків жодне це, здається, серце не вміцало в собі так багато надмірної любові і так багато надмірної ненависті”.

К. Чуковський. Шевченко

Т. Г. Шевченко.
Благословіння дітей. Сетя.
1856

Все упованіє мое
 На тебе, мій пресвітлий раю,
 На милосердіє твоє,
 Все упованіє мое
 На тебе, мати, возлагаю.
 Святая си[л]о всіх святих.
 Пренепорочная, благая!
 Молюся, плачу і ридаю:
 Воззри, пречистая, на їх,
 Отих окрадених, сліпих
 Невольників. Подай їм силу
 Твойого мученика сина,
 Щоб хрест-кайдани донесли
 До самого, сабого краю.

Достойнопітая! благаю!
 Царице неба і землі!
 Вонми їх стону і пошли
 Благий кінець, о всеблагая!
 А я, незлобний, воспую,
 Як процвінуть убогі села,
 Псалмом і тихим і веселим
 Святую доленьку твою.
 А нині плач, і скорбь, і сльози
 Душі убогої — убогий
 Остатню лепту подаю.

Т. Шевченко. Марія. 1859

“Світе мій!

Моя ти зоренько святая!

У самому ритмі цих віршів відчуваєм і благання, і руки, що хапаються за край одежі, і бачим, що далі не можна, що треба нарешті куди-небудь прорватися, вилитися цій злив любові і ніжності, і ось сталося: гнилої петербурзької зими, незадовго до смерті, Шевченко створює пісню пісень, молитву молитов, свій останній акафіст-псалом, цю найсолідшу поему “Марія”, де його невтамована спрага пестити, кохати, схилити голову нарешті знайшла заспокоєння.

[...] раптом він зрозумів, він знайшов, кому віддати усі щедроти, усі молитви, усю ніжність своєї відкинutoї душі: Марії, страдниці Матері страждальника Бога, із наймишок Наймиці, із покриток Покритці”.

К. Чуковський. Шевченко

“Віра в святість страждання тепер йому так потрібна, інакше як же йому зрозуміти, як прийняти, як виправдати ті страждання, які виніс він сам? І в останні роки життя, розчавлений і замордований, тільки-но побачить стражденого, то так боляче і ніжно відчуває у ньому красу засліплюючу, божественність, осяяність, що молиться вже не за нього, а йому самому, — йому самому! Це так приголомшиливо!..

Екстаз обожнювання став релігійним екстазом. Покритка тепер для поета ікона, більше: вона для нього божество: “І перед нею помолюся, мов перед образом святим”. До цього ще не доходила ніяка людська ніжність”.

К. Чуковський. Шевченко

Т. Г. Шевченко. Автопортрет.
Італійський та блиий олівець.
1858

Моліться богові одному,
Моліться правді на землі,
А більше на землі нікому
Не поклоніться. Все брехня —
Попи й царі...

Т. Шевченко. Неофіти

Ще прийдуть думи. Розіб'ють
На стократ серце, і надію,
І те, що вимовить не вмію...
І все на світі проженуть.
І спинять ніч. Часи літами,
Віками глухо потечуть.
І я кровавими сльозами
Не раз постелю омочу.

.....
Чи може вже з неба
Подивлюсь на Україну,
Подивлюсь на тебе.

Т. Шевченко.
А. О. Козачковському. 1847

"Теперь только молюся я и благодарю Его за бесконечную любовь ко мне, за ниспосланное испытание. Оно очистило, исцелило мое бедное больное сердце. Оно отвело призрак от глаз моих, сквозь которую я смотрел на людей и на самого себя. Оно научило меня как любить врагов и ненавидящих нас. А этому не научит никакая школа, кроме тяжелой школы испытания и продолжительной беседы с самим собою. Я теперь чувствую себя если не совершенным, то по крайней мере безукоризненным христианином".

З листа Т. Шевченка до А. Толстої від 9 січня 1857 р.

"Новый завет я читаю с благоговейным трепетом. Вследствие этого чтения во мне родилась мысль описать сердце матери по жизни пречистой девы, матери Спасителя. И другая, написать картину распятого сына ее. Молю Господа, чтобы хоть когда-нибудь олицетворились мечты мои!"

З листа Т. Шевченка до В. Репніної від 7 березня 1850 р.

“... Ужасна безнадежность! так ужасна, что одна только христианская философия может бороться с нею... Единственная отрада моя в настоящее время — это евангелие. Я читаю ее без изучения, ежедневно и ежечасно”.

З листа Т. Шевченка до В. М. Рєпніної від 1 січня 1850 р.

Т. Г. Шевченко. Визволення апостола Петра з темниці. Сепія. 1838

“Фактично, весь “Кобзар” не що інакше, як бесіда зі Всевишнім, спершу лише запитання, як-от у “Причинній”, згодом і відповіді — прями або в запитаннях підтексті. Бесіда ця настільки відверта, що декому навіть здається в певних місцях святотатською чи й богоборною. Проте пам’ятаймо думку знаного теолога І. Ортинського: “Людина може говорити. Якщо вона дійсно говорить з Богом, то немає нічого, чого б вона не сміла йому сказати”.

В. Пахаренко. Незбагнений апостол

“Мати Божя в Шевченковій поемі вийшла мов на картині давніх, великих малярів: Рафаеля, Мурільйо, Гольбайна, на зверх реальна, ніби справжня жінка, але в своєму душевному виразі якась вища, осяяна небесною красою, божеська “Марія” — останній великий твір нашого поета”.

Б. Лепкий. Про життя і твори Тараса Шевченка

Т. Г. Шевченко.
Воздвиженський монастир
у Полтаві. Сепія, акварель,
туш. 1845

“В області релігії українській душі властивий — майже еллінський антропоморфізм. У нас фактично немає “візантійського Саваофа” (згірливий вираз Шевченка) ані, тим більш, жидівського Єгови чи московського “Царя Небеснаво”, живного й караючого Бога. У нас, власне, цілком освоєна, майже земна (античні домашні лари) родина

Христос — за плугом,
Марія — поганяє...

... як співається в одній нашій колядці...

... Цим антропоморфізмом, олюдненням Божества, насичена Шевченкова “Марія”.

Є. Маланюк. Книга спостережень

Т. Г. Шевченко. Почаївська лавра з заходу. Акварель. 1846

“Поняття Слова і Правди, і мучеництва за них зустрічаються з вельми поширеним поняттям про Шевченка як пророка.

[...] Коли порівняти Шевченка з Міцкевичем... тоді видно, що у Шевченка моделює не так пророцтво, як апостольство; він бачить себе не володарем душі, як прагне Міцкевич, а просвітителем, оборонцем малих і убогих, носієм Слова: одночасно він себе проектує в понурих барвах, окаяним, забутим, як Марія.

[...] поєднання між цими антиподами можна побачити **ЛИШЕ** в останніх, сповнених легкої самоіронії передсмертних віршах”.

О. Колесса. Шевченко і Міцкевич

“На його (Шевченкову. — Н. П.) думку, сокира потрібна лише для того, “щоб збудити хиренну волю”. Збройний виступ — не бажаний, але вимушений і одноразовий акт. Необхідно тільки зупинити зло і покарати починаючих його. Причому кара також має бути одноразовою, немстивою”.

В. Пахаренко. Незбагнений апостол

“У кожній світовій релігії є цілі книги, що являють собою болючий запит, оскарження, здаються навіть богохульно-блудними. Це, скажімо, книга Йова, Еклезіаст, Бенареська проповідь Будди, Катхаупанашіда”.

В. Пахаренко. Незбагнений апостол

Т. Г. Шевченко. Сільське кладовище. Акварель. 1845

“Отже, наважуся припустити: навіть закликаючи боротися зі злом не єдиною словом, а й фізично, Шевченко також використовує модель Христового вчення”.

В. Пахаренко. Незбагнений апостол

...Жива
 Душа поетова святая,
 Жива в святих своїх речах,
 І ми, читая, оживаєм,
 І чуєм бога в небесах.

Т. Шевченко. Мені здається,
 я не знаю...

Ніби із-за диму,
 Пливе місяць круглолиций.
 І мир первозданний
 Одпочив на лоні ночі.

Т. Шевченко. Неофіти

Осі, глава IV
 найрафіальне
 Побідились, мислячи Карані,
 Не зміне знаку на землі,
 А ми призначили послив
 Як історію релігійну? Вказано
 Мій мислю про це неможливо!
 За що мислю? Замість мого,
 Куди туди? За Чорного
 Ма за скаржиного мого,
 Ма за насильство мого поганців
 До прагнень мого... Кого?
 Куди пойдуть і публіци,
 То добри іскри мого?
 Дубавих мого на мого
 Трікотного мого зупову
 У прагнень мого: мого
 Мого прагнень, мого мого,
 Сила релігійна. То мого
 Сили мого мого зупову

Т. Г. Шевченко.
Розп'яття. Акварель. 1858

“Він був автором “містерій”, містиком, пророком, ясновидом, посланцем незримих вищих сил, які — вірів — були тісно пов’язані і з нашою душею, і з земським світом, без діяння яких не збагнути Долі ні людини, ні нації; з якими він через ревеліції пророчи шукав контакту, з якими радився; які дають народам силу Духа, без якого нема сили фізичної, без якого гинуть і пропадають культури, цивілізації, держави і нації”.

Дм. Донцов. Шевченко і прогресисти

ИЗ ВСЕХ ИЗЯЩНИХ ИСКУССТВ
МНЕ БОЛЕЕ ВСЕГО ПРАВИТСЯ ГРАВЮРА

*Творчість
Т. Г. Шевченка-
гравера*

Т. Г. Шевченко. Вірсавія.
Офорт. 1860

Малярська спадщина Тараса Шевченка стала основою розвитку реалістичного образотворчого мистецтва в Україні. Шевченко-художник досконало володів різними жанрами і різною технікою, проте за життя найбільше був поцінований як майстер гравюри.

Т. Г. Шевченко. Король Лір.
Гальванокаустика. 1843

Ще козачком поміщика Тарас збирав і перемальював дешеві лубки, що поширювалися в гравюрах на дереві та міді, часто розфарбовані аквареллю. У Петербурзькій Академії мистецтв естампи з робіт Рафаеля, Пуссена та інших видатних митців Західної Європи були зразками для навчання майбутніх художників. Т. Шевченко, як і інші учні Академії, копіював ці роботи. Свою першу гравюру, ілюстрацію до трагедії Шекспіра “Король Лір”, він зробив уже 1843 року.

Після відвідання України в 1843 році Шевченко задумав здійснити видання альбому, аби розповісти в ньому про Україну, красу її природи, про звичаї українського народу, архітектурні пам'ятки, історію. “История Южной России изумляет каждого своими прои[с]шествиями и полусказочными героями, народ удивительно оригинален, земля прекрасная. И все это до сих пор никем не представлено перед очи образованного мира, тогда как Малороссия давно имела своих и композиторов, и живописцев, и поэтов. Чем они увлекались, забыв свое родное, не знаю; мне кажется, будь родина моя самая бедная, ничтожная на земле, — и тогда бы она мне казалась краше Швейцарии и всех Италій. Те, которые видели однажды нашу краину, говорят, что желали бы жить и умереть на ее прекраснейших полях. Что же нам сказать, ее детям, должно любить и гордиться своею прекрасне[й]шею матерью. Я, как член ее великого семейства, служу ей ежели не на существен-

ную поль[зу], то, по крайній мере, на славу имени України. Обладая в мале искусством в живописи, предпринял я издание, названное мною “Живописная Украина”.

1844 року в Петербурзі Тарас Шевченко видає альбом “Живописная Украина”. Историчне минуле України художник показав у офорті “Дари в Чигрині 1649 року”. Зображена вирішальна подія в історії українського народу, коли до Богдана Хмельницького в Чигирин

прибули послы від трьох держав: Московії, Польщі й Туреччини із щедрими дарами. Вони чекають рішення козацької ради, під чие покровительство віддати Україну.

Про традицію сватання як початку весільного обряду розповідає офорт “Старости”. Чарівний український краєвид біля Дніпра літнього спекотного дня бачимо в офорті “У Києві”. Стародавню пам’ятку архітектури часів Київської Русі — Видубицький монастир,

Т. Г. Шевченко.
Видубицький монастир
у Києві. Офорт. 1844

збудований ще в XI столітті в гармонійному поєднанні з навколишньою природою, відтворено в пейзажному офорті “Видубицький монастир у Києві”. В офорті “Судна рада” автор зображує старовинний звичай українського народу громадою з’ясовувати будь-які непорозуміння. Цей твір став одним із найпопулярніших і роз-

повсюджувався в різних копіях невідомих художників.

Солдатській службі, яка тривала 25 років і була страшним лихом для селян, присвячено офорт “Казка” (“Солдат і смерть”). Сюжет запозичено з народної української казки. Покаліченого царською службою солдата, який нарешті повернувся додому, чекає смерть. Але

Т. Г. Шевченко. Судня рада.
Офорт. 1844

Т. Г. Шевченко. У Києві
Офорт. 1844

солдатів вже нічого втрачати, він смерті не боїться, жартує з нею. За цим нібито веселим сюжетом криється гостра сатира на миколаївську солдатчину.

До офортів Т. Шевченко додав ще й супровідні тексти українською та французькою мовами. Але його творчий задум щодо видання альбому “Живописная Украина” не був здійснений повністю. До першого й єдиного випуску ввійшло лише шість офортів.

Незважаючи на це, альбом “Живописная Украина” став значним внеском у розвиток української графіки першої половини XIX століття, яскравим зразком реалізму й народності творчості митця, а Шевченко посів провідне місце серед майстрів офорта.

Арешт і заслання на довгі роки позбавили Тараса Григоровича можливості займатися гравюром. У неволі він сподівається цілком присвятити себе мистецтву офорта.

КАЗКА

Т. Г. Шевченко. Казка.
Офорт. 1844

До свого щоденника Шевченко занотував, що бути хорошим гравером — значить бути розповсюдженцем прекрасного.

Після повернення до Петербурга в 1857 році Т. Шевченко обладнав гравірувальну майстерню, придбав необхідні інструменти і заходився працювати над офортами. Незабаром з'являються перші роботи, власна жанрова композиція “Дві дівчини” та інтерпретація картини відомого іспанського художника Б. Мурільйо “Свята родина”. Вдосконалюючи свою майстерність, Шевченко вивчає офортну манеру великого голландського художника Рембрандта, виконує офорти з його картин, одна з них — “Притча про робітників на винограднику” (1858). Чіткість зображення у глибоких тінях, творча технічна винахідливість викликали захоплення тогочасних художників. Тараса Григоровича з повагою називали “російським Рембрандтом”.

У серпні 1860 року Шевченко подав на виставку, що експонувалася в Академії мистецтв, кілька своїх офортів, серед них “Дуб” за малюнком А. Меццєрського, італійський пейзаж з картини М. Лебєдева, “Вірсавія” з картини К. Брюллова, кілька автопортретів.

2 вересня 1860 року Рада Петербурзької Академії мистецтв присвоїла Т. Г. Шевченкові звання академіка гравюри. У дипломі зазначалося: “Санкт-Петербургская императорская Академия художеств за искусство и познания в гравировальном искусстве при-

Т. Г. Шевченко. Портрет
Ф. П. Толстого. Офорт. 1860

знает и почитает художника Тараса Шевченко своим академиком, с правами и преимуществами в установлениях Академии предписанными”. Надання цього високого звання засвідчувало велику роль Тараса Шевченка в розвитку малярства в Росії та Україні.

Т. Г. Шевченко. Старець
кладовищі. Офорт. 1859

“В ту зиму, когда мне впервые пришлось ездить к Тарасу Григорьевичу, он начал заниматься офортными... работами; причем он избрал себе в руководители и наставники величайшего мастера этого дела Рембрандта и усердно копировал его неподражаемые рисунки. Бывало так, что мое рисование прерывалось предложением идти вместе в академическую библиотеку, Эрмитаж или к кому-либо из коллекционеров, чтобы посмотреть какой-нибудь невиданный еще рембрандтовский офорт. Понятна радость, с которой я шел на такое предложение, и гордость, с которой шествовал по коридорам Академии или улицам Петербурга, сопровождая моему дорогому учителю в его невероятной, всем знакомой, мерлушичьей шапке”.

Б. Суханов-Подколзин. Воспоминания о Т. Г. Шевченке его случайного ученика

Т. Г. Шевченко. Сама собі в свій господі. Сепія. 1858

“Но главная область, где с особенной силой сказался талант нашего художника, — это, несомненно, офорт. Можно с полным основанием утверждать, что он был чуть не первым русским художником, серьезно посвятившим себя этой интересной области искусства и достигшим в ней высокой степени совершенства, даже с вполне современной нам точки зрения... Учиться ему в сущности было не у кого. Правда, Шевченко пользовался советами и указаниями Иордана, но Иордан был все-таки гравером иглою или резцом, а не офортистом. Если уже говорить об учителях, то истым руководителем Шевченко был Рембрандт, с которым нашего художника связывало как сходство вкусов, так и родственность талантов в смысле чувства светотени. В офортах Шевченко мы действительно находим характерные черты работ великого Голландца”.

Е.М. Кузьмин. Т.Г. Шевченко как живописец и гравер

“... Я думаю посвятить себя безраздельно гравюре акватинта (акватинта — різновид гравюри на металі, що створює ефект близький до тонованого малюнка. — О. Р.). Для этого я полагаю ограничить свое материальное существование до крайней возможности и упорно заняться этим искусством”.

Т. Шевченко. Щоденник 26 червня 1857 р.

Т. Г. Шевченко. Приятель.
Офорт. 1859

Т. Г. Шевченко. Дві дівчини.
Сепія. 1858

“Живописцем я себя уже и вообразить не могу... Далее воображаю себя уже искусным гравером, делаю несколько рисунков сепией с знаменитых произведений в Академии и в Эрмитаже, и с таким запасом отправляюсь в мою милую Малороссию и на хуторе у одного из друзей моих скромных, поклонников муз и граций, воспроизвожу в гравюре знаменитые произведения обожяемого искусства”.

Лист Т. Шевченка до А. І. Толстої від 9 січня 1857 р.

Т. Г. Шевченко. Пригча про
робітників на винограднику.
Офорт, акватинта. 1858

Т. Г. Шевченко. Автопортрет
у світлому костюмі. Офорт.
1860

Обкладинка альбому
Т. Г. Шевченка "Живописная
Украина". 1844

“После возвращения в 1858 г. из ссылки, Т.Г.Шевченко возобновил свои занятия офортом, которые не оставлял до конца своей жизни. Этот новый период характеризуется дальнейшим развитием реалистического метода и усовершенствованием техники офорта. Ряд копий с картин Мурильо, Рембрандта, К. Брюллова, М. Лебедева, А. Мещерского, И. Соколова послужили ему для разнообразнейших штудий офортной техники (игла, акватинта, лавис). В результате этих занятий на протяжении двух лет он создал замечательную серию автопортретов и портретов Ф. Бруни, П. Клодта, Ф. Толстого и других. Они вошли в сокровищницу русского гравирования как золотой фонд реалистического искусства. Замечательные по своей выразительности, блестящие по технике гравюры Т.Г.Шевченко до сих пор дают примеры высоких достижений в области офортной гравюры”.

П.Е.Корнилов. Офорт в России XVII—XX веков

Т. Г. Шевченко. Автопортрет
у шапці та кожусі. Офорт.
1860

“По приезде моем в Петербург я навестил Шевченка, который, как известно, жил в Академии художеств. Он принял меня довольно радушно, говорил о своем способе гравирования, обещая “втерти носа німцям”; рабочая его насквозь пропитана была какими-то сильно разящими кислотами...”

В. Аскоченский. И мои воспоминания о Т. Г. Шевченке

“Из всех изящных искусств мне теперь более всего нравится гравюра. И не без основания. Быть хорошим гравером, значит быть распространителем прекрасного и поучительного в обществе. Значит быть распространителем света истины. Значит быть полезным людям и угодным Богу. Прекраснейшее, благороднейшее призвание гравера. Сколько изящнейших произведений, доступных только богачам, коптилось бы в мрачных галереях без твоего чудотворного резца? Божественное призвание гравера!”

Т. Шевченко. Щоденник. 1857

СІЯТЬ ГОСПОДНЕЮ КРАСОЮ...

*Образ жінки-
матері
у творчості
Т. Г. Шевченка*

Т. Г. Шевченко. Фрагмент
з картини "Катерина".
Олія. 1842

Тема жінки-матері — провідна у творчості Т. Г. Шевченка. Великий поет і художник досить багато уваги протягом усього життя приділяв жіночій темі і створив прекрасні образи жінок, матерів, які нас чарують, зворушують, захоплюють, відкривають нові світи.

З ніжністю й любов'ю змальовує поет українських дівчат, молодиць, але найбільшої сили поетичного генія досяг Шевченко у створенні образів жінок-матерів.

У такому частому звертанні до цієї теми, в шанобливому ставленні до жінки та обожнюванні жінки-матері Шевченко відтворив національні особливості душі українського народу, його ментальність. З прадавніх часів наші

Т. Г. Шевченко. Старости.
Офорт. 1844

предки, яких називали орачами, оріями, займаючись землеробством, створили собі культ Матері-Землі (В. Пахаренко), що згодом переросло в обожнення жінки, матері, а нруга над нею вважалася великим гріхом. Це засвідчують численні обрядово-календарні дійства, що прийшли до нас з глибини віків, а також народні пісні, легенди, перекази. На фольклорному ґрунті формувалися естетичні смаки Тараса Шевченка, свідомість його вбирала відлуння вікової культури і вже в дитинстві та ранній юності закладалися майбутні чарівні жіночі образи.

Усі віки жіночої долі осмислив і відтворив поет у “Кобзарі”. Починаючи з дитячої приязні (“Ми вкупочці колись росли”, “Мар’яна-черниця”), дівочого кохання (в “Катерині”, “Причинній”, “Гайдамаках”, “Тополі”, “Мар’яні-черниця”), шасливого подружнього життя (“Росли укупочці, зросли”, “Сліпий”), шастя материнства (“Слепая”), “Сова”, “Сліпий”, “Княжна”, “У нашім раї на землі”) — до зрадливого кохання (“Коло гаю в чистім полі”, “У тієї Катерини”), нещасливої старості й содомського гріха (“Сліпа”, “Княжна”, “Відьма”, “Титарівна”). Конфлікт між призначенням жінки на землі і тяжкою дійсністю, котра нівечить материнство, глибоко хвилював Шевченка, завдавав тяжких творчих мук. Майже в усіх його творах виразно трагедійне звучання материнської долі на схилі віку. Колись гарні молоді матері переживають каліцтва, божевілья, самотню ста-

рість, смерть під тином. Поет творить епопею материнського горя, ставить своїх героїнь у винятковій обставини.

Де б Шевченко не писав свої поезії, в Петербурзі чи на Кос-Аралі, — витоки їх ведуть в Україну.

В Літньому саду 23-річний кріпак Т. Шевченко на основі творчого переосмислення народних пісень та повір’їв пише баладу “Причинна” про трагічне кохання, і цей перший твір став поетичним шедевром, рівного якому не було в тогочасній українській літературі. В ньому Шевченко заявив про свою морально-етичну позицію, якій не зрадить, а лише утвердить у наступних поезіях, а саме: глибоке розуміння дівчини, здатної на велику любов і вірність своєму коханому. Автор ніколи не засуджує її, а співчуває, захищає і оберігає.

В поемі “Катерина” Тарас Шевченко розповів не тільки про наругу над коханням, а й уперше звернувся до теми материнства, яке приносить головній героїні не шастя, а ганьбу і смерть.

Поема має багато авторських ліричних втручань, з яких ми довідуємося про ставлення Шевченка до описуваних подій та до образу Катерини. Великий поет стоїть на боці зневаженої дівчини, на стороні її кохання, він поділяє біль гіркого материнства і не засуджує, а лише розуміє і співчуває:

Катерино, серце моє!
Лишенько з тобою!
Де ти в світі подінешся
З малим сиротою?

Поема “Катерина” належала до улюблених творів Т. Г. Шевченка.

А з її образом поет не розлучався і в подальшому творчому житті, згадував про неї в поезіях та повістях, створив живописне полотно “Катерина” (1842). Не вигадану історію, а правдиву поклав Шевченко в основу сюжету. За Катериною стояли всі покритки України, сотні

покалічених дівочих доль. Реальні події, типове явище описав Тарас Шевченко у своїй поемі і показав, за словами І. Франка, “деморалізаційний вплив московської солдатчини на український сільський люд”. Ця поема відразу була прийнята народом і принесла її автору славу і визнання.

Безперечно, Шевченко знав твори тогочасної літератури, де йшлося про долю простих дівчат, зваблених і покинутих панами (“Бедная Лиза” Карамзіна, “Еда” Баратинського, “Сердешна Оксана” Квітки-Основ’яненка та ін.). Проте на відміну від цих авторів, які наголошували у своїх сентиментальних повістях на темі зваблення дівчат, у Т. Шевченка основний мотив — страждання покинутої, її безмежний розпач, а також осуд кривдника.

Згодом трагічні образи жінок-матерів поет створює у поемах “Слепая”, “Мар’яна-черниця”, “Наймичка”, “Відьма”, “Марина”, “Марія” та ін.

Поема “Наймичка” здобула у багатьох критиків найвищої оцінки як твір світового значення. В цій поемі Т. Шевченко показав, на які жертви здатна матір заради щастя своєї дитини. Порівнюючи два образи — Катерину і Ганну, І. Франко писав: “Наймичка — натура безмірно глибока, чуття у неї не тільки живе, але сильне та високе, любов до дитини така могоуча, що перемагає все інше, заслуноє перед нею весь світ, заставляє забувати про себе саму, віддати все своє життя не для хвиливого покупи, але для довгої жертви на користь

Т. Г. Шевченко. На пасіці.
Олія. 1843

своєї дитини”. Ці два образи жінок-матерів єднає трагедія зраженого кохання. Ганну, як і Катерину, спокусив і покинув офіцер. Проте Ганна не шукає свого коханого довгим московським шляхом. З самого початку твору постає перед читачем мати з немовляти, яке вона підкидає вже немолодому бездітному подружжю, а через рік іде до них у найми. Все життя Ганна служила наймичкою в чужій хаті, аби бути поруч зі своїм сином, бачити і доглядати його. І тільки перед смертю вона відкрила своєму дорослому синові таємницю, яку зберігала все життя:

“Прости мене! Я караюсь
Весь вік в чужій хаті
Прости мене, мій синочку!
Я... я твоя мати”.

В поемі “Наймичка” Т. Г. Шевченко зумів показати велику силу материнської любові в поодинокому, нетиповому факті з життя, за яким стоїть характер і чуття не тільки всього українського народу, а й цілого людства. Хто б не читав цю поему, як зауважив І. Франко, поляк, німець чи француз — вона хвилюватиме всіх однаково. І це є триумф майстерності, коли в частковому відображається все людське. Поема вражає легкістю і простотою викладу сюжету, що під силу тільки геніальному митцеві.

Задум написати поему “Марія” з’явився у Т. Шевченка ще в заслання. Про це він писав у листі до княжни Варвари Репніної: “Новый завет я читаю с благоговейным трепетом. Вследствие этого чтения во мне родилась мысль описать сер-

це матери по жизни пречистой девы, матери спасителя. И другая, написать картину распятого сына ее. Молю господу, чтобы хоть когда-нибудь олицетворились мечты мои!” Поема була написана в Петербурзі 1859 року, за два роки до смерті поета. В цьому творі Шевченко розповідає про матір, яка, підкоряючись Божій волі, народжує сина для великої жертви заради спасіння всього людства.

Т. Г. Шевченко.
Автоілюстрація до поеми
“Слепая”. Начерк. Олівець.
1842

Для написання “Марії” Шевченко використав не тільки біблійні оповідання, а й апокрифи. З великою любов’ю і святістю огортає поет Божу матір, розповідаючи про її життя, історію народження Ісуса, його дитинство. Розг’яттям Ісуса Христа поема не закінчується. Вчення свого сина Божа матір несе “святим огненным словом” у душі убогих, і, навіть в душі апостолів, Ісусових учнів, від яких у своїй духовності Марія піднімається над ними.

За визначенням І. Франка, “Шевченкову поему “Марія” треба зачислити до найкращих, найглибше задуманих та гармонійно викінчених поем Т. Шевченка. Вона займає визначне, а з деякого погляду

навіть перше місце між... перлами Шевченкової поетичної творчості...”

Створені Шевченком жіночі образи поповнили галерею вічних типів світової літератури. Новаторство Шевченка — у возвеличенні страждаючої матері, ототожненні її страждань зі стражданнями Богородиці. Жіночі типи «Кобзаря» — втілення самої людської природи в її найтонших проявах, прекрасні — як дерево Боже.

Усе найкраще, надії на щасливе майбутнє свого краю поет пов’язував з конкретно-зримим образом матері.

О. Г. Сластьон. Проводи на Січ. Олія. 1898

Т. Г. Шевченко. Портрет
А. О. Ускової з донькою
Наташею. Сепія. 1854

Т. Г. Шевченко. Слепа з дочкою. Автоілюстрація до поеми "Слепая". Олівець. 1842

Удовиця у м'ясиці
Сина привела.
Вигодувала малого,
До школи дала.
А із школи його взявши,
Коня купила,
А коня йому купивши,
Сідельце сама
Самим шовком вишивала,
Златом окула,
Одягла його в червоний
В жупан дорогий.
Посадила на коника...
— Гляньте, вороги!
Подивіться! — Та й повела
Коня вз[до]вж села.
Та й привела до обозу;
В ві[й]сько оддала...

Т. Шевченко. Ой крикнули
сірії гуси. 1849

Все упованіє моє
На тебе, мій пресвітлий раю,
На милосердіє твоє,
Все упованіє моє
На тебе, мати, возлагаю.

Т. Шевченко. Марія. 1847

"Однажды вечером он предлагает прочитать нам другую свою поэму под заглавием "Слепая"... О, если бы я могла передать вам все, что я пережила во время чтения! Какие чувства, какие мысли, какая красота, какое очарование и какая боль! Мое лицо было мокрое от слез, и это было счастьем... И какая мягкая, чарующая манера читать! Это была пленительная музыка, певшая мелодические стихи на нашем красивом и выразительном языке".

Лист В. Рєпніної до Шарля Ейнара від 27 січня 1844 р

Т. Г. Шевченко. Русалки.
Сепія, білито. 1859

“Символ вінка в українській народній творчості, його значення і світове й наше, в давнину й у наші дні багатозначує, освячене віками й залишилося до наших днів. Вінок — це святість, чистота, невинність, подяка, нагорода, слава, честь і щастя, добре завершення праці”.

С. Килимник. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні

“В “Петрусю”, як і в багато інших своїх творах, Шевченко стає в обороні святої, вольної, непримушеної любові, як основного каменя щасливого життя людини. Де насилують отце природне почуття — там про добро й мови бути не може, там заєдно діло кінчиться злочиним, трагедією — бо насила над любов'ю — це злочин, а злочин тільки злочин родить...”

Б. Лепкий. Про життя і твори Тараса Шевченка

Т. Г. Шевченко. Жінка в ліжку. Акварель. 1839—1840

“Сумна і грізна поема (“Княжна”. — Н.П.). Шевченко не раз описував кривду, яка діялася нашим селянським дівчатам від панської сваволі, тут доторкнувся він того самого гріха, тільки ще тяжчого, бо содомського, в мурах панського будинку, в княжій сім’ї”.

Б. Ленкий. Про життя і твори Тараса Шевченка

“Якщо “Катерина” — поема-притча про зневажену й зруйновану любов, що не вміла шануватися, “Наймичка” — поема-притча про любов згармонізовану, здатну світити за всяких обставин, то “Марія” — поема-міф про святу любов, яка в людській душі возобновилась і досі світить “в душі скорбящій і убогій”.

Є. Сверстюк. Феномен Шевченка

Пішла селом.
Плаче Катерина;
На голові хустиночка;
На руках дитина.
Вийшла з села — серце мліє;
Назад подивилась,
Покивала головою
Та й заголосила.
Як тополя, стала в полі
При битій дорозі;
Як роса та до схід сонця,
Покапали сльози.
За сльозами за гіркими
І світа не бачить,
Тільки сина пригортає,
Цілує та плаче.
А воно, як янгелятко,
Нічого не знає.
Маленькими ручицями
Пазухи шукає.

Т. Шевченко. Катерина. 1838

Т. Г. Шевченко. Казашка
Катя. Сепія. 1856—1857

Т. Г. Шевченко. Портрет
дітей В. М. Рєзніна. Олія.
1844

Дитя мое! мій синочку,
Нехрещений сину!
Не я тебе хреститиму
На лиху годину.
Чужі люде хреститимуть,
Я не буду знати,
Як і зовуть... Дитя мое!
Я була багата...
Не лай мене; молитимусь,
Із самого неба
Долю виплачу сльозами
І пошлю до тебе.

Т. Шевченко. Наймичка. 1845

Ой сину мій, сину,
Моя ти дитино!
Чи є краший на всім світі,
На всій Україні!
Нема кращого й не буде —
Дивуйтеся, люди!
Нема кращого!.. А долю...
Долю роздобуде”.

Т. Шевченко. Сова. 1844

“По всей поэме разлито что-то бесконечно нежное и грустное, полное сдержанной ласки. Невозможность счастья, невозможность фатальная, превосходящая человеческие силы, высказана в поэме с чрезвычайной силой. Тут все условия для возможного на земле счастья, но счастья нет; радость — редкая гостья в этом мирном приюте. Все тут тихо и подавлено.

... Такой характер этой жизни во всей полноте олицетворился во главной фигуре — “Наймичке”.

... Есть что-то вечернее в этой бессмертной фигуре. В ней нет ни мрака, ни света, ни радости, ни горя. Неисцелимое страдание погасило ее свет, а глубоко вложенная нежность рассеяла мрак своими лучами. Радость ее умерла, породив не преходящее горе, а вечную тяготу, непереносимое бремя жизни. Жизнь — вот ее имя, жизнь, полная труда, болезней, зла и горя, жизнь, сулящая отдых в могиле и награду на небе.... Когда этот поэтический гений в светлую минуту творчества отрешился от условий пространства и времени и перенесся в область чистой красоты, он возвратился к нам оттуда с идеей неизбежной скорби существования”.

А. Лисовский. Главные мотивы в поэзии Шевченка

Т. Г. Шевченко. Тріо. Сепія.
1851

Т. Г. Шевченко. Портрет
Кейкуатової. Олія. 1847

“Какое чудное, дивное создание непорочная женщина! Это самый блестящий перл в венце созданий”.

З листа Т. Шевченка до Б. Залеського від 10 березня 1855 р.

Невесело на світі жить,
Коли нема кого любить.
Отак і їй, одній-єдиній,
Ще молодій мойй княгині,
Красу і серце засушить
і марне згинуть в самотині.
Аж страшно!.. А вона молилась
І жить у Господа просилась,
Бо буде вже кого любить.
Вона вже матір'ю ходила,
Уже пишалась і любила
Своє дитя. І дав дожить
Господь їй радості на світі.
Узріть його, поціловать
Своє єдинеє дитя,
І перший крик його почути...
Ох, діти! Діти! Діти!
Велика божа благодать!

Т. Шевченко. Княжна. 1847

Тепер їй любо, любо жити.
Вона серед ночі встає,
І стереже добро своє,
І дожидає того світу,
Щоб знов на його надивитись,
Наговоритись. — Це моє!
Моє! — І дивиться на його,
І молиться за його богу,
І йде на улицю гулять
Гордіше самої царичі.
Щоб людям, бачте, показать
Своє добро. — А подивіться!
Моє найкраще над всіми! —
І ненароком інший гляне.
Весела, рада, боже мій!
Несе додому свого Івана.
І їй здається, все село
Весь день дивилося на його,
Що тільки й дива там було,
А більше не було нічого.
Щасливая!..

*Т. Шевченко. У нашім раї на
землі. 1849*

*М. К. Пимоненко. Гуси
додому. Олія*

У нашім раї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим.
Буває, іноді, дивлюся,
Дивуюсь дивом, і печаль
Охватить душу; стане жаль
Мені її, і зажурюся,
І перед нею помолюся,
Мов перед образом святим
Тієї матері святої,
Що в мир наш божа принесла.

*Т. Шевченко. У нашім раї на
землі. 1849*

Рафаель. Сікстинська
мадонна. Гравюра. ХІХ ст.

ИСТОРИЯ МОЕЙ ЖИЗНИ СОСТАВЛЯЕТ ЧАСТЬ ИСТОРИИ МОЕЙ РОДИНЫ

*Історія України
у творчості
Т. Г. Шевченка*

Т. Г. Шевченко. Дари в
Чирині 1649 року. Туш.
1844. Фрагмент

“Не можна уявити Тараса Шевченка без України, — писав вірменський поет Аветік Ісаакян, — і не можна пізнати Україну без Тараса Шевченка”. З Шевченкової поетичної, малярської, прозової та драматичної спадщини ми дізнаємося про звичаї, побут, характер українського народу, його минуле (та й майбутнє) і, звичайно, про його історію. Драматичну, криваву, трагічну історію України.

Ще маленьким хлопчиком Тарас із захопленням слухав розповіді свого діда Івана, учасника повстання гайдамаків, про святу боротьбу українського народу за свою незалежність і віру православну проти польського поневолення. На все життя Шевченко запам’ятав думи та історичні пісні, в яких сліпі кобзарі прославляли національних героїв України. 15-річним юнаком змушений був Тарас залишити батьківщину і жити на чужині. Але в душі майбутнього українського генія вже були закладені основи його творчості, його світогляду, естетичні смаки, філософська позиція. Згодом відбудеться творче переосмислення, з’явиться досконала поезія, яка і дасть право називати Тараса Шевченка національним поетом-пророком і водночас — талановитим українським художником.

Багато гетьманів стали героями творів Тараса Шевченка, але найбільше уваги він приділяє Богдану Хмельницькому — видатному пол-

ководцеві й державному діячеві, якому історія довірила вирішити долю України. Критичне ставлення до Богдана Хмельницького як до “нерозумного сина” України поет висловив у творах “Розрита могила” (1843), “Великий льох” (1845), “Стоїть в селі Суботіві” (1845), “За що ми любимо Богдана?” (1845—1847), “Якби то ти, Богдане п’яний” (1859), “Осії. Глава XIV” (1859) та інших.

Шевченко присвятив Б. Хмельницькому серію малюнків. У ранній роботі, ще доакадемічній. “Смерть Богдана Хмельницького” він зображує важливу подію в політичному житті України — смерть одного гетьмана й обрання нового. Аби виконати цей малюнок, Шевченко досконально вивчив події того часу і відтворив не абстрактний сюжет, а достовірну подію, що відбулася в серпні 1657 року в Чигирині, і реальні особи: на ліжку — смертельно хворий гетьман Богдан Хмельницький з булавою в руках, у нього в ногах — син Юрій. Поруч — гетьманова дружина. В кутку ліворуч — Іван Виговський, опікун майбутнього гетьмана Юрія Хмельницького. Невдоволено спостерігає за всім московський посол В. Бутурлін.

1844 року, готуючи альбом офортів “Живописная Украина”, Тарас Григорович вирішив присвятити історії України цілий розділ. До першого випуску він підготував офорт “Дари в Чигирині 1649 року”. На ньому зображена важлива подія в історії України — так звана Чигиринська рада, що

Т. Г. Шевченко. Дари в
Чигирині 1649 року. Туш. 1844

відбулася 1649 року. Після багатьох перемог над польською шляхтою (під Жовтими водами, Корсунем та інші) Україна стала незалежною заможною державою. Саме тоді до Богдана Хмельницького в Чигиринську резиденцію прибули по-

сли від трьох сусідніх держав із щедрими дарами. Від турецького султана — Осман Ага з багатьма знатними турками, від царя Московського — радник його, князь Васильй Бутурлін з численними боярами, від Речі Посполитої — кан-

Т. Г. Шевченко. Смерть
Богдана Хмельницького
Туш. 1837

цлер князь Любомирський з воєводою А. Кисилем. Щоб урятувати Україну від численних ворогів, Хмельницький вирішив на вигідних умовах прийняти протекторат Московської держави. Гетьмана підтримали старші козаки, а молоді на чолі з полковником Іваном Богуном та українське духовенство були проти.

Зображені події засвідчують глибоке знання Тарасом Шевченком історії України. Окрім фольклорних джерел, він вивчав тогочасні видання Д. М. Бантиша-Каменського "История Малороссии". Г. Кониського "История Русов".

1657 року Богдан Хмельницький помер і згідно з заповітом гетьмана поховали в його родовому

маєтку в Суботові, у збудованій ним церкві. Але в 1664 році польський воєвода Чарнецький із загоном шляхти спустошив Суботів і наказав викинути з могили прах великого гетьмана. Цей епізод з історії України і надихнув Тараса Шевченка на створення вірша “Стоїть в селі Суботові” та циклу малюнків із зображенням Суботова та Чигирина.

Чигирин — колишня столиця козацької України. За Богдана Хмельницького це місто досягло найбільшого розквіту. Після смерті гетьмана Чигирин занепав, втратив своє колишнє значення і перетворився на провінційне містечко Російської імперії, яке ми й бачимо на акварелях Тараса Шевченка “Чигрин з Суботівського шляху”, “Чигринський дівочий монастир”. Чигирину Шевченко присвятив поезію “Чигрине, Чигрине”, написану під враженням перебування у цьому місті.

Про найбільше повстання українського народу “Коліївщину” Шевченко розповів у поемі “Гайдамаки”. У вірші “Холодний Яр” (1845) поет захищає запорожців-гайдамаків від нападок реакційних критиків, які писали, що “мы надемся очистить память общества “славного низового войска” от пятна, накинутого на него несколькими преступными его чинами”. На це Тарас Шевченко відповів:

“Гайдамаки не воины, —
Розбойники, воры.
Пятно в нашей истории...”
Брешеш, людоморе!
За святую правду-волю

Розбойник не стане,
Не розкує закований
У ваші кайдани
Народ темний, не заріже
Лукавого сина,
Не розбі'є живе серце
За свою країну.

У посланні “І мертвим, і живим...” Шевченко, засуджуючи козацьку старшину та тих гетьманів, котрі зраджували інтереси України й допомагали ворогам визискувати власний народ, з пошаною ставиться до Гетьманщини як форми української державності (“Титарівна”). Найбільші свої симпатії висловив Шевченко до гетьманів Петра Дорошенка, Івана Мазепи, Павла Полуботка, полковника Семена Палія. Дорошенкові та його добі присвячена поезія “Заступила чорна хмара...”, де він представлений як справжній па-

Т. Г. Шевченко. Козацькі хрести в Суботові. Акварель. 1845

тріот і борець за Україну, а його сумний кінець у московській неволі викликає жаль і співчуття поета:

А ти, старий Дорошенку,
Запорозький брате!
Нездужаєш чи боїшся
На ворога стати?
— Не боюся я, отамани,
Та жаль України, —
І заплавав Дорошенко
Як тая дитина! —
Не розсиплем вражу силу,
Не встану я знову!..
Возьміть мої гетьманські
Клейноди, панове,
Та однесіть москалеві:
Нехай Москва знає,
Що гетьмана Дорошенка
На світі немає.

Фастівському полковнику Семену Палію присвятив Тарас Григорович поему “Чернець”.

У вірші “Іржавець” Шевченко висловив своє ставлення до гетьмана Мазепи та різко осудив політику Петра I щодо України, спрямовану на знищення залишків її державності й посилення соціального

гноблення. Петро I роздаровував українські землі своїм вельможам і вірним йому козацьким старшинам. Великою бідою для народу було примусове використання козаків і селян на будівництві каналів і укріплень Петербурга. Від виснажливої праці, поганих харчів, хвороб козаки гинули тисячами. “Петр I обрадовался измене Мазепы и принялся притеснять Малороссию вопреки всех договоров”, — писав О. Герцен. По-зрадницькому Петро I викликав до Петербурга гетьмана Павла Полуботка й замордував його в Петропавлівській фортеці. “Петр большой поступил с Полуботком... вопреки всякому понятию чести и нравственному стыду” (О. Герцен). За наказом Петра I був зруйнований і спалений Батурин — резиденція гетьмана Івана Мазепи і столиця тогочасної Лівобережної України. У поемі “Сон” Шевченко дав відповідь на напис, зроблений Катериною II на пам’ятнику Петру I: “Петру Первому — Катерина Вторая”. “Це той п е р в и й, що розпинав нашу Україну, а в т о р а я доканала вдову сиротину”.

Тарас Шевченко не тільки добре знав історію України, події, які відбувалися за різних часів, а й давав їм оцінку у своїх творах. Вона неодмінно виходила з позиції захисту свого народу від будь-якого поневолення, з позиції незалежного народу, що має право на свою державність.

Т. Г. Шевченко. “Склик”.
Олівець. 1845

Гамалія і Клепач.

*Гамалія! вийди звідси,
Ой, ой — море море!
І збавляй нас за Чорного,
За сиротині бою.*

*Гамалія, нема ні сімби, ні чорного
у нас за України.
Вий та йди, вийди, як на слоту
Гамалія.*

Гамалія! вийди за Чорного.

Вий! вий, вий, вий, море, море.

Яків де Бальмен. Ілюстрації
до поеми "Гамалія". Олівець.
1844

Наш отаман Гамалія,
Отаман завзятий,
Забрав хлопців та й поїхав
По морю гуляти,
По морю гуляти,
Слави добувати,
Із турецької неволі
Братів визволяти.

Т. Шевченко. Гамалія. 1842

“У неділю вранці-рано
Сине море грало,
Товариство кошового
На раді прохало:
“Благослови, отамане,
Чайки попускати
Та за Тендер погуляти,
Турка пошукати”.

Чайки і байдаки спустили,
Гарматами риштовали,
З широкого гирла Дніпрового
випливали.

Т. Шевченко. Сліпий. 1845

Портрет гетьмана І. Мазепи

Т. Г. Шевченко. Будинок
І. Мазепи в Батурині. Олівець

Наробили колись шведи
Великої слави,
Утікали з Мазепою
В Бендери з Полтави.
А за ними й Гордієнко...
Нарадила мати,
Як пшениченьку пожати,
Полтаву достати.
Ой пожали б, якби були
Одностаїне стали
Та з Фастовським полковником
Гетьмана єднали.
Не стрімили б списи в стрісі
У Петра у свата.
Не втікали б із Хортиці
Славні небожата,
Не спиняв би їх Прилуцький
Полковник поганий...
Не плакала б матер Божа
В Криму за Україну.

Т. Шевченко. Іржавець. 1847

Т. Г. Шевченко. "Марія".
Ахварель, бронза. 1840. За
поемою О. Пушкіна
"Полтава"

Т. Г. Шевченко. Козацький бенкет. Олівель. 1838

Було колись — в Україні
Ревіли гармати;
Було колись — запорозці
Вміли панувати.
Панували, добували
І славу, і волю;
Минулося — осталися
Могили на полі.
Високі ті могили,
Де лягло спочити
Козацьке біле тіло,
В китайку повите.
Високі ті могили
Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять.

Т. Шевченко. Іван Підкова.
1839

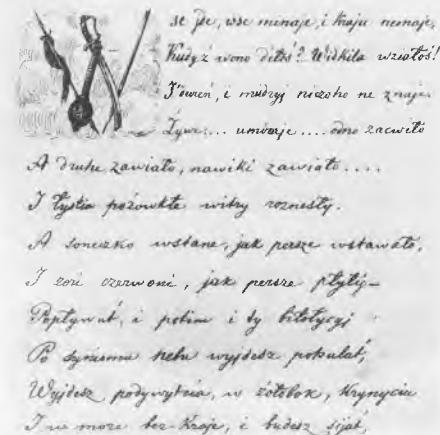
Тойді сироту Степана,
Козака лейстрогого,
Отamana молодого,
Турки-яничари ловили,
З гармати гримали,
В кайдани кували,
В Цареградську башту саджали,
В тяжку роботу завдавали.
Ой Спасе наш чудотворний,
Межигорський Спасе!
І лютому ворогові
Не допусти впасти
В турецьку землю, в тяжку неволю.
Там кайдани по три пуда,
Отаманам по чотири.
І світа божого не бачать, не знають,
Під землею камінь ламають,
Без сповіді святої умирають,
Пропадають.

Т. Шевченко. Сліпий. 1845

Пишними рядами
Виступають отамани,
Сотники з панами
І гетьмани; — всі в золоті
У мою хатину
Прийшли, сіли коло мене
І про Україну
Розмовляють, розказують,
Як Січ будували,
Як козаки на байдарках
Пороги минали,
Як гуляли по синьому,
Грілися в Скутарі
Та як, люльки закуривши
В Польщі на пожарі,
В Україну верталися,
Як бенкетовали.

Т. Шевченко. Гайдамаки. 1841

Яків де Бальмен. Ілюстрація до поеми "Гайдамаки". Олвець. 1844

“Местечко *Лысянка* имеет важное значение в истории Малороссии. Это родина отца знаменитого Зиновия Богдана Хмельницкого, Михайла Хмиля. И еще замечательна (если верить туземным старикам) своей вечерней, не хуже сицилийской вечерни, которую служил здесь ляхам и жидам Максим Железняк в 1768 году. Да если считать все подобные события, недостойные памяти человека, замечательными, то не только какая-нибудь *Лысянка*, каждое село, каждый шаг земли будет замечателен в Малороссии, особенно по правую сторону Днепра. В чем другом, а в этом отношении мои покойные земляки ничуть не уступили любой европейской нации, а в 1768 году Варфоломеевскую ночь и даже первую французскую революцию пережоголяли. Одно, в чем они разнились от европейцев, — у них все эти кровавые трагедии были делом всей нации и никогда не разыгрывались по воле одного какого-нибудь пройдохи, вроде *Екатерины Медичи*, что допускали нередко у себя западные либералы”.

Т. Шевченко. Прогулка с удовольствием и не без морали. 1858

Т. Г. Шевченко. Чигринський
дівочий монастир. Акварель.
1845

Якби-то ти, Богдане п'яний,
Тепер на Переяслав глянув!
Та на замчище подив[ив]сь!
Упився б! здорово упивсь!
І препрославлений козачий
Розумний батьку!... і в смердячій
Жидівській хаті б похмеливсь
Або в калюжі утопивсь,
В багні свинячім.

Аміль тобі, великий муже!
Великий, славний! та не дуже...

*Т. Шевченко. Якби-то ти,
Богдане п'яний. 1859*

Чигрине, Чигрине,
Все на світі гине,
І святая твоя слава,
Як пилина, лине
За вітрами холодними,
В хмарі пропадає.
Над землею летять літа,
Дніпро висихає,
Розсипаються могили,
Високі могили —
Твоя слава... і про тебе,
Старче малосилий,
Ніхто й слова не промовить,
Ніхто й не покаже,
Де ти стояв? чого стояв?
І на сміх не скаже!!

*Т. Шевченко. Чигрине,
Чигрине. 1844*

Раби, подножки, грязь Москви,
Варшавське сміття — ваші пани,
Ясновельможнії гетьмани.
Чого ж ви чванитесь, ви!
Сини сердешної України!
Що добре ходите в ярмі,
Ще лучче, як батьки ходили.
Не чваньтесь, з вас деруть ремінь,
А з їх, бувало, й лій топили.

Т. Шевченко. І мертвим, і живим... 1845

*Т. Г. Шевченко. Портрет
В. Кочубея. Олія. 1859*

Як та галич поле криє,
Ляхи, уніяти
Налітають, — нема кому
Порадоньки дати.
Обіззався Наливайко —
Не стало Кравчини!
Обіззавсь Тарас Трясило
Гіркими сльозами:
“Бідна моя Україно,
Стопгана ляхами!”

.....
Обіззавсь Тарас Трясило
Віру рятовати,
Обіззався, орел сизий,
Та й дав ляхам знати!
Обіззався пан Трясило:
“А годі журиться!
А ходім лиш, пани-брати,
З поляками биться!”

*Т. Шевченко. Тарасова ніч.
1838*

В ком нет любви к стране родной,
Те сердцем нищие калеки,
Ничтожные в своих делах
И суетны в ничтожной славе.

*Т. Шевченко. Никита Гайдай.
1841*

Була колись шляхетчина,
Вельможная пані;
Мірялася з москалями,
З ордою, з султаном,
З німотою... Було колись...

Т. Шевченко. Гайдамаки. 1841

Портрет гетьмана
П. Дорошенка

“Із города із Глухова
Полки виступали
З заступами на лінію,
А мене послали
На столицю з козаками
Наказним гетьманом!
О боже наш милосердий!
О царю поганий,
Царю проклятий, лукавий,
Аспиде неситий!
Що ти зробив з козаками?
Болота засипав
Благородними костюми;
Поставив столицю
На їх трупах катованих!
І в темній темниці
Мене, вольного гетьмана,
Голодом замучив
У кайданах...”

Т. Шевченко. Сон. 1844

Нас перебігають
Товариші-запорожці
І в Січ завертають.
І розказують і плачуть,
Як Січ руйнували,
Як москалі сребро, злато
І свічі забрали
У Покрови. Як козаки
Вночі утікали
І на тихому Дунаї
Новим кошем стали.
Як цариця по Києву
З Нечосом ходила
І Межигорського Спаса
Вночі запалила.
І по Дніпру у золотій
Галері гуляла,
На пожар той поглядала,
Нишком усміхалась.
І як степи запорозькі
Німоті ділила
Та бахурям і байстрюкам
Люд закрестила.
Як Кирило з старшинами
Пудром осипались
І в цариці, мов собаки,
Патинки лизали.

Т. Шевченко. Сліпий. 1845

Гетьмани, гетьмани, якби-то ви встали.
Встали, подивились на той Чигирин,
Що ви будували, де ви панували!
Заплакали б тяжко, бо ви б не пізнали
Козацької слави убогих руїн.

Т. Шевченко. Гайдамаки. 1841

Портрет гетьмана
І. Виговського

Портрет гетьмана
П. Конашевича-Сагайдачного

І Ярина дає зброю,
А Степан сідлає
Коня, свого товариша,
Й жупан одягає.
І шабляка, мов гадюка,
Й ратище-дрючина,
І самопал семип'ядний
Повис за плечима.
Аж зомліла, як узріла;
І старий заплакав,
Як побачив на коневі
Такого ю н а к а.

Т. Шевченко. Сліпий. 1845

Згадайте праведних гетьманів:
Де їх могили? де лежить
Останок славного Богдана?
Де Остриянина стоїть
Хоч би убогая могила?
Де Наливайкова? нема!
Живого й мертвого спалили.
Де той Богун? де та зима?
Інгул щозиму замерзає —
Богун не встане загатить
Шляхетським трупом. Лях гуляє!
Нема Богдана червонить
І Жовті Води й Рось зелену.
Сумує Корсунь староденний:
Нема журбу з ким поділить.

Т. Шевченко. Гайдамаки. 1841

Невідомий художник.
Портрет Богдана
Хмельницького. Олія

Отак-то, Богдане!
Занапастив єси вбогу
Сироту Україну!
За те ж тобі така й дяка.
Церков-домовину
Нема кому полагодить!!
На тій Україні,
На тій самій, що з тобою
Ляха задавила!
Байстрюки Єкатерины
Сараноу сіли.

Т. Шевченко. Стоїть в селі
Суботові. 1845

... Вкраїно!
Мій любий краю неповинний!
За що тебе Господь кара,
Карає тяжко? За Богдана,
Та за скаженого Петра,
Та за панів отих поганих
До краю нищить...

Т. Шевченко. Осії глава XIV.
1859

Прочитайте знову
Тую славу. Та читайте
Од слова до слова,
Не минайте ані титли,
Ніже тії коми,
Все розберіть... та й спитайте
Тойді себе: що ми?..
Чий сини? яких батьків?
Ким? за що закуті?..

Т. Шевченко. І мертвим, і
живим... 1845

А Я ТАК МАЛО, НЕБАГАТО
БЛАГАВ У БОГА...

*Повернення
з заслання
й останні роки
життя
Т. Г. Шевченка
(1857—1861)*

Т. Г. Шевченко.
Автопортрет.
Олія. 1860

2 серпня 1857 року Тарас Шевченко востаннє побачив Ново-петровське укріплення у промінні призахідного сонця і записав у “Щоденнику”: “Я любовался моєю семилетнею тюрмою”.

Довгождана воля для поета виявилася “волею на прив’язі”. Півроку мусив жити в Нижньому Новгороді, почувавши себе в’язнем: йому заборонили в’їзд до обох столиць. Шевченко пише листи П. Кулшшу, М. Костомарову, М. Щепкіну, просить приїхати до нього. На свят-вечір поета відвідав сердечний друг М. Щепкін. Тарас Григорович занотовує до “Щоденника”: “Шесть дней, шесть дней полноценной, радостно-торжественной жизни! Чем я заплачу тебе за это счастье? За эти радостные сладкие слезы? Любовью!”

Того грудня через довгих сім років до поета знову повернулася муза. У присвяті Щепкіну до поеми “Неофіти” він писав:

І думу скорбную свою
Твоїй душі передаю.

Привітай же благодушне
Мою сиротину.
Наш великий чудотворче,
Мій друже єдиний!
Привітаєш, — убогая,
Сірая, з тобою
Перепливе вона Лету;
І огнем-сльозою
Упаде колись на землю
І притчею стане
Розпинателем народним,
Грядущим тиранам.

Муза зігрівала змучене серце, дарувала радість творчості. Щасливий з цього Шевченко звертається до Пресвятої Богородиці:

Святая праведная мати
Святого сина на землі.

... Ридаю,
Молю, ридаючи, пошли,
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило.
І на Україні понеслось,
І на Україні святилось
Те слово, божеє кадило,
Кадило істини...

У “Щоденнику” є запис від 9 лютого 1858 року: “... Я вдруг почувствовал стремление к стихословию, попробовал и без малейшего усилия написал вот эту вещь” (ідеться про триптих “Доля”, “Муза”, “Слава”). В автографі цього шедевра майже немає правок.

Незважаючи на те, що “в Нижньому Новгороді Тарас Григорович часто хворів, здавався безпомічним і розбитим” (за спогадами Г. Дем’янова), він самовіддано працює: редагує невольничу поезію, створює кілька десятків архітектурних пейзажів, більше 20 портретів, три автопортрети, перечитує-надолужує періодику, нелегальну літературу, підтримує контакти з людьми, причетними до декабристів, знайомиться з деякими із “перших благовісників свободи”, що поверталися з каторги, зокрема Н. Анненковим. Увесь 1858 рік Шевченко “проціджує” з “Малої книжки” до “Більшої” невольничу поезію, готує нові ре-

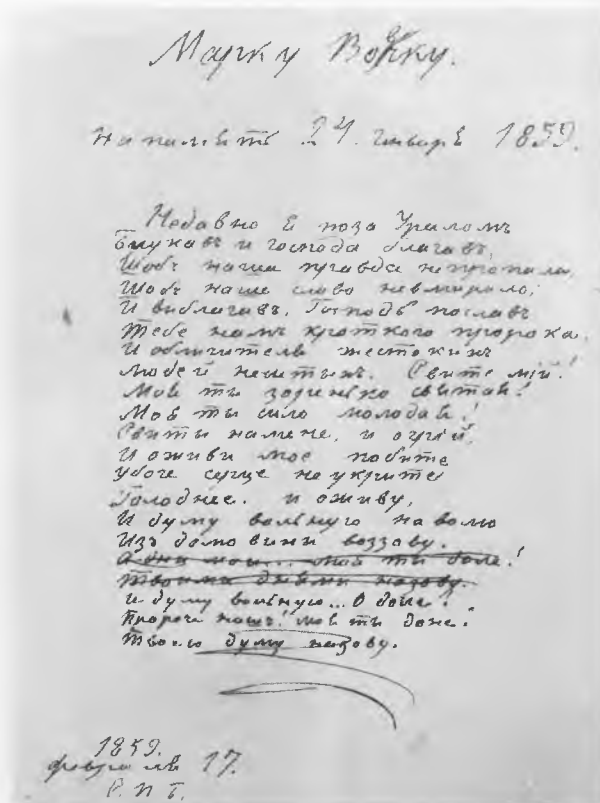
Михайлу Семітовичу Щепану на пам'ять 24. жовтня 1857.
вста Тараса Шевченка

Т. Г. Шевченко. Автопортрет.
Італійський та білий олівець.
1857

Марко Вовчок (1833—1907) українська письменниця, фольклорист. У Нижньому Новгороді Шевченко прочитав її "Народні оповідання". У "Щоденнику" 18. 11. 1858 р. записав: "Какое возвышенно прекрасное создание эта женщина". Між Шевченкою і М. Вовчком зав'язалося листування. 23 січня 1859 року відбулось їхнє особисте знайомство. Наступного дня Шевченко написав вірш "Марку Вовчку".

Автограф вірша "Марку Вовчку". Факсиміле сторінки "Більшої книжки"

дакції багатьох творів. Із 121-ї поезії "Малої книжки" поет переписав до нового рукописного зшитку тільки 79, випустивши ескізи, начерки, речі, як йому здавалося, недосконалі. Сьогодні — це визнані шедеври інтимної, громадянської, пейзажної, філософської лірики.

З того, що писав поет на заслани і після, нічого не друкуватимуть. До рукопису "Більша книжка" він

вписуватиме всі нові твори — це найповніша прижиттєва збірка від 1847 року.

Шевченка повсякчас обтяжувала матеріальна скрута. Не маючи жодних заощаджень, не маючи навіть елементарного — житла. мусив думати, як починати життя спочатку. Єдина надія на заробіток — видрукувати щось із 20 російських повістей, оскільки україн-

ських журналів не було. Шевченко надсилав рукописи друзям, листується з редакторами російських журналів. Підбадьорений добрим словом тонкого стиліста С. Аксакова, працює над другою частиною “Прогулки с удовольствием и не без морали”. “Я тепер день і ніч сижу”, — писав Шевченко до Щепкіна 17 січня 1858 року. Але, на жаль, жоден із російських часописів, ані “Современник”, ані “Отечественные записки” не підтримали поета-засланця.

У березні Шевченко повертається до Петербурга, де за ним установлюють пильний нагляд, “дабы он не обращал во зло своего таланта” (з листа міністра царського двору Адлерберга до віцепрезидента Академії мистецтв графа Ф. П. Толстого). Громадськість столиці зустріла Шевченка з захопленням. “Боюся, как бы мне не сделаться модной фигурой в Питере. А на то похоже”, — записав поет до “Щоденника”.

Політична поезія цього періоду позначена зрілістю, гостротою, вірою в перемогу суспільної справедливості. За спогадами одного із сучасників поета, “обличення Шевченко стали безудержними, он разит и бьет, он весь пылает каким-то бешеным, всеистребляющим огнем”. Царат боявся його спопеляючої музи. Друзі боялися нових репресій. Із заслання повернувся загартований, мов криця, політичний діяч. “... Десятилітня неволя в киргизьких степах не зломила духовної сили нашого поета, — зазначав І. Франко, — а навпаки, лишила йому мужність

Т. Г. Шевченко. Портрет
М. В. Максимович.
Італійський олівець, крєйда.
1859

серед краших обставин піднятися на недосяжну перед тим висоту. Поема “Марія” являється одним з найкращих доказів сього погляду”.

Через 12 років розлуки 25 травня 1859 року Т. Шевченко втретє і востаннє приїздить в Україну. Відвідує Козачковського, подружжя Максимовичів, рідних у Кирилівці. Лише півтора місяці побув на

Т. Г. Шевченко. В Черкасах.
Олівець, туш. 1859

Т. Г. Шевченко. Проект хати.
Фасад. Акварель. 1860

Батьківщині. Вставав зі сходом сонця і поспішав на природу, зустрічався з селянами, співав і записував пісні. Мав намір дістати клопоть ґрунту й оселитися в Україні. Та 13 липня 1859 року Шевченка заарештували, не пояснивши причини. Це був третій арешт у його житті. І ніколи не буде дозволено йому не лише жити в Україні, а навіть навідуватися на гостину.

Одинокий, у петербурзькій майстерні з сильними випарами кислот, доживав поет свій страдницький вік. Уже будучи тяжко хворим, видав український буквар, побачив у друку кілька своїх творів у першому номері “Основи”. Створив низку невимовно смутних ліричних віршів. Власні глибокі страждання не заступили Шевченкові чужого горя, чужого щастя. Він завжди співчував людині.

Помер Шевченко 10 березня 1861 року. Останній свій вірш “Чи не покинуть нам, небого...” поет не встиг записати до “Більшої книжки”.

По смерті тіло Шевченка перепоховали зі Смоленського кладовища у Петербурзі на Чернечій горі в Каневі. З того часу височить над Дніпром могила поета, вічно жива душа його витає над Україною.

Губляться рукописи, тліють книги, вода і вітер стирають написи на камені, слово Шевченка — живе. Те, що сповідував поет, — один з найбільш незалежних умів в усій історії людства — долучається до нашої духовності. День у день. Віки.

Т. Г. Шевченко. Фото
І. Гудовського. 1859

Чи буде правда меж людьми?
Повинна быть, бо сонце стане
І оскверненну землю спалить.

Т. Шевченко. О люди! люди
неборакі! 1860

Тарас Шевченко разом із своїми друзями
Г. Честахівським, братами
О. та М. Лазаревськими і
П. Якушкіним. Фото
А. Денъера. 1859

“... Шевченко, освобожденный из Новопетровского укрепления на берегу Каспийского моря, где находился на военной службе, плыл на пароходе по Волге, остановился в Саратове, заезжал к моей матери... Он следовал тогда с намерением достигнуть Петербурга, но принужден был остановиться на неопределенное время в Нижнем Новгороде до получения разрешения на право въезда в обе столицы”.

*Н. И. Костомаров. Письмо к изд[ателю]-редактору
“Русской старины” М. И. Семеновскому*

“... Он был как дитя добродушен, ласков, доверчив; всякая малость радовала его, всякий мог обманывать и эксплуатировать его. Несмотря на все зло, на все несправедливости, которые он испытал в своей многострадальной жизни, вера в людей и добро не поколебалась; ни капли желчи не накопилось в его груди. Он много раз говорил нам: “Я теперь счастлив, что всем и все простил!”

Е. Ф. Юнге. Воспоминания

“... Максимович дал нам обед на Благовещение (25. III. 1858 г. в Москве) по случаю возвращения Шевченка... После обеда Шевченко прелестно пел с женою Максимовича... Он теперь здесь (в Петербурге .— Авт.) и будет состоять в Академии художеств”.

Г. Галаган. Письмо к жене от 1 апреля 1858 г.

“... На его лице лежала печать глубокого страдания, большие серые глаза светились необыкновенной добротой”.

Г. Демьянов. Т. Г. Шевченко в Нижнем Новгороде (1857—1858)

Т. Г. Шевченко. В Корсуні.
Тут. 1859

Воскресну нині! Ради їх,
Людей закованих моїх,
Убогих, нищих... Возвеличу,
Малих отих рабов німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово. І пониче,
Неначе стоптана трава,
І думка ваша, і слова.

Т. Шевченко. Подражаніє 11
псалму. 1859

... Не вам,
Не вам, в мережаній лівреї
Донощики і фарисеї,
За правду пресвятую стать,
І за свободу. Розпинать,
А не любить ви вчилися брата!
О роде суетний, проклятий,
Коли ти видохнеш? Коли
Ми діждемося Вашінгтона
З новим і праведним законом?
А діждемось-таки колись!

Т. Шевченко. Юродивий. 1857

Минуть,
Уже потроху і минають
Дні беззаконія і зла.

Т. Шевченко. Подражаніє
Іезекілю. 1859

Т. Г. Шевченко. Фото. 1859

“... Но вся его страстная и могучая любовь до того была сосредоточена на своей родимой Украине, что, мне кажется, в его горячем сердце и не оставалось более ни к чему любовного запаса... Эта цельность и неделимость патриотизма, часто несправедливая, но искренняя и глубокая, составляла в нем черту, возбуждающую в моем юном сердце не только удивление, но и зависть”.

М. Микешин. Споминки про Шевченка

“Я наконец назвал себя. Шевченко сильно взволновался, заплакал и принялся обнимать меня и целовать”.

Н. И. Костомаров. Автобиография

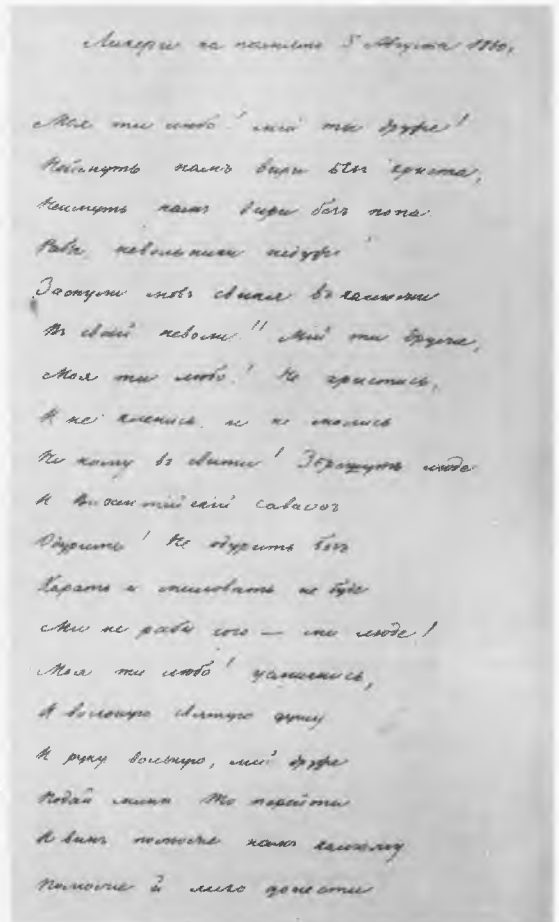

Т. Г. Шевченко. Портрет
Лижери Полусамакової.
Італійський олівець. 1860

Барвінок цвів і зеленів,
Слався, розстилався;
Та недосвіт передсвітом
В садочок укрався.

Потоптав веселі квіти,
Побив... Поморозив...
Шкода того барвіночка
Й недосвіта шкода!

Т. Шевченко. Барвінок цвів
і зеленів. 1860

Вірш "Лижери", переписаний
І. Лазаревським

"Так-то барвінок служить постійним символом брака... Образ расцветания барвинка значит счастливый брак, а увядший барвінок несчастное состояние замужней женщины..."

Н. Костомаров. Об историческом значении русской народной поэзии

“Не успев в намерении сделаться женатым, поэт затосковал сильнее прежнего, и это грустное настроение выразилось в немногих его стихотворениях, написанных в то время. Жизнь в Петербурге, одинокая, бесприютная, сделалась для него невыносимой. Он начал нетерпеливо рваться в Малороссию...”

В. П. Маслов. Тарас Григорьевич Шевченко

“Павел Михайлович, подвиньте скорее совет Литературного фонда на помощь бедному Шевченко...”

Я видел его доктора, Круневича, и знаю от него, что при таких неудобствах жизни ненадежно не только выздоровление Шевченко, но даже сохранение сил его до весны, чтобы он мог исполнить по крайней мере свое желание: съездить на родину... Если нельзя ему найти квартиру от жильцов, которые взяли бы на себя уход за ним, то можно поместить его, например, в Максимилиановскую больницу, где есть отдельные, удобные помещения для больных за цену не слишком высокую. Надо только хлопотать в этой больнице место, а Шевченко перейти туда согласен”.

Лист Л. Жемчужнікова до П. М. Ковалевського від 20 лютого 1861 р.

*О. Яблонська.
Л. Жемчужников. Вугіль,
сангіна. 1948*

О чарівниченько моя!
Мені ти всюди помагала,
Мене ти всюди доглядала.
В степу, безлюдному степу,
В далекій неволі,
Ти сіяла, пишалася,
Як квіточка в полі!
Із казарми нечистої
Чистою, святою
Пташечкою вилетіла
І понадо мною
Полинула, заспівала
Ти, золотокрила...
Мов живущою водою
Душу окропила.

Т. Шевченко. Муза. 1858

Минули літа молодії,
 Холодним вітром од надії
 Уже повіяло. Зима!
 Сиди один в холодній хаті,
 Нема з ким тихо розмовляти,
 Ані порадитись. Нема
 Анікогісінько нема!

Т. Шевченко. Минули літа
 молодії. 1860

Знаць, од бога
 І голос той і ті слова
 Ідуть меж люди!

Т. Шевченко. Ну що б,
 здавалося, слова. 1848

Автограф вірша "Барвінок
 цвів і зеленів"

"Здоров'я поета-художника видимо разрушалось. Грусть и душевная тоска, недовольство собою, недовольство жизнью одолевали его. Он редко смотрел в глаза... На горизонт его надвигалась мрачная туча и уже понесло холодом смертельной болезни на его облитую слезами жизнь. Он все еще порывался видаться с друзьями, все мечтал поселиться на родине... и чувствовал себя все хуже".

Л. Жемчужников. Воспоминание о Шевченке

Похорони Шевченка. Фото.
1861

“Сегодня утром, в половине 6-го не стало Шевченка...”

А. Лазаревский. Последний день жизни Т. Г. Шевченко

“Смертный одр усопшего поэта не окружали ни родные, ни жена, ни дети. Одинока была его смерть, напоминавшая украинскую песню:

*Ой, загинула козацькая головонька
Без роду-родини,
Без вірної дружини”.*

Н. И. Костомаров. Слова над гробом Шевченка

“Поэт, гражданин, живописец, гравёр, певец — он везде шел честно и разумно. Эти дарования совместились в нем сколько на отраду и отдых тяжелой жизни, столько и на еще горчайшее сознание своего безотрадного существования. У другого в жизни можно сосчитать дни горя, у него — счастливые дни”.

Л. Жемчужников. Воспоминания о Шевченке

Первісний вигляд могили
у Каневі. Фото

І я живу, і надо мною
З своєю божою красою
Гориш ти, зоренько моя,
Моя порадонько святая!
Моя ти доле молодая!
Не покидай мене. Вночі,
І вдень, і ввечері, і рано
Витай зо мною і учи.
Учи неложними устами
Сказати правду. Поможі
Молитву діяти до краю.
А як умру, моя святая!
Моя ти мамо! положи
Свого ти сина в домовину,
І хоть єдиную сльозину
В очах безсмертних покажи.

Т. Шевченко. Муза. 1858

*“Він був сином мужика, — і став володарем у царстві духа.
Він був кріпаком, і став велетнем у царстві людської культури.
Він був самоуком, і вказав нові, світлі і вільні шляхи професорам і книжним
ученим.*

*Десять літ він томився під вагою російської солдатської муштри, а для волі Росії
зробив більше, ніж десять переможних армій.*

*Доля переслідувала його в житті, скільки лиш могла, та вона не зуміла пере-
творити золота його душі у ржу, ані його любові до людей в ненависть і погорду...*

*Доля не шкодувала йому страждань, але й не пожаліла втіх, що били із здорового
джерела життя.*

*Найкращий і найцінніший скарб доля дала йому лише по смерті — навмирущу
славу і всерозквітаючу радість, яку в мільйонів людських сердець все наново збуд-
жуватимуть його твори...”*

І. Франко. Присвята

А СЛАВА — ЗАПОВІДЬ МОЯ

*Світова велич
Т. Г. Шевченка*

Пам'ятник
Т. Г. Шевченкові
у Вашингтоні

“Я радий, що можу додати свій голос до тих, хто шанують великого українського поета Тараса Шевченка. Ми шануємо його за великий внесок у культуру не тільки України, яку він так любив і так промовисто описував, а й культуру світу. Його творчість є благородною частиною нашої історичної спадщини”.

Джон Кеннеді, Президент США

У нас у Вашингтоні стоїть пам'ятник українському поету й художнику Тарасові Шевченку. Свого часу, роздумуючи над демократичним експериментом в Америці, він написав:

Коли
Ми діждемося Вашингтона
З новим і праведним законом?
А діждемось-таки колись!

Я тут, щоби сказати вам, що Сполучені Штати віддані справі нового світового ладу, основанийого на тому, що Шевченко називав “новим і праведним законом”. На владі закону і на гарантії справжньої економічної свободи, політичної свободи, релігійної свободи”.

Джордж Буш, Президент США

“Я американський художник і американець плоттю і кров'ю, але те, що я бачив з творів Шевченка-художника, і те, що я знаю про нього як про поета, викликає найглибші почуття щирого захоплення його талантом і творчістю. Я пишаюся цими творами, немовби я сам українець. Ваш Шевченко — це мій Шевченко. Я люблю і ціную Шевченка”.

Рокуел Кент, американський художник і письменник

Пам'ятник Т. Г. Шевченкові
у Вашингтоні

*“... На всі грядущі часи ми сьогодні репрезентуємо світові цю статую
Тараса Шевченка, Кобзаря України та Борця за Волю, щоб увічнити віру
людини в кінцеву перемогу волі”.*

Дуайт Ейзенхауер, Президент США

Пам'ятник Т. Г. Шевченкові
у Вінніпегу

Пам'ятник Т. Г. Шевченкові
у Римі

“За глибиною істинно людського почуття, досконалістю слова Тарас Шевченко є не лише великим поетом України, а й одним із найбільших європейських поетів”.

Вольфганг Джусті, професор Римського університету

“До того часу, поки народи будуть воювати за свою національну незалежність і демократичні права, вірші Шевченка читатимуться різними мовами”.

Назім Хікмет, турецький поет

Пам'ятник Т. Г. Шевченкові
у Буенос-Айресі

“Тарас Шевченко — це символ не лише країни, але й всіх, хто бореться за свою гідність будь-де в світі. Тарас Шевченко був рабом, що возлюбив свободу і виборів її. Вірші Шевченка завжди залишаються щирим виявом українського ества, виявом страждань і відваги його народу. Його поезія створювалась на мотивах, що дорогі не лише Україні, а й усього людству. Коли Шевченко оспівує родючі українські землі, він славить красу всієї планети. Коли говорить про важку працю і бідність українських селян, він думає про трударів усього світу, коли ж милувався тими, хто дорогий його серцю, ми уявляємо людей, яких любимо. Не може біля цього пам'ятника не продекламувати свій улюблений вірш — вершину генія Тараса —

І мене в сем'ї великій,
В сем'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом”.

М.Б. Малруні, прем'єр-міністр Канади

Перший
Літературно-меморіальний
будинок-музей
Т. Г. Шевченка в Києві, де
протягом 1846 року жив поет

“Слава Шевченка обійшла Європу і докотилася до Індії... Тепер, коли в нашій країні прогресивні сили індійського народу ведуть невтомну боротьбу проти реакційних сил, ми знаємо, що разом з нами великий революціонер і художник Тарас Шевченко. Все своє життя і творчість він присвятив знищенню ганебної експлуатації людини людиною, боротьбі проти реакції, за прогрес людства, за мир. Поетичні рядки Шевченка про волю, його могутній заклик до пробудження народу — все це знаходить відгук серед пригноблених народів інших країн. Життя і творчість Шевченка не померкнуть ніколи”.

Дхарані Госвами, індійський письменник

У Каневі, біля могили
Т. Г. Шевченка

“Цю скромну збірку я присвячую кріпаку Тарасові Шевченку, котрий задовго до скасування кріпацтва в Росії невтомно закликав до звільнення селян. Він робив це, незважаючи на те, що його не раз кидали до в’язниці. А його вірші, які він ховав, закопуючи їх у землю, жандарми розшукували і палили...”

Я присвячую свою працю Тарасові Шевченку та моїм страждаючим братам і сестрам”.

Тейсук Сібуя, японський поет

“Слово Шевченка возвеличує, облагороджує, формує наші душі... Безперечно, пророча місія Шевченка триває і нині, і він обходить “моря і землі”, своїм божественним словом кличе людей до добра та справедливості...”

Нафі Джусойти, осетинський письменник

“Праця над перекладами творів Шевченка була для мене справжнім святом... Ще 1956 року, у свій перший приїзд в Україну, я відкрив для себе велич і красу поезії Шевченка і, побувавши в Каневі, дізнався про його життя борця та мученика. Саме тоді й виникла ідея познайомити грецького читача з національним поетом України”.

Яніс Ріцос, грецький поет

Пам'ятник Т. Г. Шевченкові
в Каневі

У кругосвітній похорон пішли,
Щоб зупинитись на горі Чернечій,
Йшла вперше Україна по дорозі
У глибину епох і вічних зльотів —
Йшла за труною сина і пророка.
За нею по безсмертному шляху
Ішли хохли, русини, малороси,
Щоб зватись УКРАЇНЦЯМИ віднині.

Іван Драч, український поет

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Антонович Дмитро.* Шевченко як маляр. Шевченко Тарас. Повне видання творів. Варшава, Львів, 1937.
- Балій С.А.* З психології творчості Шевченка. Львів, б/р.
- Барка Василь.* Правда Кобзаря. Нью Йорк, 1961.
- Бескин Осип.* Т.Г. Шевченко как художник // Искусство. 1939. № 2.
- Библія. М., 1995.
- Білецький Платон.* Скарби нетлінні: Українське мистецтво у світовому художньому процесі. К., 1974.
- Білокінь Сергій.* Євген Гребінка і "Кобзар" 1840 року // Прапор. 1984. № 3.
- Богачевська-Хом'як Марта.* У пошуках історії України// Сучасність. Нью Йорк. 1990. Ч. 2.
- Большаков Л.Н., Бородин В. С.* Путь "Кобзаря". М., 1978.
- Біографія Т.Г. Шевченка за спогадами сучасників. К., 1958.
- Брик Іван.* Шевченкова поема "Іван Гус". Львів, 1918.
- Бурячек М.Г.* Великий народний художник. К.; Х., 1939.
- Бородин В. С.* Т.Г. Шевченко і царська цензура. Дослідження та документи: 1840—1862 роки. К., 1969.
- Васильченко С.* В бур'ятах. К., 1963.
- Вінок Великому Кобзареві. Дніпропетровськ, 1961.
- В літопис шани і любові. К., 1989.
- Владич Л.* "Живописна Україна" Тараса Шевченка. К., 1963.
- В сім'ї вольній, новій. Шевченківський збірник. К., 1984.
- В сім'ї вольній, новій. Шевченківський збірник. К., 1989.
- Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст. Збірник документів. К., 1970.
- Голубенко Петро.* Україна і Росія у світлі культурних взаємин. К., 1993.
- Гончар О.Т.* Письменницькі роздуми. К., 1980.
- Григорович Д.В.* Литературные воспоминания // Полн. собр. СПб., 1886. Т. 12.
- Гرابович Григорій.* Шевченко як міфотворець. К., 1991.
- Гуцало Є.П.* Знак Чечні // Літературна Україна. 1995. 20 липня.
- Дзюба Іван.* У всякого своя доля. К., 1989.
- Дневник художника А.Н.Мокрицького. М., 1975.
- Доманицький Василь.* Критичний розвід над текстом "Кобзаря" Шевченка. К., 1907.
- Докторов Д.* Небесные покровители христиан. Минск, 1989.
- Домашовець В.* Псалми Давидові в поетичних гворах Шевченка. Оттава, 1992.
- Донцов Дмитро.* Шевченко і прогресисти // Артанія. 1995. № 1, 2.
- Євшан М.* Тарас Шевченко. К., 1911.
- Жаборюк А.А.* Мистецтво живопису і графіки на Україні в першій половині і середині XIX століття. К., Одеса. 1983.
- Жемужников Л.* Мои воспоминания из прошлого Л., 1971.
- Живописная Россия.* Т. 9. СПб; М., 1885.
- Жур Петро.* Шевченківський Петербург. К., 1972.
- Жур П.* Літо перше. З хроніки життя і творчості Тараса Шевченка. К., 1979.
- Жур П.* Дума про огонь. З хроніки життя і творчості Тараса Шевченка. К., 1985.
- Записки о Южной Руси. Издал П. Кулиш. СПб., 1856.
- Збірник праць шостої наукової шевченківської конференції. К., 1958.
- Збірник праць ювілейної десятої наукової шевченківської конференції. К., 1962.
- З досліджень про Т.Г. Шевченка. К., 1968.
- Івакін Ю.О.* Коментар до "Кобзаря" Шевченка. К., 1964.
- Івакін Ю.О.* Поезія Шевченка періоду заслання. К., 1984.
- Митрополит Іларіон.* Релігійність Тараса Шевченка. Вінніпег, 1964.
- История Русов или Малой России. Сочинения Георгия Коницкого. М., 1846.
- Килимник Степан.* Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. К., 1994.
- Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т. К., 1990.
- Кодацька Л.Ф.* Художня проза Т.Г. Шевченка. К., 1972.
- Косидовский Зенон.* Сказание евангелистов. М., 1987.
- Костомаров Н.И.* Об историческом значении русской народной поэзии. К., 1994.
- Костомаров Н.И.* Исторические произведения. Автобиография. К., 1990.
- Костомаров Н.* Материалы для истории Колывиццы или резни 1768 г. // Киевская старина. 1882. Т. 3.
- Костомаров М.І.* Спомини про Шевченка // Шевченко Т.Г. "Кобзарь". Прага, 1876.
- Колесса О.* Шевченко і Мідкєвч. Львів, 1894.
- Кониський О.Я.* Тарас Шевченко — Грушівський: Хроніка його життя. К., 1991.
- Коцюбинська М.* Етюди про поезику Шевченка. К., 1990.

- Куліш П.* Спогади про Т. Шевченка. К., 1930.
Куліш П. Хуторна поезія. Львів, 1882.
- Лепкий Богдан.* Про життя і твори Тараса Шевченка. Київ; Лейпциг, 1918.
- Лисовський А.Н.* Главные мотивы о поэзии Шевченка. Полтава, 1896.
- Листи до Т.Г. Шевченка. 1840—1861. К., 1962.
- Максимович М.* Сказание о Колдывициле. Собрание сочинений. К., 1876.
- Макишеев А.И.* Путешествия по киргизским степям и туркестанскому краю. СПб., 1896.
- Маланок Євген.* Книга спостережень. К., 1995.
- Микешин М.* Спомини про Шевченка. // Шевченко Т.Г. Кобзарь. Прага, 1876.
- Митрополит Ларіон.* Дохристиянські вірування українського народу. Історико-релігійна монографія. К., 1992.
- Новицький О.* Тарас Шевченко як маляр. М.; Львів, 1914.
- Одарченко Петро.* Тарас Шевченко і українська література. Збірник статей. К., 1994.
- Офорті Тараса Шевченка. Автор тексту й упорядник Василь Касіянін. К., 1964.
- Очерки по еврейской истории и культуре. Историческая хрестоматия под ред. М.И. Кулишера и Л.А. Сева. Составил М.А. Соловейчикъ. СПб., 1912.
- Павловський Вадим.* Шевченко в пам'ятниках. 1861—1864. Нью-Йорк, 1966.
- Паламарчук Г.П.* Нескорений Прометей. Творчість Шевченка-художника 1850—1857 років. К., 1968.
- Пахаренко Василь.* Незабгненний апостол. Черкаси, 1994.
- Петлюра С.* Незабутні. К., 1918.
- Питання шевченкознавства. К., 1961. Вип. 2.
- Ревуцький Д.* Шевченко і народна пісня. К., 1939.
- Рильський М., Дейч А.* Тарас Шевченко. К., 1964.
- Рильський М.* Поезія Тараса Шевченка. К., 1961.
- Світи Тараса Шевченка. Збірник статей до 175-річчя з дня народження. Нью-Йорк, 1991.
- Смаль-Стоцький, Т.Г.* Шевченко — інтерпретації. Нью-Йорк, 1965.
- Спогади про Тараса Шевченка. К., 1982.
- Старицький Михайло.* Останні орди. Історична повість із часів гайдамаччини. Львів, 1990.
- Степовик Д.В.* Українське мистецтво першої половини XIX століття. К., 1982.
- Світова велич Шевченка. Збірник матеріалів про творчість Т.Г. Шевченка: В 3 т. К., 1964.
- Українська народна творчість. Історичні пісні. К., 1961.
- Услак П.К.* Древнейшие сказания о Кавказе. Тифлис, 1881.
- Франко Іван.* Адам Мицкевич в українській літературі: *Франко І.* Твори: В 20 т. К., 1955. Т. 18.
- Франко Іван.* Наші коляди. Львів, 1890.
- Франко Іван.* Твори: В 20 т. К., 1955. Т. 17.
- Чалий М.* Іван Максимович Сошенко. Біографічний очерк. К., 1877.
- Чужовський Корній.* Шевченко // Сучасність. 1992. № 3.
- Шевченко Т.* Повне зібрання творів: В 16 т. Варшава; Львів, 1935—1939.
- Шевченко Тарас.* Повне зібрання творів: У 10 т. К., 1961—1964.
- Шевченко Тарас.* Повне зібрання творів: У 6 т. К., 1964.
- Шевченко Т.Г.* Біографія. К., 1984.
- Шевченко Тарас.* Документи та матеріали до біографії. 1814—1861. К., 1982.
- Шевченко Тарас.* Кобзар: У 4 т. Редакція, статті і пояснення Леоніда Білецького. Вінніпег, 1952—1954.
- Шевченківський словник: У 2 т. К., 1977.
- Шагинян М.* Тарас Шевченко. М., 1964.
- Шурат В.* З життя і творчості Тараса Шевченка. Львів, 1914.
- Шурат В.* Святе письмо в Шевченковій поезії. Львів, 6/р.
- Эварницький Д.И.* Запорожцы в поэзии Шевченко. Екатеринбург, 1912.

З М І С Т

НА ВІЧНІМ ШЛЯХУ ДО ШЕВЧЕНКА (І.М.ДЗЮБА)	5
НЕ НАЗИВАЮ ЙІ РАЄМ... Дитинство та рання юність (Н. Б. Петренко)	17
...ВЕЛИКЕ ЩАСТЯ БУТЬ ВОЛЬНИМ ЧОЛОВІКОМ Доакадемічний період творчості, викуп з неволі (О. І. Руденко)	31
...ЖИВУ, УЧУСЬ, НІКОМУ НЕ КЛАНЯЮСЬ Навчання в Петербурзькій Академії мистецтв (О. І. Руденко)	43
ДУМИ МОЇ, ДУМИ МОЇ... “Кобзар” 1840 року (О. І. Руденко)	57
СИНИ МОЇ, ГАЙДАМАКИ! Поема “Гайдамаки” (О. І. Руденко)	69
СВІТЕ ТИХИЙ, КРАЮ МИЛИЙ, МОЯ УКРАЇНО! Український національний пейзаж у творчості Т. Г. Шевченка (О. І. Руденко)	81
НЕВЕЛИКІЙ ТРИ ЛІТА МАРНО ПРОЛЕТІЛИ... Рукописна збірка “Три літа”. 1843—1845 (Н. Б. Петренко)	95
ТА Й СОН ЖЕ, СОН, НАПРІЧУД ДИВНИЙ... Поема “Сон” (Н. Б. Петренко)	111
БОРИТЕСЯ — ПОВОРЕТЕ... Поема “Кавказ” (Н. Б. Петренко)	123
ПРОЗРИТЕ, ЛЮДИ, ДЕНЬ НАСТАВ! Поема “Єретик” (Іван Гус) (О. І. Руденко)	135
ЗА ВКРАЇНУ ЙОГО ЗАМУЧИЛИ КОЛИСЬ Участь Т. Г. Шевченка в Кирило-Мефодіївському братстві (О.І. Руденко)	143
В НЕВОЛІ ТЯЖКО... Перший період заслання (1847—1850) (О. І. Руденко)	155
ТЯЖКО, СТРАШНО ТЯЖКО, ДРУЖЕ МІЙ ЄДИНИЙ... Другий період заслання (1850—1857 рр.) (О. І. Руденко)	169
НЕ ВНЯЛИ СЛОВУ! РОЗП'ЯЛИ! Релігійні мотиви у творчості Т. Г. Шевченка (Н. Б. Петренко)	183
ИЗ ВСЕХ ИЗЯЩНИХ ИСКУССТВ МНЕ БОЛЕЕ ВСЕГО НРАВИТСЯ ГРАВЮРА Творчість Т. Г. Шевченка-гравера (О. І. Руденко)	199
СІЯТЬ ГОСПОДНЕЮ КРАСОЮ... Образ жінки-матері в творчості Т. Г. Шевченка (О. І. Руденко, Н. Б. Петренко)	213
ИСТОРИЯ МОЕЙ ЖИЗНИ СОСТАВЛЯЕТ ЧАСТЬ ИСТОРИИ МОЕЙ РОДИНЫ Історія України у творчості Т. Г. Шевченка (О. І. Руденко)	229
А Я ТАК МАЛО, НЕБАГАТО БЛАГАВ У БОГА... Повернення з заслання й останні роки життя Т. Г. Шевченка (1857—1861) (Н. Б. Петренко)	245
А СЛАВА— ЗАПОВІДЬ МОЯ Світова велич Т. Г. Шевченка (О. І. Руденко)	261

Руденко Ольга Іванівна **ВІЧНИЙ ЯК НАРОД**
Петренко Наталія Борисівна Сторінки до біографії
Т. Г. Шевченка

Художник *Євгеній Муштенко*
Художній редактор *Олексій Григір*
Технічний редактор *Людмила Швець*
Коректор *Людмила Іванова*

Підп. до друку 18.01.98.
Формат 70 x 84 1/16.
Друк офсетний.
Обл. - вид. арк. 21,58.
Вид. № 3512.

Видавництво "Либідь"
при Київському університеті,
252001 Київ, Хрещатик, 10

Свідчення про державну реєстрацію
№ 05591690 від 23.04.94

Вічний як народ: Сторінки до біографії Т. Г. Шевченка: Навч. посібник /
В65 Автори-упорядники О. І. Руденко, Н. Б. Петренко. — К.: Либідь, 1998. —
272 с.
ISBN 966-06-0051-8.

Тема України, доля народу, біблійні мотиви — ці невичерпні пласти творчості українського генія, великого поета і художника Т. Г. Шевченка висвітлюються в книзі. Сторінки життя та творчості Кобзаря, хрестоматійно відомі теми доповнюють і поглиблюють раніше не публіковані документи, спогади сучасників Т. Г. Шевченка, а також репродукції з його картин, офортів, автографи тощо.

Для студентів вищих навчальних закладів, учителів та учнів середніх шкіл, ліцеїв і гімназій, усіх шанувальників великого Кобзаря.